

# Bloemen voor de ramen



## *leefomstandigheden in de Jordaan als erfgoed*

---

Jet Blokhuis (3379833)

Masterscriptie Cultureel Erfgoed, Universiteit Utrecht

Begeleider: Dr. E. Nijhof

Tweede lezer: Dr. H. Henrichs

29 juni 2011



**Foto voorpagina:** Foeliestraat 28, krotbewoners

**Vervaardiger:** Anonieme fotograaf Gezondheidsraad

**Datering:** 1913

**Herkomst:** Stadsarchief; Archief van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting en  
rechtsvoorganger: foto's (eerste afdrukken)

**Afbeeldingsbestand:** 5293FO004049

# Inhoudsopgave

<b>Voorwoord</b>	<b>4</b>
<b>Inleiding</b>	<b>5</b>
<b>1. De Jordaan beschreven</b>	<b>8</b>
<i>Vroege vermeldingen</i>	10
<i>Woonomstandigheden gedocumenteerd</i>	15
<i>Jeugdherinneringen: Theo Thijssen en Eduard Douwes Dekker</i>	19
<i>Typisch Jordanees?: Israël Querido</i>	24
<i>Bij ons in de Jordaan</i>	28
<b>2. Een stukje Jordaan: bewonersgeschiedenis van de Pottenbakkersgang</b>	<b>36</b>
<i>Periode 1616-1880 (circa)</i>	37
<i>Periode 1851-1853</i>	39
<i>Periode 1897-1922</i>	40
<i>Periode 1922-1953</i>	41
<i>Bewoners 1897-1953</i>	42
<i>Adresboeken</i>	45
<i>Krantenberichten</i>	48
<i>Constateringen bewonersgeschiedenis in relatie tot literatuurbeschrijvingen</i>	50
<b>3. Leefomstandigheden in de Jordaan als erfgoed</b>	<b>52</b>
<i>History versus heritage en invented tradition</i>	54
<i>Adaptatie en institutionalisering van het erfgoed van volksbuurten</i>	56
<i>De Pottenbakkersgang van de Jordaan naar Arnhem</i>	62
<i>(Im)materieel erfgoed, authenticiteit en locatie: leefomstandigheden gepresenteerd</i>	68
<b>Conclusie</b>	<b>74</b>
<b>Literatuur- en bronnenlijst</b>	<b>77</b>
<b>Bijlagen</b>	<b>83</b>

## Voorwoord

Dat er uiteindelijk een masterscriptie van mijn hand is verschenen mag een klein wonder heten. Er zijn – zo zullen velen met mij beamen – tijdens het schrijven opeens veel andere dingen die de aandacht vragen. Ik draag deze scriptie op aan mijn vader, Kees Blokhuis, die net zo'n worstelaar met teksten was als ik, en aan wie ik tijdens het schrijven veel heb gedacht. Daarnaast wil ik een aantal mensen bedanken voor hun steun en aansporing tijdens het proces. Allereerst Li, die me drie jaar geleden vertwijfeld aankeek toen ik verkondigde weer in de collegebanken te willen kruipen, maar die mijn keuze desondanks heeft ondersteund en me door moeilijke momenten heeft gesleept. Daarnaast mijn moeder, die het zelf zwaar had, maar die me toch altijd kon opbeuren en die ik nu gelukkig weer vaker kan zien. Hetzelfde geldt voor mijn vriendinnen, vrienden en familieleden die geduldig op me hebben gewacht. Niet te vergeten het Nederlands Openluchtmuseum – en dan natuurlijk vooral Renate van de Weijer – voor de geweldige stageperiode. Voorts ben ik Erik Schmitz en de studiezaalmedewerkers van het Stadsarchief Amsterdam erg dankbaar voor hun steun tijdens het bewonersonderzoek dat ik daar uitvoerde naar de Pottenbakkersgang. Tot slot – maar niet in de minste plaats – wil ik mijn docenten Erik Nijhof en Hendrik Henrichs heel hartelijk danken voor hun steun en inspirerende woorden. Het is volbracht.

## Inleiding

De Jordaan, ongetwijfeld de bekendste volksbuurt van Nederland, is veel bezongen en bejubeld. Wie aan de Jordaan denkt, denkt zeer waarschijnlijk aan smartlappen, de gezelligheid van omes en tantes en bloemen voor de ramen. Toch was dit niet altijd het geval. Sterker nog, in dit beeld berust grotendeels op een verzonnen constructie die in de loop van de tijd een zelfbevestigend vermogen kreeg. Tussen het beeld van de mooie en leefbare Jordaan en de werkelijke situatie zat een flink gat; een constatering die overigens al door meerdere schrijvers is gedaan. Lange tijd gold de Jordaan als een *no go area*. Deze door water omsloten plek herbergde – althans volgens niet-ingezetenen – het schuim van de stad en was slechts toegankelijk door een aantal bruggen, die snel werden opgehaald als er mot met het gezag dreigde. Interessant genoeg bevond zich aan de overkant van de gracht juist het deftigste deel van de hoofdstad. Aan de Heren-, Keizers- en Prinsengracht woonden kooplieden en notabelen, die vaak personeel in dienst hadden afkomstig uit de Jordaan.

Het Theo Thijssenmuseum organiseerde in 2010 de tentoonstelling *Buiten de orde. De Jordaan in de literatuur*. Het museum stelde naar aanleiding van deze tentoonstelling een uitgebreide brochure met Jordaanpassages uit diverse literaire werken samen.<sup>1</sup> Er zijn in deze brochure drie stadia onderscheiden in de manier waarop de wijk in de loop van de tijd beschreven en aangehaald werd. Van verguisde buurt, omschreven als ‘de verachte Jordaan’, werd het beeld rond 1900 steeds rooskleuriger, waarbij de wijk haar haast mythische status kreeg. Dit stadium wordt aangeduid als ‘de romantische Jordaan’. Een belangrijke factor voor de vestiging van deze status waren de liedjes en toneelstukken die vanaf de jaren tien van de twintigste eeuw werden geschreven, en waarin de Jordaanbewoners als groothartige vrijbuiters werden neergezet. De buurt bleef dit imago houden, ook toen de oorspronkelijke Jordaanbewoners wegtrokken naar bijvoorbeeld de westelijke tuinsteden, Almere en Purmerend. Kunstenaars en (oud-)studenten vestigden zich in de kleine woninkjes en zorgden er in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw voor dat de Jordaan behoed bleef voor de nieuwbouwmanie van het stadsbestuur. Deze laatste fase wordt aangeduid als ‘broedplaats Jordaan’. De oude woningen hielden stand en de mythe van de Jordaan bleef onverminderd bestaan, hoewel de sociale samenstelling van de buurt helemaal was veranderd.

In 2001 werd door de Amsterdamse gemeenteraad besloten een aantal panden aan de Westerstraat en de achterliggende Pottenbakkersgang in de wijk te laten slopen om plaats te bieden aan bejaardenwoningen. Het besluit tot afbraak van de Pottenbakkersgang leidde tot protest bij personen en groepen begaan met de geschiedenis van het oude Mokum. Zij zagen graag dat de gang

---

<sup>1</sup> Theo Thijssen Museum, *Buiten de orde. De Jordaan in de literatuur* (Amsterdam 2010).

voor de stad behouden zou blijven als fysiek voorbeeld van de leefomstandigheden van Amsterdamse arbeiders in de achttiende, negentiende en begin twintigste eeuw. Bovendien werd in 2001 nog gedacht aan de vestiging van het eerder genoemde Jordaanmuseum in de panden.<sup>2</sup> De schenking van de gedemonteerde woningen aan het Nederlands Openluchtmuseum viel daarom niet bij iedereen in goede aarde. De instelling heeft overigens geen actieve rol gespeeld in de acquisitie van de woningen en zorgde er uiteindelijk voor dat ze niet verloren zouden gaan. De panden kenden vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw door toenemende arbeidersmigratie een intensieve bewoning. Deze woonsituatie was niet uniek, her en der in de oude binnenstad – maar ook in andere Nederlandse steden – bevonden zich soortgelijke gangen en schamele woningen, die vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw steeds talrijker werden. In 1851 werd door een groep welgestelde burgers de Vereniging ten Behoeve der Arbeidende Klasse opgericht, die zich ten doel stelde de verbetering aan te brengen in de erbarmelijke woonomstandigheden van deze ‘krotbewoners’. Er werden voor dat doel ruimere woningen gebouwd op plekken waar voorheen bouwvallige pijpenlaatjes stonden.<sup>3</sup> Dit proces zou echter geruime tijd in beslag nemen. Tot ver in de twintigste eeuw bleef de Jordaan een armoedige buurt met verkrotte woningen en een groot gebrek aan sociale voorzieningen. Het onderzoek dat werd uitgevoerd naar de bewoners en bedrijven die tussen circa 1897 en 1953 in de huizen aan de Pottenbakkersgang en de voorliggende panden aan de Westerstraat verbleven, bevestigt dit beeld grotendeels.

Hoewel er tegenwoordig dus aandacht is voor het bewaren en presenteren van de (im)materiële getuigenissen van deze erbarmelijke woonomstandigheden, zal bij het ‘grote publiek’ niet direct het kwartje vallen dat deze situatie ook lange tijd van toepassing was op de Jordaan. Het imago van de jofele buurt die aan het begin van de twintigste eeuw werd gevestigd is stevig verankerd en wordt nationaal en internationaal geëxploiteerd. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het jaarlijks terugkerende Jordaanfestival, dat sinds 1975 wordt georganiseerd. Een belangrijk onderdeel van dit festival vormen de optredens van diverse artiesten die onder meer smartlappen ten gehore brengen. Deze sentimentele levensliederen roepen een gevoel van nostalgie op naar ‘die goede oude tijd’, naar een periode van saamhorigheid en gezelligheid, waarin het niet uitmaakte dat je schamel woonde. Deze smartlappentraditie ontstond in de jaren tien van de twintigste eeuw, met toneelstukken als *Mooie Neel* van Herman Bouber uit 1917 en het allereerste Jordaanlied *In de Jordaan* van Louis Davids en Margie Morris uit hetzelfde jaar. De rage laaide op in 1954, toen het allereerste Jordaanfestival werd georganiseerd. Tijdens dit festival werden Johnny Jordaan en Tante Leen als sterren gelanceerd. De smartlappen tijdens dit festijn ten gehore werden gebracht hadden toen echter al een nostalgische klank. Vraag is of het beeld dat onder meer in

---

<sup>2</sup> Raymond Baan, ‘Het gaat om de motor achter het Jordaanmuseum’, *Wijkkrant Jordaan & Gouden Reael* (2005) 5.

<sup>3</sup> Mariëlle Hageman, *Het A’dam boek 1275-2003* (Amsterdam 2003) 173.

smartlappen geschetst wordt berust op een verzonnen constructie naar een romantisch voorgesteld verleden, of dat er toch een kern van waarheid in zit. In het Nederlands Openluchtmuseum wordt vanaf 2012 een presentatie van de Pottenbakkersgang getoond. Daarnaast heeft het Jordaanmuseum sinds 2010 een fysieke plek in de wijk. Voor een evenwichtige presentatie van de leefomstandigheden in de Jordaan – in ieder geval tot 1950 – is het van belang feit en fictie van elkaar te onderscheiden en vast te stellen in hoeverre het algemeen geaccepteerde idee van deze buurt berust op een verzinsel. De onderzoeksvraag die in deze scriptie aan de orde gesteld wordt luidt als volgt:

*In hoeverre berust het imago van de Jordaan als leefbare volksbuurt – zoals die vanaf het begin van de twintigste eeuw werd uitgedragen – op feiten, hoe moet dit fenomeen worden geduid in relatie tot het erfgoeddebat en welke rol speelt het imago bij de presentatie en de beleving van het (im)materiele erfgoed met betrekking tot leefomstandigheden van de wijk?*

Door middel van literatuur- en bronnenonderzoek, het onderzoek naar de bewoners van de Pottenbakkersgang en de toetsing van het fenomeen aan de hand van een aantal begrippen uit de erfgoedtheorie wordt in deze scriptie antwoord gegeven op deze vraag. Hierbij wordt de nadruk gelegd op de periode van 1890 tot 1950 en worden de woonomstandigheden van de bewoners uit de Jordaan als uitgangspunt genomen. In het eerste hoofdstuk wordt een historiografische beschouwing gegeven van de manier waarop de Jordaan in de loop van de geschiedenis werd beschreven in literaire werken, maar bijvoorbeeld ook in verslagen handelend over de woon- en leefomstandigheden in de buurt. Er wordt tevens gekeken naar de sociale laag waaruit de (be)schrijvers afkomstig waren, de manier waarop ze naar het onderwerp keken en naar – wellicht verborgen – agenda's die gehanteerd werden. In het tweede hoofdstuk wordt aan de hand van de onderzochte woningen in de Westerstraat en de achterliggende Pottenbakkersgang een overzicht gegeven van de bewoners die hier gevestigd waren. Voor dit onderzoek is de geschiedenis van specifieke bewoners uit de periode 1896-1953 door middel van woningboeken, -kaarten en aanvullende bronnen uit het Stadsarchief Amsterdam en de krantendatabase van de Koninklijke Bibliotheek onderzocht. In het laatste hoofdstuk worden de in de eerste twee hoofdstukken geschetste leefomstandigheden in de buurt geduid aan de hand van relevante begrippen uit de erfgoedtheorie. Hierbij wordt de casus van de Pottenbakkersgang als uitgangspunt genomen. Daarbij wordt bekeken in hoeverre het imago van de Jordaan berust op een verzonnen constructie, op welke manier de buurt lokaal en geïnstitutionaliseerd herinnerd kan worden, en welke presentatievormen hiervoor gehanteerd kunnen worden. Tot slot wordt in de conclusie op basis van de onderwerpen die in de voorgaande hoofdstukken ter sprake kwamen een uitspraak gedaan over het behoud van het (im)materiële Jordaanerfgoed betreffende leefomstandigheden in lokaal en nationaal verband.

## 1. De Jordaan beschreven

*‘Want ik woonde in de Jordaan, het merkwaardige weststuk van het oudere Amsterdam. Een lange reep stad tussen Lijnbaans- en Prinsengracht, aan de noordzijde begrensd door een tamelijk lang stuk Brouwersgracht, aan de zuidzijde door maar een klein stukje Leidsegracht. Die Jordaan heeft altijd een nogal bedenkelijke reputatie gehad; en als men mij vroeg, bij het vernemen van mijn adres: “Is dat niet in de Jordaan?” - dan zei ik altijd ontwijkend: “Och Jordaan, Jordaan, ja, je kan het Jordaan noemen, maar het is eigenlijk geen Jordaan.” Ik bedoelde dan zo ongeveer: de buurt waar ik woon, is veel netter en fatsoenlijker dan de Jordaan waar iedereen van gehoord heeft.’<sup>4</sup>*

Dat de Jordaan vandaag de dag zo geliefd is had men vier eeuwen geleden waarschijnlijk nooit kunnen bedenken. Als tegenhanger van de chique grachtengordel die tussen 1611 en 1613 werd aangelegd, creëerde men aan de overkant van het water – ten westen van de Prinsengracht – een plek waar ruimte was voor hinderlijke bedrijven en huizen voor ‘de mindere man’. Deze derde stadsuitbreiding – ook wel de grote uitleg genoemd – was noodzakelijk omdat de stad uit haar voegen groeide door toestroom van bijvoorbeeld Franse hugenoten en Portugese joden. De vestiging van nieuwkomers in gebieden buiten de stadspoorten werd door het stadsbestuur ongewenst geacht, omdat het toezicht hier minimaal was en men op deze manier bijvoorbeeld accijnzen ontliep.<sup>5</sup> In tegenstelling tot de keurig aangelegde grachtengordel – die met drie concentrische ringen als het ware in de vorm van een ui heeft – lag er geen plan ten grondslag bij de ontwikkeling van de Jordaan. ‘Het nieuwe werck’ – zoals de Jordaan in eerste instantie heette – bedroeg een flink deel van de nieuwe uitbreiding, maar werd niet opnieuw verkaveld. De reden hiervoor was simpel: het geld was na de aanleg van de grachten en wallen op. In plaats daarvan maakte men gebruik van de bestaande loop van sloten en eerder aangelegde woningen. Men verbreedde de bestaande paden en groef een aantal sloten uit tot bevaarbare grachten. Het stratenpatroon dat op deze manier ontstond volgde een eigen systeem, sloot nergens aan op het omringende stratenstelsel en lag schuin ten opzichte van de Prinsengracht.<sup>6</sup>

Door deze afwijkende ligging en de vestiging van ‘de mindere man’ ontstond een geïsoleerde buurt met zijn eigen mores. Afgezien van degenen die werkzaam waren in de huizen of bedrijven van ingezetenen uit de naastgelegen grachtengordel, was er geen contact tussen de beide wijken. De Jordaan werd aangelegd als wijk met woningen voor de kleine burgerij en handwerkslieden en vervulde deze functie inderdaad gedurende de zeventiende en achttiende eeuw. Vanaf het begin van

---

<sup>4</sup> Theo Thijssen, *In de ochtend van het leven* (Amsterdam 1994 – oorspronkelijke editie uit 1941) 18.

<sup>5</sup> T. den Herder, ‘De Jordaan’, *Ons Amsterdam* 9 (1957) 333.

<sup>6</sup> *Ibidem*, 333-334; Jaap Kruizinga en Onno Broers, *Het XYZ van Amsterdam* (Amsterdam 1995) 520.



de negentiende eeuw verpauperde de wijk door toedoen van toenemende migratie steeds meer. Woningen werden door particuliere huiseigenaren intern verbouwd om plaats te bieden aan al deze mensen, maar werden nauwelijks onderhouden. Voorzieningen waren schaars, vuil werd zelden opgehaald en aansluiting op het waterleidingstelsel was een luxe die maar weinigen zich konden veroorloven. Eens in de zoveel tijd kwam 'de boldoetkar'<sup>7</sup> langs om de emmers met ontlasting te legen, want een gesloten riool was er niet. Het moet kortom een stinkende, gore bende zijn geweest. Overigens waren deze woonomstandigheden niet uniek voor de Jordaan. Historicus Auke van de Woud geeft in zijn publicatie *Een koninkrijk vol sloppen* aan dat er in 1900 maar liefst 2 miljoen Nederlanders onder de armoedegrens leefde, terwijl het totale aantal inwoners van Nederland 5 miljoen bedroeg. De omstandigheden waarin dit arme deel van de bevolking leefde kunnen volgens hem vergeleken worden met huidige sloppenwijken van wereldsteden in continenten als Latijns-Amerika of Azië.<sup>8</sup>

Met de aanneming van de Woningwet in 1901 werden er langzamerhand woonhervormingen ingezet, maar dit proces zou geruime tijd in beslag nemen. In 1913 werd er naar aanleiding van een rapport van de Gezondheidsraad over woonomstandigheden een fotoserie in de Jordaan gemaakt. Deze fotoserie – die zich in de collectie van het Stadsarchief Amsterdam bevindt<sup>9</sup> – laat goed zien dat de woonsituatie in de buurt nog steeds erbarmelijk was. Zodra de mogelijkheid ontstond om een grotere woning buiten de wijk te betrekken, werd daar dan ook gretig gebruik van gemaakt, zeker door gezinnen met kinderen. De plaats van de oude Jordaners werd in de jaren vijftig van de twintigste eeuw ingenomen door studenten, kunstenaars en andere 'vrije zielen' die zich niet lieten afschrikken door het gebrek aan woonruimte – hoewel velen meerdere van de oorspronkelijke woonruimtes bij elkaar trokken. Het inwonertal van de Jordaan slonk in de loop der jaren dan ook flink. Het toppunt van het aantal bewoners werd bereikt rond 1889, toen er 82.715 mensen in de wijk woonden.<sup>10</sup> In 2010 waren dat er nog maar 18.920.<sup>11</sup> Met de komst van deze nieuwkomers veranderde ook de sociale samenstelling van de Jordaan. De mores van de buurt werd

---

<sup>7</sup> Spottend genoemd naar eau de colognefabrikant Boldoot. Vanwege de stank liep er altijd een rateljongen voorop om de komst van de kar aan te kondigen. In de deuropeningen stonden de juffertjes dan al klaar met hun 'emmertjes bloemengeur'. Bron: Betsy Dokter, 'Een schone stad' (versiedatum onbekend) <http://www.cultuurwijzer.nl/nwc.gemeentearchief/amsterdam/cultuurwijzer.nl/i000018.html> (18 juni 2011).

<sup>8</sup> Auke van der Woud, *Een koninkrijk vol sloppen* (Amsterdam 2010), 9.

<sup>9</sup> Stadsarchief Amsterdam; Archief van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting en rechtsvoorganger: foto's (eerste afdrukken). Negatieven en foto's geschonken door de Gezondheidsraad naar aanleiding van een rapport uit 1913 [toegangsnummer: 593.FO\_A; Fotoarchief van de Stedelijke Woningdienst en rechtsvoorgangers (A-serie)].

<sup>10</sup> Gebaseerd op: Henk Laloli, 'Sociaal-historische bronnen van Amsterdam: De bevolking van elke buurt bij de volkstellingen van 1859 tot 1930 (volgens de oorspronkelijke buurtindefining) 1859-1930' (versie 13 juni 2008) [www.amsterdamhistorie.nl](http://www.amsterdamhistorie.nl) (5 mei 2011). Betreft: Jordaan-Noord (wijkletters: NN, OO, PP en QQ) en Jordaan-Zuid (wijkletters: DD, EE, FF, GG en MM). Hiervoor gebruikte bronnen: Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam, *De bevolking van Amsterdam* (Amsterdam 1934) en *Deel 2: Uitkomsten der tienjaarlijkse volkstelling van 1830 tot 1930* (Statistische mededeelingen van het Bureau der Statistiek der gemeente Amsterdam; 100).

<sup>11</sup> Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Kerncijfers wijken en buurten 2004-2010' (versie 7 april 2011) <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=70904ned&D1=0-3,9-11,21-22,147-149&D2=6376&D3=I&VW=T> (5 mei 2011).

gerespecteerd, maar de kiem voor een andere manier van samenleven werd desalniettemin gelegd. In dit hoofdstuk wordt een beschouwing gegeven van de manier waarop er in de loop van deze vier eeuwen over de wijk en haar bewoners is geschreven. Om een genuanceerder beeld van de geschiedenis van de Jordaan te geven wordt hierbij niet alleen gekeken naar beschrijvingen in literaire werken, maar ook naar officiële verslagen en naar meer onconventionele bronnen als liedjes en beeldverslagen. Ook wordt er aandacht besteed aan de achtergrond van deze schrijvers. Het is lastig om aan te geven welke identiteit nu daadwerkelijk kenmerkend is voor de échte Jordaan. Is het inderdaad die gezellige wijk vol charmante dwarskoppen die uit volle borst bezongen wordt in de vele Jordaanliederen, of gaat het hier om een – in ieder geval deels – verzonnen constructie?

Over de geschiedenis van de Jordaan en de vele keren dat deze buurt is aangehaald in literatuur, liedjes en andere bronnen kan een lijvig boekwerk geschreven worden. Er zijn inderdaad diverse publicaties te vinden waarin dit is gebeurd. De historiografische beschouwing die hier wordt gegeven beoogt niet om een compleet overzicht te verschaffen van alle bronnen die in de loop van de tijd zijn verschenen. In plaats daarvan worden bronnen aangehaald die illustratief zijn voor de ontwikkeling in de beeldvorming over de woonomstandigheden in de Jordaan. Zoals ook al in de inleiding ter sprake kwam, kunnen hierin drie stadia onderscheiden worden.<sup>12</sup> De stadia zijn ontleend aan de brochure *Buiten de orde. De Jordaan in de literatuur* van het Theo Thijssenmuseum, die in 2010 naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling verscheen.<sup>13</sup> Aanvullend op de tentoonstelling werd er een aantal literaire rondleidingen door de Jordaan georganiseerd door Peter-Paul de Baar.<sup>14</sup> Deze wandelingen door de buurt voerden langs diverse plekken waarover was geschreven, of waar een bijzondere – literaire – anekdote aan verbonden was. Ook in dit overzicht wordt in een aantal gevallen verwezen naar specifieke locaties in de wijk die als *lieux de mémoire*<sup>15</sup> fungeren in de beleving van de geschiedenis van de buurt.

### **Vroege vermeldingen**

De eerste fase die onderscheiden kan worden in de beeldvorming over de Jordaan wordt omschreven als ‘de verachte Jordaan’, hoewel deze benaming voor de vroege literatuurvermeldingen niet helemaal de lading dekt. De wijk was door haar geïsoleerde ligging en bevolkingssamenstelling weliswaar lange tijd een *no go area* waar weinig over werd geschreven, maar wanneer dit wel

---

<sup>12</sup> Fase 1: de verachte Jordaan; fase 2: de romantische Jordaan; fase 3: broedplaats Jordaan.

<sup>13</sup> Theo Thijssen Museum, *Buiten de orde*.

<sup>14</sup> Medeoprichter van de Stichting Theo Thijssen en hoofdredacteur van het maandblad *Ons Amsterdam*.

<sup>15</sup> Het begrip kan vertaald worden als plaatsen van herinnering, maar dit dekt niet de hele lading. Beter is daarom om te spreken over herinneringsankers of herinneringsmonumenten. Het begrip werd door historicus Pierre Nora geïntroduceerd in het gelijknamige zevendelige werk *Les Lieux de Mémoire*, dat tussen 1984 en 1992 verscheen. Hij deed hierin onderzoek naar *lieux de mémoire* in Frankrijk. Er kunnen drie soorten *lieux de mémoire* worden onderscheiden: materieel, functioneel en symbolisch. *Lieux de mémoire* hoeven niet per definitie plaatsgebonden te zijn – zo kan er bijvoorbeeld ook gedacht worden aan herdenkingen of personen –.

gebeurde was de toon eerder lichtvoetig dan uitgesproken negatief. Dit veranderde in de loop van de negentiende eeuw, toen de leefomstandigheden in de buurt steeds dramatischer vormen aan begonnen te nemen. Er verschenen schrijvers de buurt van nabij hadden meegemaakt, en deze ervaringen aan het papier toevertrouwen, waarover straks meer. De eerste keer dat de term 'Jordaan' in het juiste verband voorkomt in een van de opgeslagen teksten in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL)<sup>16</sup> is in 1691. In het verketterde boek *Het leven van Philopater*, waarvan later werd vastgesteld dat het geschreven is door Johannes Duijkerius, komt een korte passage over de wijk en haar inwoners voor. Bovendien wordt hierin ook een verklaring voor de naam Jordaan gegeven. Een onderwerp waar veel over is gegist. Het boek beschrijft het leven van Philopater, een theologiestudent die zich als rechtzinnig calvinist tot het spinozisme bekeert. In het bewuste stuk tekst wordt ingegaan op het (s)preken voor publiek:

*'Hier had hy het regte centrum van sijn begeerte gevonden, want het volckje uyt de agterstraetjens aen de overzijde der Jordane, (te weten de Nieuwe uytlegging tusschen de Prince en Baen van de Brouwers tot de Leydse gragt toe) snorden hem met sulcke drommen om het lijf, versoeckende van hem gestigt, geleerd ende onderwesen te worden, dat al had hy waeragtig duysent paer benen gehad en met seven hondert tongen gesproken, hyse onmooglijck te gelijk in haer ernstige aensoeckinge op hem voldoen konde.'*<sup>17</sup>

Uit dit tekstfragment wordt de leergierigheid van het massaal toegestroomde publiek duidelijk. Interessant is dat de naam 'Jordaan' hier nog gebruikt wordt in de Bijbelse connotatie: 'aan de overzijde der Jordane' (ofwel de Prinsengracht). De Jordaan is in de Bijbel de rivier die de onherbergzame woestijn van het beloofde land (Palestina) scheidde. In de Amsterdamse situatie was de grachtengordel het beloofde land, en vormde het gebied buiten de Prinsengracht 'de woestijn'.<sup>18</sup> Deze eerste verwijzing naar de buurt is summier en geeft niet echt een indruk over de wijk, anders dat het een gebied van 'achterstraetjes' betreft, waar kennelijk makkelijk een volkstoeloop kon ontstaan.

Duijkerius woonde zelf in de Jordaan en kende grote armoede. In 1683 wordt zijn naam voor het eerst vermeld in een Amsterdams register, wanneer hij wordt opgegeven als poorter van de stad. Hij was op dat moment 21 jaar oud en schreef zich in als schoolmeester. Hij studeerde waarschijnlijk theologie, en wilde dominee worden. Probleem was dat hij door een spraakgebrek niet geschikt was voor dit beroep. In een pamflet van J. Rodenpoort tegen Johannes Duijkerius wordt hij als volgt

---

<sup>16</sup> Stichting Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, 'Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL)' (versie mei 2011) <http://www.dbnl.org/index.php> (5 mei 2011).

<sup>17</sup> Johannes Duijkerius, Gerardine Maréchal (ed.), *Het leven van Philopater en Vervolg van 't leven van Philopater* (Amsterdam 1991 – oorspronkelijke editie uit 1691) 58.

<sup>18</sup> Herder, 'De Jordaan', 336.

omschreven: “zijn geluid is “als het aenvijlen van een Blockmaekers Zaag” en hij is “armer als een luys””.<sup>19</sup> De carrière van Duijkerius als schoolmeester van het Aalmoezeniershuis aan de Prinsengracht was weinig succesvol. Na de dood van zijn eerste vrouw kon hij het niet meer opbrengen om goed les te geven, en bovendien werd er gefluisterd dat hij ’s nachts de meisjesslaapzaal zou betreden. Als schrijver was hij bekwamer en schreef voor zover bekend negen boeken. Zijn vrijzinnige overtuiging bezorgde hem echter geen beste reputatie, en de laatste jaren van zijn leven bracht hij in bittere armoede door. Duijkerius stierf rond zijn veertigste en werd op 14 mei 1702 begraven op het Kartuizerkerkhof. Zijn tweede vrouw was een jaar eerder overleden en er werd beweerd dat het echtpaar in onmin leefde.<sup>20</sup> Het leven van Duijkerius was kortom vrij ellendig en verschilde afgezien van zijn intellectuele omzwervingen waarschijnlijk weinig met die van ‘de grauwe massa’ van de rest van de Jordaan.

Lange tijd werd aangenomen dat de eerste vermelding van de Jordaan als verwijzing naar de buurt voorkwam in een publicatie die ruim dertig jaar na *Het leven van Philopater* verscheen. In 1723 schreef dichter Robert Hennebo het humoristische werk *Rouwklachten van den heere Jacobus Veenhuysen; beneevens de Lof der Jenever*. In twee delen geeft Hennebo – zoals de titel ook al aangeeft – een lofzang op deze ‘Nederlandse nectar’. De uit Leiden afkomstige dichter was een man van twaalf ambachten en dertien ongelukken en kende afwisselend grote armoede en grote welvaart. Hij had zeer uiteenlopende beroepen en was onder meer kwakzalver, kroegbaas, toneelspeler bij de Amsterdamse schouwburg, beursspeculant en vertaler.<sup>21</sup> In de lofzang wordt over de vrouwen uit de Jordaan geschreven dat ze onder invloed van jenever tot woeste dingen in staat zouden zijn, zoals onder meer te lezen valt in onderstaand fragment:

*‘Indien ik gaa in Dicht beschryven,  
Wat dat Jenever werkt in Wyven;  
My dunkt, ik zie reeds den Jordaan  
Met al zyn Spruyten opgestaan,  
Om my, indien 't hun kan gelukken,  
In stukken van malkaar te rukken (...)*<sup>22</sup>

Anders dan in *Het leven van Philopater* wordt in dit tekstfragment al verwezen naar de Jordaan als buurt, en dus niet naar het gebied dat óver de Jordaan – de Prinsengracht – ligt. Dat deze verwijzing-

---

<sup>19</sup> Duijkerius, *Het leven van Philopater*, 12.

<sup>20</sup> Ibidem, 13-14.

<sup>21</sup> Bureau Haddock, ‘Robert Hennebo’ (versiedatum onbekend) [http://www.bureauhaddock.nl/gsp.dll?sid=88&pid=1&p\\_onderdeel=4&p\\_menu\\_id=4&p\\_parentmenuid=4](http://www.bureauhaddock.nl/gsp.dll?sid=88&pid=1&p_onderdeel=4&p_menu_id=4&p_parentmenuid=4) (5 mei 2011).

<sup>22</sup> Robert Hennebo, *Rouwklachten van den heere Jacobus Veenhuysen; beneevens de Lof der Jenever, eerste en tweede deel*. [Gecorrigeerd en van veel fouten gezuiverd. Met kopere platen versierd.] (Amsterdam 1723) 26.

en in *Lof der jenever* door elkaar gebruikt worden is te lezen in de volgende passage:

*'En stap zo rechtdraads op de Weegen,  
Recht over de Jordaan geleegen.  
Aurora, die de Nacht doet vliên,  
En door uw Scheemerlicht deed zien  
  
Wat omgaat binnen Amstels Paalen,  
(...)  
Of ooyt eêr Winkel open staat,  
Als daar Jeneeverdrank te koop is?  
Daar is het, daar de meeste loop is.'*<sup>23</sup>

De laatste drie zinnen wijzen erop dat jenever er bij de inwoners van de Jordaan goed inging, aangezien de plekken waar deze drank te koop was een grote toeloop kenden. Robert Hennebo was zoals gezegd enige tijd kroegbaas en zal dus ongetwijfeld vele drinkgelagen hebben meegemaakt. Het is niet duidelijk of hij deze ook in de Jordaan meemaakte, en wat zijn band met de buurt was. Over zijn omzwervingen bestaan verschillende versies. Hij kon zich door zijn turbulente leven – dat dus grote hoogtes en diepe dalen kende – waarschijnlijk wel goed inleven in de armoedige omstandigheden in de buurt en de welkome roes van de drank.

Een andere *bon vivant* die anderhalve eeuw later Amsterdam beschreef, was Justus van Maurik (1846-1904). Hij was sigarenmaker, maar had daarnaast veel belangstelling voor de 'schone zaken van het leven' als musiceren, toneel en schrijven. In zijn vrije tijd zwierf hij door Amsterdam en schreef meerdere novellen en toneelstukken. Van Maurik was een goede observator van het volksleven in de stad, en gaf dit leven op rake wijze weer. Ook schiep hij er plezier in om typische Amsterdamse volkstypes te beschrijven. Een van deze volkstypes uit de Jordaan is bijvoorbeeld 'Aal de vischvrouw' die in het verhaal 'Zo'n Vrek' uit het in 1879 verschenen *Uit het leven*. Aal is in dit verhaal een veel te nieuwsgierige buurvrouw die haar woordje altijd klaar heeft.<sup>24</sup> Wanneer 'de vrek' aan het eind van het verhaal sterft en het uitkomt dat Aal het bij het verkeerde eind had, probeert ze toch nog haar gelijk te halen. Het is een fraai beeld van de nieuwsgierige buurvrouw, die ook in latere vermeldingen over de Jordaan veelvuldig terugkomt. Interessant genoeg schijnt Van Maurik weinig aandacht gehad te hebben voor sociale vraagstukken. Bij het lezen van zijn verhalen ontstaat namelijk een ander beeld. Zo zijn de regels waarmee de Jordaan in 'Zo'n vrek' geïllustreerd wordt tekenend voor de schrijvende situatie:

---

<sup>23</sup> Hennebo, *Lof der jenever*, 31.

<sup>24</sup> Justus van Maurik, *Uit het Volk* (Amsterdam 1879).

*'Menigeen, die tusschen een paar huizen een gang ziet, niet breeder dan een mensch, begrijpt niet hoe 't mogelijk is, dat in zulk een gang ettelijke huisgezinnen wonen. Toch is het waar, en om er zich van te overtuigen behoeft men zich slechts de moeite van een wandeling naar den zoogenaamden Jordaan te getroosten. Voornamelijk in die buurten vindt men tal van gangen, die meestal uitloopen in een soort van open hofje, gewoonlijk zeer klein en omgeven door oude vervallen huizen, dikwijls het eigendom van echte huisjesmelkers, die met klein kapitaal groote renten weten te maken.'*<sup>25</sup>

Het is opvallend dat luim en ernst vaak samengaan in de vroege beschrijvingen over de buurt. Dit geldt ook voor de in 1891 verschenen publicatie *Amsterdam in stukken en brokken*. In deze anonieme uitgave wordt Amsterdam op licht satirische wijze beschreven voor de Amsterdammers zelf. De passage over de Jordaan begint als volgt:

*'Als Amsterdammers van de Jordaan spreken, dan zijn er maar weinigen, die zich eene eenigszins juiste voorstelling maken van dit stadsgedeelte. Hoeveel bewoners der hoofdstad jaarlijks sterven vóór zij ooit een stap in deze volkrijke buurt gezet hebben, is de berekening van een statisticus waard. En tijdens hun leven hebben zij dan bij het hooren of noemen van dien naam voor hun verbeelding eene groote, grauwe vlek van kommer en nooddrift gezien, zonder eenig lichtend tintje van welvaart er op (...)'*<sup>26</sup>

Dit stuk tekst geeft mooi aan hoe de buurt er aan het eind van de negentiende eeuw qua bekendheid voor stond. Men kwam niet in de Jordaan, en stelde zich een grote grauwe vlek van kommer en nooddrift voor. Geen positief beeld, maar ook niet uitgesproken negatief; de Jordaan was *terra incognita* voor het gros van de Amsterdammers. Toen men rond de eeuwwisseling daadwerkelijk de wijk inging om de leefomstandigheden te documenteren, verschoof de nadruk van de beschrijvingen richting de eerder genoemde categorie 'de verachte Jordaan', waarover in de volgende twee paragrafen meer. De schrijvers uit het voorgaande overzicht kwamen om diverse redenen in aanraking met de buurt. Ze hebben met elkaar gemeen dat ze de Jordaan vanuit het perspectief van een buitenstaander beschreven. Een buitenstaander die bovendien vanuit een hogere positie kwam dan het onderwerp waarover werd geschreven. Deze hogere positie betrof vooral het opleidingsniveau, maar ook maatschappelijke positie en niet te vergeten de financiële situatie van de literatoren – hoewel deze factoren zoals blijkt hevig konden fluctueren. De Prinsengracht komt als *landmark* meermalen terug als scheiding tussen twee werelden; tussen het beloofde land en de woestijn. Het is aardig dat de Jordaan in haar huidige positie nu inderdaad onderdeel uitmaakt van

---

<sup>25</sup> Van Maurik, *Uit het volk*, 149.

<sup>26</sup> Auteur onbekend, *Amsterdam in stukken en brokken* (Haarlem 1891).

dit beloofde land, en de naamsverbastering – het wegvallen van het element ‘over de’ [Jordaan] – rechtvaardigt. Het stratenpatroon van de buurt – vol stegen en gangen – wordt regelmatig beschreven, evenals de armoedige leefomstandigheden die men er aantroef. Hierover verbaast men zich vooral. Er zijn geen signalen dat de schrijvers zich geroepen voelen iets aan de omstandigheden te veranderen. Het gaat om de documentatie van een curieus verschijnsel waaraan men zich op veilige afstand kan vergapen, en die geen invloed schijnt te hebben op hun eigen leven. Deze houding veranderde in de loop van de negentiende eeuw, wanneer men over buurten als de Jordaan ging schrijven vanuit de gedachte dat er een (mentaliteits)verandering teweeggebracht kon worden.

### ***Woonomstandigheden gedocumenteerd***

Dat de leefsituatie in buurten als de Jordaan niet best was, werd door welwillende burgers wel degelijk geconstateerd. De pandeigenaren in deze achterstandsbuurten hadden in veel gevallen al hun spaarcenten in de aankoop van een huis gestoken en waren financieel niet meer in staat om ook maar iets aan woonverbeteringen uit te voeren. Door de toenemende bevolkingsgroei werden de panden bovendien steeds intensiever bewoond. De verpaupering die hierdoor ontstond kwam op veel plekken voor. Zowel in de stad als op het platteland en niet alleen nationaal maar ook internationaal.<sup>27</sup> Er ontstonden in de loop van de negentiende eeuw diverse – veelal particuliere – liefdadigheidsinstanties die dit verschijnsel aan de kaak stelden en probeerden op te lossen. Zo werden in Amsterdam maar liefst zeventien particuliere woningbouwverenigingen opgericht die zich sterk maakten voor woonverbeteringen. Om hun woorden kracht bij te zetten verschenen er rapporten die de erbarmelijke leefomstandigheden in kaart brachten.

Een van de woningbouwverenigingen die werd opgericht was de N.V. Bouwonderneming ‘Jordaan’, uit 1895. De vereniging voerde in de Jordaan renovaties uit en startte met een project aan de Lindengracht en Goudsbloemstraat, waar 131 woningen tussen de Tweede en Derde Goudsbloemdwarstraat gelegen werden verbouwd. De panden werden gekocht, vervolgens gesloopt en vervangen door nieuwe woningen, maar niet voordat er een reportage werd gemaakt van de oude situatie. De interieurs werden nauwkeurig beschreven door een inspecteur van de bouwonderneming en – vaak met de bewoners er nog in – op de gevoelige plaat vastgelegd door fotograaf Eduard Weismüller. Over de fotograaf is niet veel bekend. Hij had een ‘photographisch artistisch’ atelier aan de Quellijnstraat 88<sup>28</sup>, en specialiseerde zich zoals veel vakgenoten vermoedelijk in de portretfotografie. Deze sociaal geëngageerde serie wijkt dus af van het werk dat hij normaliter zal hebben gemaakt. Het is sowieso bijzonder dat er zo’n uitgebreide documentatie

---

<sup>27</sup> Van der Woud, *Een koninkrijk vol sloppen*, 34-35.

<sup>28</sup> Bron: portretfoto door Eduard Weismüller uit de collectie van het Stadsarchief Amsterdam, nummer afbeeldingsbestand: 010005001969.

van deze woningen werd aangelegd, zeker wanneer men bedenkt dat het om een situatie ging waarover men zich lange tijd niet bekommerde. Er wordt niet alleen over de woning zelf gesproken, maar ook over persoonlijke situatie waarin de bewoners zich bevonden. De opgetekende informatie over zaken als huurprijs, arbeidssituatie, aanvullende steun, gezondheid en gezinssituatie vormt een waardevolle bron. De objectieve verslaglegging steekt rauw af tegen de lichtvoetige beschrijvingen van bijvoorbeeld Justus van Maurik. Hier is niks grappigs aan: dit is het 'echte leven'.



**Lindengracht 238**

**Beschrijving:** Kamer met personen op de eerste verdieping. De bewoonster aan de wastobbe en twee kinderen zittend in de deuropening.

**Datering:** 1895 (ca.)

**Herkomst:** Stadsarchief; Archief van de Bouwonderneming Jordaan N.V.

**Vervaardiger:** Eduard H.J. Weismüller (fotograaf)

#### **Uit het verslag**

'Hoogte verdieping 2.45 m. De trap om boven te komen telt 13 treden met een aantrede van 0.11 M. en een optrede van 0.21 m. De kraan is boven een gootsteen in het portaal. Vloer en zoldering zijn van hout. De wanden der kamers zijn behangen en beschilderd. De beeremmer staat in een kast. Bewoners: drie generaties of twee families. Een weduwe met 5 kinderen, waarvan 4 thuis en een kindje ter opvoeding. De vrouw is gehuwd geweest met een weduwnaar, die 9 kinderen gehad heeft, terwijl zij samen nog 8 kinderen kregen. Van deze 8 zijn er 5 in leven, zodat de man met zijn eerste vrouw en 12 kinderen in het graf ligt. Het laatste kind werd enige maanden na de dood van de man geboren. Het kind dat de vrouw 'opvoedt' is ongeveer 4 maanden oud. Zij krijgt voor dat 'opvoeden' f 1.75 per week, wat zij te weinig vindt. Vroeger kreeg de vrouw van het armbestuur f 1.50 per week, doch omdat zij f 1.75 voor het kind krijgt, geeft het armbestuur haar maar f 1.00 per week. De vrouw gaat één dag in de week uit werken waar zij f 0.80 aan verdient. Het oudste meisje is in een gesticht in Haarlem. De moeder slaapt met haar jongste kindje en de 'vroedsterling' in een bedstede. Zij verwoonde hier f 1.00 per week.'

Deze reportage was niet bedoeld voor het grote publiek. Dit publiek kreeg door het in 1901 uitgegeven rapport *Krotten en Sloppen* wel een beeld van de woonsituatie in wijken als de Jordaan. In opdracht van de Amsterdamschen Bestuurdersbond trokken schrijver Louis M. Hermans (1861-1943) en illustrator Albert P. Hahn (1877-1918) de stad in om woonomstandigheden in kaart te brengen. Het rapport bevatte de weerslag van een aantal kritische wandelingen door een paar in die tijd befaamde krottenwijken: de Jordaan, de Eilanden en de Jodenhoek, en verscheen onder de titel *Krotten en Sloppen. Een onderzoek naar den woningtoestand te Amsterdam, ingesteld in opdracht van den Amsterdamschen Bestuurdersbond*. De beschrijvingen van Hermans en de bijna 100 illustraties van Hahn geven een precieze, bijna fotografische weergave van de zielige, in armoede levende mensen in hun vochtige kamers en kelders.<sup>29</sup> Ter introductie op het verslag over de Jordaan schrijft Hermans het volgende:

<sup>29</sup> Louis M. Hermans en Albert P. Hahn (illustraties), nawoord van Frank Smit, *Krotten en Sloppen* (Amsterdam 1975 – oorspronkelijke editie uit 1901).



*‘Het aantal sloppen, hollen en gangen, volgepropt met onbewoonbare krotten, die evenwel toch bewoond worden, is in het stadsgedeelte dat Jordaan heet, eenvoudig verbazend. In sommige Jordaanstraten treft men om de 10 huizen een slop aan of een snijding tusschen de huizen, van eenige meters lengte, met aan het eind een paar bouwvallige huisjes. Dikwerf loopt met den ingang van het slop voorbij, zonder het te zien en bemerkt met het alleen door de verspringing der huisnummers; dan is de ingang of onder een stoep van eenige treden hoog of in een poortje, zoo laag, dat er eenige routine voor noodig is, om te weten, dat daarachter menschen wonen.’<sup>30</sup>*

Waar de rapportage van Bouwonderneming ‘Jordaan’ al een socialistisch sausje leek te hebben, was dit bij Louis Hermans en Albert Hahn onmiskenbaar. Beide mannen waren actief in linkse kringen en maakten zich hard voor de sociale zaak.

Louis Maximiliaan Hermans was een telg uit een toneelspelersfamilie en beoefende uiteenlopende beroepen. Samen met zeven andere collega’s richtte hij in 1888 de ‘Kantoor- en Winkelbediende-vereeniging Fraternitas’ op. Deze vereniging trad al snel in contact met de Sociaal-Democratische Bond (SDB) en Hermans werd een geliefd spreker en schrijver voor de SDB. Hij zette zijn talent voort in *De Roode Duivel: humoristisch satiriek weekblad* – met als ondertitel: *Orgaan van haveloozen, goddeloozen en gezagloozen* – waarvoor hij vanaf 1892 optrad als redacteur, administrateur én colporteur. Het links georiënteerde blad was gekant tegen de gevestigde orde en het kapitaal. Vooral het koningshuis moest het sterk ontgelden. Door de aversie van Ferdinand Domela Nieuwenhuis tegen het tijdschrift fungeerde *De Roode Duivel* echter niet als orgaan van de in 1984 opgerichte Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Dit was gezien de stellingname van het blad wel logisch geweest. Hermans was in de eerste periode na de oprichting van de SDAP opmerkelijk kritisch over het bestuur van de partij en diende tijdens de eerste openbare vergadering zelfs een motie van ‘innige verachting’ in. Pas veel later zou hij zijn animositeit laten varen. In 1895 stond Louis Hermans terecht voor het opzettelijk beledigen van de ‘koninginnen’ Emma<sup>31</sup> en Wilhelmina – die in *De Roode Duivel* respectievelijk werden aangeduid als ‘de Keulse pottemeid’ en ‘Heintje’<sup>32</sup> –. Hij kreeg zes maanden celstraf, die hij uitzat in Alkmaar en waarover hij in 1896 het boek *Zes maanden celbewoner. Ideeën van een gevangene* schreef. Na zijn vrijlating deed hij in 1897 onderzoek naar de woningtoestand in de Amsterdamse Jodenbuurt. Om verbeteringen door te kunnen voeren in deze omstandigheden, nam hij ondanks zijn eerdere aversie tegen de parlementaire tactiek deel aan de gemeenteraadsverkiezingen. In 1898 melde hij zich aan als lid van

---

<sup>30</sup> Ibidem, 42.

<sup>31</sup> Die feitelijk geen koningin, maar regentes was.

<sup>32</sup> Nop Maas, Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren: Satirische tijdschriften in Nederland; *De Roode Duivel* (versie 2004) [http://www.dbnl.org/tekst/maas008sati01\\_01/maas008sati01\\_01\\_0001.php](http://www.dbnl.org/tekst/maas008sati01_01/maas008sati01_01_0001.php) (5 mei 2011).

de SDAP. Een jaar later trad hij als secretaris toe tot het voorlopig bestuur van de nieuw opgerichte Amsterdamschen Bestuurdersbond, die zoals gezegd in 1901 opdracht gaf tot het onderzoek naar woonomstandigheden in een aantal Amsterdamse volksbuurten. De levensloop van Hermans beschrijft een keur van lidmaatschappen en verbintenissen aan tijdschriften en bestuurlijke organisaties met een links karakter. Hij vervulde meerdere politieke bestuursfuncties en was uiteindelijk veertig jaar lid van de SDAP.<sup>33</sup>

De sociaal bewogen carrière van Albert Pieter Hahn vertoont overeenkomsten met die van Hermans, maar Hahn kon bovendien uit eigen ervaring putten wanneer het ging om het inzichtelijk maken van de leefomstandigheden van bewoners uit buurten als de Jordaan. Hij was afkomstig uit een arbeidersgezin dat op de rand van het minimum moest rondkomen. Hahn kampte met een zwakke gezondheid en kreeg als negenjarige werveltuberculose, waardoor hij de lagere school niet kon afronden. Als twaalfjarige kwam hij bij zijn vader – een huis- en decoratieschilder – in het vak. Hij doorliep daarnaast met enige onderbrekingen de Academie Minerva in Groningen en de Rijkschool voor Kunstnijverheid in Amsterdam. Hierdoor verkreeg hij de Middelbaar Onderwijsakte Tekenen. Na zijn opleiding werkte hij korte tijd als tekenleraar aan een ambachtsschool in Amsterdam. In 1900 was Albert Hahn na een grote schildersstaking toegetreden tot de SDAP, waar hij tot zijn dood innig mee verbonden bleef. De bittere armoede die hij tijdens de inventarisatie van woonomstandigheden in Jordaan, Jodenhoek en de Eilanden samen met Louis Hermans aantrof raakte hem diep. In 1902 trad Hahn in dienst als politiek tekenaar van *Het Volk* en maakte in zijn bekend geworden stijl vele sterke spotprenten, waardoor hij nationale naam verwierf. Zijn bekendste prent verscheen naar aanleiding van de spoorwegstakingen in 1903 met de titel 'Gansch het raderwerk staat stil', maar ook zijn karikaturen van Abraham Kuyper en Th. Heemskerk zijn beroemd geworden. Hahn maakte prenten voor meerdere tijdschriften en schreef daarnaast artikelen over kunst voor *Het Volk* en de *Socialistische Gids*. Zijn opvatting was dat een socialistische maatschappij een nieuwe kunst zou brengen. Hij richtte daarnaast in 1904 de Vereeniging 'Kunst aan het Volk' op ter bevordering van het genot en de begrijpelijkheid van de kunst door de arbeidende klasse. Hij verwierp de gedachte van de kunst-om-de-kunst en geloofde in de inzet van het medium als politiek wapen en omschreef zichzelf in politiek opzicht als 'een geboren revisionist'.<sup>34</sup>

Louis Hermans en Albert Hahn probeerden door hun acties en publicaties daadwerkelijk een verandering te bewerkstelligen in onacceptabele sociale en politieke omstandigheden. *Krotten en sloppen* verscheen in 1901, het jaar dat ook de Woningwet werd aangenomen. Door de Woningwet

---

<sup>33</sup> Biografische gegevens zijn ontleend aan: P.J. Meertens en Albert F. Mellink, 'Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: Louis Maximiliaan Hermans' (versie 1987) <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/hermans-1.html> (5 mei 2011).

<sup>34</sup> Biografische gegevens zijn ontleend aan: Philip van Praag, 'Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: Albert Pieter Hahn' (versie 19 juni 2002) <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/hahn.html> (5 mei 2011).

werden de eerder genoemde woonhervormingen flink versneld. Beschikbare subsidies zorgden ervoor dat woningbouwverenigingen als paddenstoelen uit de grond rezen om arbeiders aan betere woonruimte te helpen, hoewel dit proces geruime tijd in beslag zou nemen. Zo werden er naar aanleiding van een rapport van de Gezondheidsraad uit 1913 op diverse plekken in de Jordaan foto's genomen om de woontoestand in kaart te brengen. Op de foto's – die geschonken werden aan de Dienst Volkshuisvesting en zich in de collectie van het Stadsarchief Amsterdam bevinden – zijn de armoedige omstandigheden onverminderd aanwezig. Toch ontstond er met publicaties als *Krotten en Sloppen* aandacht voor de sociale zaak. De publicatie is echter geschreven vanuit het perspectief van een buitenstaander en benadert het onderwerp – bedoeld of onbedoeld – *top-down*. De bewoners die de revue passeren worden als een soort van onbeholpen 'kleine lieden' omschreven, waardoor de registratie iets afstandelijks houdt. Zoals uit de volgende paragraaf zal blijken, komt het verhaal over de leefomstandigheden een stuk dichterbij wanneer deze beschreven wordt door schrijvers die de buurt in hun jeugd van dichtbij meemaakten.

### ***Jeugdherinneringen: Theo Thijssen en Eduard Douwes Dekker***

Op de Amsterdamse Lindengracht, op de hoek met de Brouwersgracht en tegenover café Thijssen, staat een beeld van Hans Bayens uit 1979.<sup>35</sup> Het stelt onderwijzer, vakbondsman en schrijver Theo Thijssen voor, die zittend op een lessenaar een leerling leert schrijven. Je zou er ook zijn beroemdste romanpersoon Kees Bakels en meester Staal in kunnen zien, die voorkomen in het boek *Kees de Jongen* uit 1923.<sup>36</sup> Hoewel Thijssen altijd heeft ontkend dat dit boek autobiografisch is, vertonen de jeugdervaringen van Kees Bakels en de schrijver opvallend veel gelijkenissen.<sup>37</sup> Zoals Peter-Paul de Baar in de biografie over Thijssen ook aangeeft: '(...) al lijkt bijna iedere twaalfjarige een beetje op Kees, Kees zelf lijkt toch het meest op Theo Thijssen.'<sup>38</sup> Theodorus Johannes Thijssen werd op 16 juni 1879 geboren en groeide op in de Jordaan. Na het overlijden van zijn vader, die schoenmaker was, kende het gezin Thijssen – evenals zovelen in de Jordaan – grote armoede. Ook Kees verliest in het boek op jonge leeftijd zijn vader en groeit net als Theo op het randje van de 'grauwe massa' op. Ze vluchten beide in fantasieën om de harde alledaagse werkelijkheid dragelijker te maken. Anders dan Kees Bakels en de meeste arme



<sup>35</sup> Afbeelding: Door Dolph Kohnstamm at nl. [Public domain], via Wikimedia Commons.

<sup>36</sup> Theo Thijssen, *Kees de Jongen* (Amsterdam 2002 – oorspronkelijke editie uit 1923).

<sup>37</sup> Gegevens over het leven van Theo Thijssen en het boek *Kees de Jongen* zijn ontleend aan de volgende bronnen: Peter-Paul de Baar, 'Theo Thijssen: Biografie en TT en het onderwijs' (versiedatum onbekend) <http://www.theothijssemuseum.nl/> (5 mei 2011); Peter-Paul de Baar, 'Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: Theodorus Johannes Thijssen' (1998) <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/thijssen.html> (5 mei 2011).

<sup>38</sup> De Baar, 'Biografie' <http://www.theothijssemuseum.nl/>

kinderen uit de buurt die door geldgebrek amper de lagere school konden afmaken, kreeg Thijssen echter wel de kans om verder te leren. Zijn prestaties werden opgemerkt door een leraar en na een zwaar toelatingsexamen werd hij geaccepteerd bij de Rijkskweekschool voor onderwijzers in Haarlem, waar hij met een beurs naartoe kon. Toen hij in 1898 terugkeerde in Amsterdam, was hij vele jaren docent op diverse Amsterdamse scholen – overigens niet in de Jordaan – waar hij erg populair was en streed voor gelijke onderwijskansen. In zijn vrije uren schreef hij. Veel van zijn boeken hebben Amsterdam – en dan met name de Jordaan – als thema. Thijssen heeft in boeken als *Kees de jongen* de woonomstandigheden in de Jordaan uitgebreid en soms bijna plastisch beschreven:

*‘De Tuinstraat. Liep er geen één jongen van school achter hem? Nee, niemand; hij kon dus regelrecht naar Kraak z’n deur stappen. Nou, ’n fijne trap. Schel, was er niet; de trap stond open. ’t Was drie hoog, achter.*

*Kees stommelde de smerige uitgesleten trap op. Zwarte, geteerde muren, en donker... Hier was-ie één hoog zeker. Verder maar, de trap rechtdoor omhoog. (...)*

*“Ja, loopt u maar door, ’t is hier donker, hè. Nog één trap, de tweede deur moet u hebben”, zei de vrouw vriendelijk, maar vlak aan zijn oor. Weet hoe ’n vies wijf ’t was!*

*Hij was blij dat-ie d’r goed en wel voorbij was... (...)*

*Kees trad de kamer in. Een vreselijke rommel was het er; de tafel stond vol met vuile kopjes en bordjes. ’n Kleed lag er niet op de vloer; in een hoek bij ’t raam was de lage kleermakerstafel, daar lag een broek, waar Christiaan zeker mee bezig was geweest. (...)*

*Tastend en stommelend zocht hij de weg. De muren stonken naar teer; zij voelden klam en viezig aan. Het touw dat bij de trap neerhing kleefde tussen z’n vingers. De treden van de trap hadden zachte plekken, of ze vermolmd waren.<sup>39</sup>*

Wat *Kees de Jongen* zo treffend maakt, zijn de gedachten van Kees over zijn leven in relatie tot de buurt en tot zijn veranderende sociale positie daarin. Doordat deze gedachten uitvoerig worden beschreven, worden de angsten en de wensen van de hoofdpersoon inzichtelijk evenals zijn houding tegenover buurtbewoners in ‘het grauw’. De walging die hij voelt wanneer hij langs een ‘vies wijf’ moet, de schaamte om een pak te moeten dragen dat gemaakt gaat worden van een oude jas van zijn oma – het lijken in ieder geval hele reële gedachten die Theo Thijssen wellicht ook zelf gevoeld kan hebben toen het gezin Thijssen na het overlijden van zijn vader moest sappelen om te overleven.

---

<sup>39</sup> Theo Thijssen, *Kees de Jongen*, 97-99.

In de inleiding van *In de Ochtend van het leven* uit 1941 benadrukt Thijssen dat de men de passages uit zijn eerdere boeken niet te letterlijk moet opvatten als jeugdherinneringen:

*'(...) in de boeken die men voor mijn jeugdherinneringen aanziet, heb ik, voor zover mij dat bewust is, nergens iets beschreven dat mij persoonlijk is overkomen. Zij waren zuiver fantasie. Natuurlijk is het mogelijk dat buiten mijn weten om toch een totaal vergeten jeugdherinnering tot een romanstukje is geworden. Maar dan heb ik een moment van inzinking gehad, een ogenblik van verslapping in de tucht die een schrijver zich behoort op te leggen.'*<sup>40</sup>

Fantasie dus. Maar toch zitten er opvallende parallellen tussen *Kees de Jongen* en *In de ochtend van het leven*. In ieder geval is het duidelijk dat Theo Thijssen zich de buurt – ook als kleine jongen – veel rooskleuriger voorstelde dan die in werkelijkheid was. Theo Thijssen beschrijft de Jordaan in *In de ochtend van het leven* als het 'veilige centrum van de wereld'. Zijn ouders waren gezeten burgers, geen armoedzaaiers, en de middelmatige scholen die hij bezocht waren in zijn ogen 'tempels van wijsheid' die tot nobel doel hadden zo veel mogelijk kennis over te dragen aan de jeugd van de Jordaan.<sup>41</sup> Ondanks deze ophemeling ontstaat er door de beschrijvingen van Thijssen een mooi beeld van de Jordaan uit zijn jeugd. Het straatleven van kinderen uit de Jordaan dat daar zo'n groot deel van uitmaakte wordt uitgebreid beschreven; van kinderspelletjes tot de prijs van snoep en de viering van feestdagen. *In de ochtend van het leven* vormt door deze uitgebreide beschrijvingen een rijke bron voor onderzoek naar de leefomstandigheden en sociale indeling in de Jordaan aan het eind van de negentiende eeuw. De reden hiervoor moet zoals gezegd gezocht worden in de persoonlijke geschiedenis die Theo Thijssen met de buurt had.

Hoewel Eduard Douwes Dekker (1820-1881) zelf niet opgroeide in de Jordaan, was hij wel verantwoordelijk voor een van de bekendste karakters uit deze buurt: Woutertje Pieterse. Douwes Dekker voerde als schrijver het pseudoniem Multatuli,<sup>42</sup> en zijn eerste boek uit 1860 is ongetwijfeld ook het bekendste. *Max Havelaar, of de koffij-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij* is een felle aanklacht tegen het koloniale cultuurstelstel in Nederlands-Indië en de bekrompen handelsgeest van de Nederlanders.<sup>43</sup> Niet alleen onderdrukte Javanen konden op zijn steun rekenen, ook andere slachtoffers van sociaal onrecht droeg hij een warm hart toe. Zo maakte hij zich sterk voor vrouwenemancipatie en streed hij voor tegen de onrechtvaardige behandeling van arbeiders en

---

<sup>40</sup> Theo Thijssen, *In de ochtend van het leven*, 6.

<sup>41</sup> Omschrijvingen afkomstig uit: Elsbeth Ety, 'Een handig kereltje met een tol; Theo Thijssen over zijn jeugd in de Amsterdamse straten', *NRC Handelsblad* (23 december 2004).

<sup>42</sup> Ik heb veel geleden/gedragen (Latijn).

<sup>43</sup> De onderstaande biografische gegevens zijn ontleend aan de volgende bronnen: Johanna M. Welcker, 'Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: Eduard Douwes Dekker' (versie 23 september 2002) <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/douwes-dekker.html> (5 mei 2011); Jos van Watersloot, *Helaas, ik ben 'n Amsterdammer. Een literaire wandeling door het Amsterdam van Multatuli* (Amsterdam 1995).

minder bedeeden. Interessant genoeg lagen de sympathieën van Eduard Douwes Dekker op politiek gebied eerder bij de conservatieven. Desalniettemin was hij een gewaardeerd man bij de arbeidersbeweging. Dit ging zelfs zo ver dat er door diverse arbeidersbladen een inzamelingsactie werd georganiseerd voor de hongerlijdende Multatuli toen deze platzak in Mainz verbleef.

Douwes Dekker werd geboren aan de Korsjespoortsteeg 20 – dus aan de goede zijde van de Prinsengracht – en was de zoon van een kapitein. Hij groeide op in een orthodox doopsgezind gezin met vijf andere kinderen. In zijn geboortehuis is tegenwoordig het Multatulimuseum gevestigd. Hij groeide op aan de Haarlemmerdijk en maakte net als zijn romanfiguur Woutertje Pieterse vele tochten door de stad. Multatuli leidde als volwassene een reizend leven, en streek gedurende zijn omzwervingen regelmatig korte periodes neer in Amsterdam. Hoewel hij erg van Amsterdam hield, verachte hij het gros van de Amsterdamse burgers, die hij kleingeestig en burgerlijk vond. De personificatie van deze bekrompen negentiende-eeuwse burger in de *Max Havelaar* is koffiehandelaar Batavus Droogstoppel, die tevens de verteller van het verhaal is. Droogstoppel introduceert zichzelf op trotse wijze in de openingszin van het boek: *'Ik ben makelaar in koffi, en woon op de Lauriergracht, N<sup>o</sup> 37.*<sup>44</sup> Een wat misplaatste trots, want de Lauriergracht – gelegen in de Jordaan – was geen echte chique gracht zoals de Heren- of Keizersgracht, maar een armeluisversie daarvan. Het illustreert de manier waarop Multatuli de standenmaatschappij van de negentiende eeuw subtiel aan de kaak stelde. Ook in *Woutertje Pieterse* wordt deze standenindeling genadeloos gehekeld. Als het aan Multatuli zelf zou hebben gelegen, was *Woutertje Pieterse* nooit verschenen. Het verhaal van een gevoelige jongen die in de eerste helft van de negentiende eeuw opgroeit in het westen van Amsterdam, verscheen als een reeks fragmenten in de bundels *Ideën* die hij tussen 1862 en 1877 het licht deed zien. De schrijver vond dat deze presentatie iets toevoegde aan het verhaal en zag *Woutertje Pieterse* liever niet als zelfstandig boek. Desondanks vormt *Woutertje Pieterse* een geweldige bron voor het onderzoek naar de sociale indeling van de Nederlandse samenleving in de negentiende eeuw, en de rol van de eenvoudige familie Pieterse daarin. Het indelingssysteem van meester Pennewip – ontleend aan de classificatie van bioloog Carolus Linnaeus – spreekt boekdelen over het aanzien van de verschillende klassen:

*'Na de gewone hoofdafdeelingen van bezield en onbezield - waarby de goeieman stoutweg den mensch 'n ziel gaf - volgde 'n stelsel dat er uitzag als 'n pyramide, waar God met engelen, geesten en verder toebehooren, bovenop stond, terwyl de oesters, polipen en mosselen op den basis rondkropen of stillagen naar verkiezing. (...). Heel laag daaronder, en vry naby de mosselen, had-i de zevende onderafdeeling geplaatst der III klasse van den burgerstand, en in*

---

<sup>44</sup> Mutatuli, *Max Havelaar of de koffij-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij* (Amsterdam 1860).

die buurt hoorde myn held thuis.

*”Burgerstand, IIIe Klasse, zevende onderafdeeling.*

*Burgermensen ‘op kamers’ wonende.*

*a) Vrye opgang. Drie ramen. Twee verdiepingen met achterkamers. De jongens slapen alleen, maar kleeden zich in gezelschap van de meisjes. Kraamschut. Leeren fransch, en reciteeren den Kersnacht. De meisjes heeten Lena, Maria, soms - maar zelden - Louise. Ze borduren, en zeggen: U. De jongens op 'n kantoor. Houden meid, naaister, en 'n ‘mensch voor 't grove werk.’ De was nat thuis. Lezen preeken van v.d. Palm. Zondags rookvleesch, schoon linnen, en likeur na de koffi. Godsdienst en fatsoen.*

*b<sup>1</sup>) Altyd nog drie ramen. Eén verdieping. Boven wonen burenen die ‘tweemaal schellen.’ (Zie b<sup>2</sup>) Leentje, Mietje, Jansje. Louise komt minder dikwyls voor. De onderdeur wordt opengetrokken met 'n touw dat glimt van lange dienst. Slapen in één kamer. Kraamschut. Meid ‘halve naaister’ en 'n ‘mensch.’ Zondags kaas, geen likeur, maar overigens godsdienst en fatsoen als-boven.*

*b<sup>2</sup>) Tweeschellige burenen. Nagenoeg als-boven. Zonder meid, maar met 'n ‘mensch.’ Naaister, kaas en schoon-linnen van-tyd tot-tyd, maar zelden. Godsdienst als-boven.*

*c) Tweede verdieping. Twee schuiframen. Kleine achterkamer die inspringt om de binnenplaats. 't Heele gezin slaapt in twee bedden. Van kraamschut geen spoor. De jongens heeten Louw, Piet of Gerrit, en gaan ‘op’ horologiemaken of letterzetten. Soms naar zee, maar zelden. Gedurig twist met de burenen over dien verstopten gootsteen in 't portaal. Overigens godsdienst als-boven. Hebben kennis aan ‘heel fatsoenlyke menschen.’ Lezen den Haarlemmer samen met III, 7, b<sup>2</sup> (Pp). Geen meid of ‘mensch’ maar 'n naaister van zeven stuivers en 'n boterham...*

*Daar zyn we aangeland by juffrouw Pieterse.*

*De lezer weet nu vry juist wat-i te denken heeft van Wouter's omgeving, en begrypt waarom ik z'n gezichtje stadskleurig noemde toen we hem voor 't eerst zagen in de Hartenstraat.”<sup>45</sup>*

Hoewel Theo Thijssen en Eduard Douwes Dekker uit een ander sociaal milieu kwamen en laatstgenoemde de buurt met meer afstand bezag, zijn beide schrijvers erin geslaagd een menselijk

---

<sup>45</sup> Multatuli, *De geschiedenis van Woutertje Pieterse* (Amsterdam 1890 – eerder verschenen in Ideën). Zie ook: Maarten Maartenz, ‘Multatuli: Woutertje Pieterse, in de Ideën’ (versie 8 mei 2010) <http://www.xs4all.nl/~maartens/philosophy/multatuli/Woutertje%20Pieterse%20Punten.htm>.

portret te geven van opgroeiende jongens in de Jordaan. Het straatleven maakte daar zoals gezegd een belangrijk onderdeel van uit, evenals de sociale klassenindeling. Voor een buitenstaander mag het misschien één anonieme brei hebben geleken in de Jordaan, uit de verhalen komt naar voren dat het hier wel degelijk om mensen van vlees en bloed ging, met angsten en verlangens. Dat er in dit verband toch over ‘de verachte Jordaan’ gesproken kan worden, komt voort uit het feit dat de hoofdpersonen zich distantiëren van minder fortuinlijke buurtgenoten. Uit zelfbehoud probeerden zowel Kees, Woutertje als de jonge Theo zichzelf voor te houden dat zij toch echt tot een beter milieu behoorden. De beschrijvingen over deze buurtgenoten zijn daarom interessant genoeg wederom vanuit de positie van een buitenstaander beschreven.

### ***Typisch Jordanees?: Israël Querido***

De kijk op de Jordaan veranderde aan het begin van de twintigste eeuw, toen de wijk steeds rooskleuriger en idyllischer werd beschreven. Het eenvoudige leven van de ingezetenen werd opgehemeld. Dit stadium wordt dan ook omschreven als ‘de romantische Jordaan’. De romancyclus *De Jordaan* van schrijver Israël Querido (1872-1932), die in 1912 in vier delen verscheen<sup>46</sup>, vormt een overgangswerk tussen deze twee stadia.<sup>47</sup> Querido kwam uit een Portugees-Joodse familie van diamantwerkers die al vanaf de zeventiende eeuw in Amsterdam woonde. Evenals hun Sefardische geloofsgenoten woonde de familie Querido van oudsher in de Joodse wijk van Amsterdam.<sup>48</sup> Deze proletarische gemeenschap van diamantwerkers beleefde aan het einde van de negentiende eeuw een emancipatiefase. Men maakte zich vrij uit de gettoachtige structuur en begon zich te interesseren voor cultuur, sport en natuur. Ook de vader van Israël Querido nam de beslissing om te verhuizen naar een locatie buiten de wijk – de Roetersstraat – en zijn kinderen naar een particuliere school te sturen. Tot zijn veertiende ging Querido naar school, waarna hij – overigens met weinig succes – diverse baantjes had, onder meer als horlogemaker en juwelier. Querido had meer belangstelling voor muziek en letterkunde. In de avonden spijkerde hij als autodidact zijn kennis bij door veel te lezen. Ook op andere vlakken was de flamboyante Querido zeer ondernemend. Zo richtte hij met een aantal vrienden de debatclub De Olievlek op, stichtte hij turnvereniging De Halter en was hij een actief deelnemer aan de vergaderingen van de opkomende arbeidersbeweging. In 1897 werd hij lid van de SDAP, op hetzelfde moment als schrijver Herman Heijermans. In zijn essays die verschenen in *De Amsterdammer* was Querido meermalen fel van leer getrokken tegen

---

<sup>46</sup> Voor de volledige tekst van deze vier delen zie: ‘Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren: De Jordaan: Amsterdamsch epos (4 delen) Israël Querido’ (versie 2009) [http://www.dbnl.org/tekst/quer002jord01\\_01/](http://www.dbnl.org/tekst/quer002jord01_01/) (5 mei 2011).

<sup>47</sup> De volgende biografische gegevens en beschrijving van het Jordaanepos zijn ontleend aan de volgende bronnen: Stance Eenhuis, ‘Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: Israël Querido’ (versie 10 februari 2003) <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/hermans-l.html> (15 mei 2011); Theo Thijssen Museum, *Buiten de orde*.

<sup>48</sup> Met name rond de Jodenbreestraat en het Waterlooplein.



Heijermans, maar herzag zijn mening toen bleek dat ze er dezelfde levensbeschouwing op nahielden.

Al op jonge leeftijd begon Querido met schrijven. In eerste instantie schreef hij romans, maar later ook in gedichten en toneelstukken, hoewel hij met de laatste categorie weinig succes had. Wel succesvol was hij als essayist en schrijver van literaire kritieken. Zijn stijl verschoof in de loop van de tijd van de autobiografische romanvorm naar het objectieve epos, waar *De Jordaan* ook toe gerekend kan worden. Het werk van Israël Querido is lastig te plaatsen. Zo hekelde hij in zijn rubriek in *De Amsterdammer* de 'ik-pest' en de impressionistische stijl van de Tachtigers, maar gebruikte hij in zijn eigen stukken dezelfde soort zinsbouw en woordkeuze. De stukken van Querido zijn daardoor niet altijd even eenvoudig te lezen en werden nogal eens bekritiseerd. In de brochure *Buiten de orde* wordt bijvoorbeeld een fraaie zinsnede van Theo Thijssen aangehaald. Thijssen schrijft in een brief aan zijn uitgever het volgende over de schrijfstijl van Querido: *'Mooie Karel heb ik ook doorgeworsteld, opzettelijk als enige lektuur meegenomen in lange treinreizen, onder 't motto: "beter wat te lezen dan niks". Ook brandhout. Niks zó onzinnig als Manus Peet – maar toch ook stijf van troebele bombasterij. Ik word altijd hels als de lui het vertrouwen missen om eenvoudig te blijven.'*<sup>49</sup>

Evenals zijn voorbeeld Emile Zola pakte Querido de zaken bij het schrijven groots aan. Hij was van mening dat er in de uiteindelijke beschrijving geen enkel detail mocht ontbreken, en deed uitgebreide observaties om niks aan zijn aandacht te laten ontsnappen. Zijn doel was om een veelomvattend beeld te geven van het onderwerp waarover hij schreef en er niet als een buitenstaander naar te kijken. Vanuit deze gedachte verbleef Querido in 1906 enkele jaren regelmatig in de Jordaan ter voorbereiding op het literaire werk *De Jordaan*. Voor dat doel huurde hij bij Geesje Marinus-Schijn – een garnalenpelster – een zolderkamertje aan de Eerste Goudsbloemdwarsstraat 17. Het café van Manke Gerrit op de hoek<sup>50</sup> werd zijn tweede huiskamer. Hij 'vermomde' zich in Jordaanplunje en ging in het café zitten om de taal en zeden van de mensen in de Jordaan te bestuderen. Op 20 oktober 2003 schreef Jan Mens op de forumpagina van de website *Info Jordaan*,



een verhaal dat zijn vader hem had verteld:

*'Querido zat bijna dagelijks in het café van Manke Gerrit om de bezoekers uit te horen teneinde de verhalen in zijn boek te publiceren. Elk verhaal werd beloond met een borrel. Dat ging als een lopend vuurtje door de buurt.'*<sup>51</sup>

<sup>49</sup> Theo Thijssen Museum, *Buiten de orde*, 4.

<sup>50</sup> In 2007 gesloopt.

<sup>51</sup> Tekst grotendeels ontleent aan: Mieke Krijger, 'Een pand boordevol verhalen. Tante Leen, Manke Gerrit en Israël Querido' (2008) <http://www.jordaanmuseum.nl/Manke%20Gerrit.html> (5 mei 2011). Foto afkomstig uit 'In memoriam Israël Querido', *Het Leven* (13 augustus 1932), fotograaf onbekend, Israël Querido in Jordaanplunje aan tafel met zijn hospita.

In het Jordaanepos beschrijft Israël Querido deze ruige buurt in geuren en kleuren, en doorspekt het verhaal met passages in vaak nauwelijks te begrijpen fonetisch Jordanees. Op de kritiek dat een en ander aangedikt of verzonnen zou zijn, verklaarde Querido dat dat nou juist zijn bedoeling was. Hij wilde geen echte personen uitbeelden, maar ‘symbolische gestalten’. Hij omschrijft het zelf als volgt:

*‘Ik heb symbolische gestalten geschapen, en deze verbeeldingsfiguren, zij leven sterker, dieper, angstvoller dan bestaande mensen. Ik lach om termen als: waarnemingskunst en realisme, omdat ik louter wil geven wat uit de diepte der eeuwen opgezameld is aan gevoel en verbeelding van een volk, dat ondergaat in duistere verdoeming of ervaart in religieuze verrukking, die nog in alle lagen van het volk leven, bewust en onbewust: voor het grootste deel onbewust. Ik vind niets verachtelijker dan mensen te copieeren naar een werkelijkheidsbestaantje. Mijn heele visie is een zuiver poëem, vandaar dat de Jordaners er zelf vaak vreemd tegenover staan, omdat ze hun onderbewustzijn niet kennen. Zij zien alleen straten, stegen en sloppen.’<sup>52</sup>*

Voor de sociale structuur van het boek, zei hij, had hij ‘grondstoffen’ nodig, vandaar dat zijn omzwervingen door de Jordaan zo noodzakelijk waren.<sup>53</sup> Het Jordaanepos werd erg populair en daarmee nam de bekendheid van de buurt toe. Doordat de verhalen in romanvorm geschreven waren, kon men echt meeleven met figuren als Neel en Mooie Karel. De schrijfstijl van Querido was echter zoals gezegd behoorlijk wollig, dus het is de vraag hoeveel mensen de vier delen echt hebben uitgelezen. Het onderstaande fragment geeft deze woordentoverarij mooi weer:

*‘Als een verdonkerd en in groezelige schaduw versomberd pad-brok, schroefde zich, met twee uitspringende kronkels, de Wijde Gang van Willemstraat naar Palmstraat. De rottende huishokken leken door een wervelwind scheef gewaaid en op elkaars molmend muur-steen verzakt en bijéengezonken. De kleierige, nu in de hitte uitgedorde grond, dampte stanken af van neergeworpen vuil der slop-bewoners. Het mesthoop-achtige vervuilings-grauw der gevels duisterde vlakkerig en liet ramen uitschemeren, als zieke oogen van melaatsche huizen. Het verklierde hout der verflooze kozijnen, vermolmde en verrotte terzelfder tijd dat de hokken door mensen bewoond werden.’<sup>54</sup>*

Querido begaf zich dus daadwerkelijk tussen de Jordanezen. Hij kwam uit een beter sociaal milieu, maar probeerde door middel van zijn observaties het leven van de wijkbewoners te begrijpen. Hij zette zich als socialist af tegen de bourgeoisie en de aristocratie en keek met belangstelling naar het

---

<sup>52</sup> Auteur onbekend, ‘Querido over “De Jordaan”’, *Den Gulden Winckel* ( Baarn 1925).

<sup>53</sup> Ibidem.

<sup>54</sup> Israël Querido, *De Jordaan: Amsterdamsch epos. Deel 1* (Amsterdam 1925 – oorspronkelijke editie uit 1912), 210-211.

gewone volk. Evengoed voelde hij zich als kunstenaar ver verheven boven de groep waarover hij schreef. Hij vond de Jordaanbewoners verdierlijkt en keek als een soort veldbioloog naar hun gedragingen. De manier waarop Querido naar de Jordanezen keek en de pogingen die de schrijver deed om hun mores en taalgebruik van de Jordaanbewoners te doorgronden, stuitte ras-Jordanees G.P. (Frits) Smis (1898-1969) tegen de borst.<sup>55</sup> Niet in de minste plaats omdat Querido hier zo'n succes mee had. Hij vond dat hij zelf veel beter in staat was het echte Jordaangevoel te verwoorden. Het leven van Smis laat zich beschrijven als een van de verhalen van Querido. Hij werd in 1898 geboren als zoon van een voddendoer en een blinde moeder. Hoewel hij de lagere school niet afmaakte, dacht hij toch in staat te zijn Israël Querido – door Smis 'dien Jood' genoemd – naar de kroon te kunnen steken. Hij schreef drie romans, waarin de zware levensweg van zijn alter ego wordt beschreven. Het zijn vrij drakerige boeken die desalniettemin een aardige historische bron vormen omdat Smis evenals Querido een nauwgezet observator was.

*'Wat een lamlendig geluid toch altijd, iejiej, kon je van griezelen. Maar de deur had je open, bà, daar had je die vieze walmlucht ook weer. Rotbeenderen, waarom kocht vader al die vuile rommel? Toch werd je hier altijd een beetje angstig. Lange spinragen van de zolder tot de vloer en allemaal stukkende ruiten, waarvoor kled en karton zaten gespijkerd. De zolderbalken hingen zo gek scheef omlaag gezakt. (...) Het ging wel moeilijk, met die smalle tredjes, er zaten hele holten in; kwam natuurlijk, dat ze bier al weer dan duizend jaar op en neer liepen. Je kon je wel aan dat lange slingertouw vasthouden, maar dan waggelde je zo gek. De grote mensen gebruikten altijd dat touw, maar jij kon beter die houten randjes vasthouden.'*<sup>56</sup>

Literaire erkenning bleef uit voor Smis, wat hem verbitterde. Zijn sympathieën voor het Naziregime stak hij niet onder stoelen of banken. Onder de schuilnaam 'De Jordaner' werd hij tijdens de bezetting een bekende stem op de radio en hij schreef vol lof over de heldendaden van de W.A.<sup>57</sup> Dat het niet moeilijk was om aan de verkeerde kant terecht te komen en dat de Jordaanbevolking tijdens het Jordaanoproer van 1934 verre van eensgezind was, werd door Theun de Vries (1907-2005) verwoord in de novelle *W.A.-man*, die in 1943 als illegale uitgave verscheen.<sup>58</sup> Hierin beschrijft De Vries het verhaal van kruidenierszoon Frans, die besluit zich aan te sluiten bij de W.A. nadat de zaak van zijn ouders door buurtbewoners is geplunderd. Het werk van Smis en De Vries maakt duidelijk dat er zo langzamerhand ook politieke ideeën ontstonden in de buurt, en dat die in bepaalde gevallen toch wat minder fris waren.

---

<sup>55</sup> Biografische gegevens ontleend aan: Theo Thijssen Museum, *Buiten de orde*.

<sup>56</sup> G.P. Smis, *Het spionnetje* (Amsterdam 1939), 37-38.

<sup>57</sup> De weerbaarheidsafdeling van de NSB.

<sup>58</sup> Theun de Vries, *W.A.-man* (Amsterdam 1943).

Van oudsher waren de Jordaners overwegend koningsgezind. Armoede was niets nieuws en mot met het gezag was de Jordaners ook niet onbekend. Zo brak op 26 juli 1898 de beroemde Palingoproer uit toen het populaire spelletje ‘palingtrekken’ resoluut werd beëindigd door de politie. Er volgde een veldslag van twee dagen, waarbij zelfs het leger werd ingeroepen om de orde te herstellen. Er vielen 25 doden en vele gewonden. Hoewel gesproken werd over een socialistisch complot, werden hier geen bewijzen voor gevonden. De omstandigheden in de buurt verergerden echter ten tijde van de Eerste en Tweede Wereldoorlog en opstanden waren het gevolg. Zo brak in de zomer van 1917 het Aardappeloproer in Amsterdam uit. Oorzaak voor het losbarsten van het Jordaanoproer op 4 juli 1934 – die tot 9 juli duurde – was de verlaging van de werkloosheids-uitkering. Hoewel de Jordaners langzamerhand steeds politiek bewuster werden, lijkt het er echter op dat de schrijvers die over de buurt schreven socialistischer waren dan de bewoners zelf. Verder is het opvallend dat er slechts mondjesmaat over de sociale onlusten werd geschreven. Onder meer Jan Mens – het Aardappeloproer – en Lucebert – het Jordaanoproer – schreven erover, maar over het algemeen hebben de verhalen die over de Jordaan verschenen toch een luchtiger klank.

### ***Bij ons in de Jordaan***

Israël Querido gaf met *De Jordaan* een aanzet voor een manier van kijken naar de wijk als een soort toneelvloer. Er gebeurde tenminste wat daar in de Jordaan. Hoewel G.P. Smis als echte Jordanees een poging deed Querido te overtreffen, lukte dat Herman Boubert<sup>59</sup> (1885-1963) pas echt goed.<sup>60</sup> Hij was de zoon van het ongehuwde dienstmeisje Elisabeth Boubert. Van zijn stiefvader kreeg hij de achternaam Blom. Omdat Herman Boubert een enorme hekel aan zijn drinkende stiefvader had, koos hij als artiestennaam voor de achternaam van zijn moeder. Boubert groeide op in de Jordaan en werd opgeleid als huisschilder aan de ambachtsschool. In tegenstelling tot veel van zijn buurtgenoten las hij graag. Zo bewonderde hij het werk van Israël Querido, dat voor hem de inspiratie was voor het neerzetten van zijn eigen beeld van de buurt. De bekendheid van *De Jordaan* had de markt daarvoor immers enorm vergroot. Hij trouwde met actrice Aafje ten Hoop, voor wie hij mooie vrouwenrollen schreef en waar ze veel succes mee oogstte. Ze kregen als toneelechtbaar de erenaam ‘De Bouberts’. Hij was socialist in hart en nieren en kwam voor alles op voor de gewone man en de leden van zijn toneelgezelschap. Als duizendpoot maakte hij de decors zelf, schreef hij de stukken, regisseerde hij en stond hij op het toneel. Hij propageerde een bijna filmische speelstijl en schreef zijn – door zichzelf zo genoemde – ‘volkschetsen’ in eenvoudige alledaagse spreektaal. Voor velen was deze

---

<sup>59</sup> Pseudoniem voor Herman Blom.

<sup>60</sup> De volgende biografische gegevens over Herman Boubert en het ontstaan van het Jordaanlied zijn ontleend aan: Bob Boubert, ‘De Bouberts: 100 jaar theaterpassie: Herman en Aaf Boubert’ (versie 20 januari 2006) <http://www.boubert.nl/index.php?page=hermanenaaf> (15 mei 2011); Theo Thijssen Museum, *Buiten de orde*; Jacques Klöters, *Bij ons in de Jordaan* (Amsterdam 2001).

frisse speelstijl een verademing ten opzichte van het gedragen gevestigde elitaire toneel en de voor het volk bestemde platvloerse revues en toneelstukken. De stukken van Herman Bouber vonden over het algemeen dan ook gretig aftrek. Evenals Querido schetste Bouber de Jordanezen als armoelijders, drinkers en driftkickers met een romantische inslag. Zijn beeld was echter een stuk aansprekender. Het waren tenminste geen droogkloten, ze waren niet bang voor het tonen van hun hartstochten en hadden een sterk rechtvaardigheidsgevoel.

Zijn eerste toneelstuk over de Jordaan stamt uit 1916 en was meteen een groot succes. In *Mooie Neel* wordt een fabrieksmeid verleid door de zoon van de baas, met alle vervelende gevolgen van dien. *Bleeke Bet* uit 1917 werd nóg populairder dankzij het geweldige idee van de jonge chansonnier Louis Davids om een aantal liedjes voor het stuk te schrijven. Samen met zijn nieuwe Engelse vriendin Margie Morris schreef Davids zo de allereerste Jordaanhit: *In de Jordaan*<sup>61</sup> evenals de eerste ode aan de Westertoren *O mooie oude toren*. Ook de volgende toneelstukken van Herman Bouber – *Oranje Hein* uit 1919 en *De Jantjes* uit 1920 – sloegen aan, hoewel dit laatste stuk zich niet in de Jordaan afspeelt maar in de buurt van de Oude Schans. Desondanks had de Jordaan inmiddels zo'n reputatie als volksbuurt opgebouwd, dat het decor van het stuk bij latere vertolkingen vanzelf Jordanees werd. Toen aan het begin van de jaren dertig de geluidsfilm zijn intrede deed, duurde het niet lang voordat dit nieuwe medium ingezet werd voor films waarin muziek een belangrijke rol speelde. Zo werden een aantal van de toneelstukken van Bouber ook met geluid verfilmd. In 1934 verscheen de filmversie van *De Jantjes*. De film werd erg goed ontvangen en nog in hetzelfde jaar werd *Bleeke Bet* uitgebracht, die in 1923 al als stomme film was verschenen. Hoewel critici niet te spreken waren over deze film, was het publiek laaiend enthousiast. Ook *Oranje Hein* uit 1936<sup>62</sup> kreeg een warm onthaal, maar daarna zakte de belangstelling voor deze muzikale 'Jordaanfilms' – waarin muziek en een kluchtig verhaal samengingen – langzamerhand in.<sup>63</sup> Verschil tussen de stomme filmversies en de muzikale versies is dat er in het eerste geval veelal in de wijk zelf is gefilmd, terwijl er in de latere versies veel meer gebruik wordt gemaakt van decors. De muziekfilms zien er daarnaast veel gelijker uit, met mooiere acteurs, fraaiere interieurs en professionelere cinematografie. De wijk werd kort gezegd gezelliger en knusser voorgesteld. Dit zal ongetwijfeld een rol hebben gespeeld bij de manier waarop de wijk bij het grote publiek gepercipieerd zou gaan worden.

Naast romantische nummers introduceerde Louis Davids ook een ander type Jordaanlied, waardoor er een extra dimensie aan het beeld van de buurt werd toegevoegd. Het was niet alleen een sentimentele buurt, je kon er ook lachen. Vanuit de rol van ironische buitenstaander becommentarieerde de wat ouder wordende Davids het leven in de Jordaan. Grote rol bij het

---

<sup>61</sup> Louis Davids en Margie Morris, *In de Jordaan* (lied) (Amsterdam 1917). Zie bijlage 1 voor de lieddtekst.

<sup>62</sup> De stomme filmversie verscheen in 1925.

<sup>63</sup> Eye filminstituut Nederland, 'Jordaanfilm' (versie 18 mei 2011) <http://www.filminnederland.nl/nederlandsefilmcultuur/jordaanfilms> (18 juni 2011).

schrijven van de liedjes was weggelegd voor de zeer productieve Jacques van Tol. Zo verschenen er liedjes met titels als *De Olieman en De Sweepstake*. Thema's als burenruzies, dronkenschap en gekibbel tussen echtgenoten passeerden de revue, maar uiteindelijk besloot elk lied toch weer met een gevoel van grote saamhorigheid. Door de liedjes van Louis Davids ontstond er zo langzamerhand een echte zangtraditie in de buurt. De Jordaan werd hierdoor ook buiten de stadsgrenzen steeds bekender, hoewel het volgens theaterkenner Jacques Klöters lange tijd niet *bon ton* was de muziek echt mooi te vinden.<sup>64</sup> Door deze liedjes toneelstukken en films werd een bepaald buurtimago neergezet, waarin Jordanezen op een bepaalde manier werden gekarakteriseerd. Deze eigenschappen worden vandaag de dag nog steeds als treffend beschouwd. Dat deze typering niet uit de lucht gegrepen waren, blijkt bijvoorbeeld uit het onderzoek dat in 1957 werd uitgevoerd door het Economisch Instituut voor de Middenstand (EIM) naar de middenstand in de Jordaan.<sup>65</sup> Het is daarbij uiteraard de vraag in hoeverre het toen al gevestigde imago een rol heeft gespeeld bij de blik waarmee de onderzoekers naar de Jordaan keken.

In het onderzoek wordt ten eerste het intensieve gemeenschapsleven genoemd, en het feit dat Jordaners in feite een grote familie vormen. Dit uit zich bijvoorbeeld in de familiale aanspreekvormen – zoals oom of tante – maar ook in de grote mate van hulpvaardigheid. Volgens de onderzoekers zit er ook een keerzijde aan deze gemeenschapszin; het is soms té gezellig. Zo constateerde men een frequent kroegbezoek onder de mannen en een verzaking van huishoudelijke plichten bij de vrouwen doordat ze verward waren in lange gesprekken met elkaar. Feestelijke familieaangelegenheden worden met de hele buurt gevierd, waarbij geld geen rol speelt. Er wordt opgemerkt dat Jordaanbewoners over het algemeen weinig kaas hebben gegeten van financiën. Veel Jordanezen zijn volgens het onderzoek ongeschoolde arbeiders en proberen in tijden van werkloosheid een centje bij te verdienen door te venten en te sjacheren. Dit geldt ook voor vrouwen, zeker als de kinderen nog niet oud genoeg zijn om te gaan werken. Wat er is wordt uitgegeven en men denkt vooral aan het heden. Omdat Jordaners echte smulpapen zijn, gaat veel geld op aan lekker en overvloedig eten. De voeding van de Jordanees is luxueus. Vis – en dan vooral paling – is populair, maar ook banket en fruit. Als er geld nodig is wordt dat makkelijk geleend, zonder dat men zich daarbij zorgen maakt over rente. De onderzoekers besluiten eufemistisch met de verklaring dat er bij de bewoners van de Jordaan niet gesproken kan worden van een 'rationeel consumentengedrag'. Jordaners bezitten een grote levenslust en hebben een optimistische levenshouding. Daarnaast zijn met name jongeren gesteld op hun uiterlijk, ook omdat ze daarmee goede sier kunnen maken bij het andere geslacht. Een vuurrode nek – bewerkt met een Spaans riet – werd ten tijde van

---

<sup>64</sup> De volgende gegevens zijn ontleend aan: Klöters, *Bij ons in de Jordaan*, 7-10.

<sup>65</sup> Economisch Instituut voor de Middenstand (EIM), *Een onderzoek naar de middenstand in de Jordaan te Amsterdam* (Den Haag 1957).

het onderzoek nog beschouwd als het summum van mannelijk schoon door Jordanese vrouwen. Verder constateren de onderzoekers een levendig straatleven met veel gemeenschappelijke spelletjes, die op zondagmorgen ook door de volwassenen worden gespeeld. De Jordanese pret en humor in combinatie met het buurtdialect zijn een echt 'exportartikel' geworden. Het onderzoek noemt daarbij de oprichting van Jordaancabarets in diverse steden en de opkomst van zangers als Johnny Jordaan. De gemiddelde Jordaner kan volgens de onderzoekers toch het best getypeerd worden als het een ruwe bolster met een blanke pit. Hoewel ze nogal uithuizig zijn, snel sentimenteel en toegeeflijk in de opvoeding, zijn het aan de andere kant aanpakkers die veel voor elkaar over hebben, dol zijn op bloemen en op dieren. Prostitutie komt nauwelijks voor. Over het algemeen, zo stelt het onderzoek, is de Jordaan een veilige en gemoedelijke plek waar ook buitenstaanders zich snel op hun gemak voelen.<sup>66</sup>

De vertrouwdheid met de Jordaan nam langzaam toe. In 1953 kreeg Wim Sonneveld landelijke bekendheid op de radio met zijn typetje Willem Parel, de Amsterdamse orgelman, dat geschreven werd door toneelschrijver Eli Asser. Het Jordanese accent van Parel – zei het met een geaffecteerde toon – werd mateloos populair. In 1955 werd het Jordaanfestival georganiseerd door liedjesschrijver Louis Noiret.<sup>67</sup> Noiret had samen met revueschrijver Henvo<sup>68</sup> een aantal liedjes geschreven voor opkomend zanger Henk Berlips. Hoewel de liedjes succesvol waren, was er geen platenmaatschappij geïnteresseerd om het materiaal uit te brengen. De nummers zouden alleen goed voor de Jordaan zijn. Om zijn muziek toch aan de man te brengen, ging Noiret een op zoek naar 'de beste stemmen van de Jordaan'. Het idee sloeg aan, en hij organiseerde een heuse wedstrijd met een jury en voorrondes. Op 2 maart 1955 werden tijdens de slotavond in hotel Krasnapolsky de finalisten gepresenteerd. Jan van Musscher – die als artiestennaam Johnny Jordaan droeg – won de wedstrijd met het nummer *De parel van de Jordaan*. De tweede prijs werd gewonnen door Heleen Jansen-Polder – tante Leen – met het nummer *Hand in hand*. Die avond werd het Jordaanlied écht geboren. De nummers die tijdens dit festival ten gehore werden gebracht hadden toen echter al een nostalgische klank. Veel van de oude bewoners uit de buurt woonden inmiddels in Almere of Purmerend. De 'roodbaaien rokken' en 'blauwe zijden doekies'<sup>69</sup> waren in de jaren vijftig allang vervangen door leren jassen en petticoats.

Een van de grootste succesnummers van de Johnny Jordaan uit 1955 werd geschreven door Henvo op muziek van Louis Noiret en draagt de veelzeggende titel *De afgekeurde woning*.<sup>70</sup> Uit de populariteit van het nummer zou opgemaakt kunnen worden dat het hier om een herkenbare

---

<sup>66</sup> Constateringen afkomstig uit: EIM, *Een onderzoek naar de middenstand in de Jordaan te Amsterdam*.

<sup>67</sup> Pseudoniem voor Louis Schwarz (1896-1968).

<sup>68</sup> Pseudoniem voor Henk Voogt.

<sup>69</sup> Louis Davids en Margie Morris, *In de Jordaan* (lied) (Amsterdam 1917).

<sup>70</sup> Louis Noiret en Henvo, *De afgekeurde woning* (lied) uitgevoerd door Johnny Jordaan (Amsterdam 1954). Zie bijlage 2 voor de liedtekst.

situatie voor veel Jordanezen ging. De woning die in het lied wordt bezongen stamt uit de zestiende eeuw, en is ondanks zijn verkrotte voorkomen voor de bewoner 'een paleis'. Het is opvallend dat de tekst de leefomstandigheden zo rooskleurig beschrijft. Er spreekt een groot romantisch verlangen uit naar 'die goede oude tijd'. Inderdaad ging het voor veel van de Jordaanbewoners om een situatie die tot het verleden behoorde. Door woonhervormingen verdwenen in de loop van de tijd langzamerhand vrijwel alle Amsterdamse krotwoningen. Toen het lied geschreven werd, waren velen al vertrokken naar nieuwbouwwoningen buiten de wijk – bijvoorbeeld in de Zaanstreek of de Westelijke tuinsteden. In de publicatie *Bij ons in de Jordaan*, een bloemlezing van het Jordaanlied, geeft Jacques Klöters aan dat de populariteit van liederen als *De afgekeurde woning* gebaseerd was op een nostalgisch verlangen naar een aantrekkelijk voorgesteld verleden. Er werd in de liederen een Jordaan geschetst die niet meer bestond en misschien wel nooit op deze manier had bestaan; een Jordaan die in de jaren vijftig van de twintigste eeuw al jeugdsentiment was geworden.<sup>71</sup>

Dat de liedtekst voor *De afgekeurde woning* toch niet helemaal uit de lucht kwam vallen, wordt duidelijk uit fotoreportages die in de jaren vijftig en zestig werden gemaakt. Zelfstandige

fotografen, maar bijvoorbeeld ook van fotopersbureaus, trokken de stad in om verschijnselen die op het punt stonden te verdwijnen te registreren. Daartoe behoorden ook de eenvoudige woon-



toestanden in de Jordaan. De foto's hierboven van het Algemeen Hollands Fotopersbureau (links) en Oscar van



Alphen (rechts) geven hiervan een mooie indruk.<sup>72</sup> Verkrotting is ingetreden, een badkamer ontbreekt (nog) en men vertoeft – door het gebrek aan ruimte – veel buiten. Dat was in de nieuwbouwwoningen waar men in groten getale naartoe trok wel anders.

De band met de Jordaan is vandaag de dag – lokaal of op afstand – ondanks de vele veranderingen die de wijk heeft doorgemaakt en de verschuivingen die zich hebben voorgedaan in de buurtsamenstelling nog steeds sterk. Uit het oog is zeker niet uit het hart. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het populaire Jordaanfestival, dat sinds 1975 wordt georganiseerd en in 2011 zelfs een wintereditie had.<sup>73</sup> Organisator van het eerste uur Jan de Bie geeft aan dat het festival voor het eerst georganiseerd werd als reactie op het tweedaagse buurtfeest dat sinds de

<sup>71</sup> Klöters, *Bij ons in de Jordaan*, 10-11.

<sup>72</sup> Foto links: Stadsarchief Amsterdam, collectie foto-afdrukken; Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) (rechthebbende); Algemeen Hollands Fotopersbureau, Wasdag in de Jordaan [Lindenstraat 24b], 2 augustus 1951, afbeeldingsbestand: 010003031561. Foto rechts: Stadsarchief Amsterdam, collectie foto-afdrukken; Oscar van Alphen (rechthebbende), Westerstraat met vervallen woningen. Door kinderen gebouwd hutje met bord woninggebrek, 1957-1959, afbeeldingsbestand: 010003044074.

<sup>73</sup> Deze wintereditie werd vanwege de hoge huurkosten overigens buiten de stad georganiseerd, in evenementenhal *North Sea Venue* in Zaandam.



bevrijding werd gehouden in de Noord Jordaan. De bewoners uit de Zuid Jordaan wilden een eigen buurtfeest.<sup>74</sup> Het festival ontwikkelde zich na de eerste editie tot een steeds groter evenement, dat jarenlang werd gehouden op de Elandsgracht, maar sinds een aantal jaar is verplaatst naar de Appeltjesmarkt.<sup>75</sup> Hoewel er ook andere activiteiten worden georganiseerd, is het toch vooral een muziekfestijn, waar het 'Jordaanlied' uit volle borst wordt meegezongen. Daar zitten nog steeds veel Jordaanklassiekers tussen – in sommige gevallen nog uitgevoerd in de al eerder genoemde baaien rokken en blauwe hessies – maar het aanbod wordt wel steeds gevarieerder. Jan de Bie omschrijft het gevoel van het Jordaanfestival als volgt:

*'Alle Jordanese/Amsterdammers komen dan weer terug naar hun roots. Waar hun opa's en oma's hebben gewoond. Dan word het ineens één grote reünie, een sfeertje dat niet te vertellen is. Dat heeft met je gevoel te maken zeggen ze dan. Inhaken met ze allen, maakt niet uit wie het zijn maar iedereen doet mee. Jong en oud.'*<sup>76</sup>

Ook bleek de in 2010 door het Stadsarchief Amsterdam georganiseerde tentoonstelling *De Jordaan* - naar het gelijknamige fotoboek van Dolf Toussaint uit 1965 – een groot succes.<sup>77</sup> De expositie werd goed bezocht door (oud) Jordanezen, en de getoonde foto's maakten – zoals ook geïllustreerd wordt in de tekening hieronder<sup>78</sup> – veel reacties los. Mensen gingen met elkaar in gesprek over wat ze zagen. Er kwamen veel herinneringen boven, maar er werden ook vergelijkingen gemaakt met het



heden. Veel van deze ervaringen zijn opgetekend door een medewerker van het Stadsarchief, en dragen op die manier bij aan de hedendaagse documentatie over de (beleving van de) wijk. Het originele fotoboek uit 1965 is voorzien van begeleidende teksten door schrijver Simon Carmiggelt (1913-1987) en toont een buurt in transitie. Oud en nieuw, Jordaners en kunstenaars, die gebroederlijk naast elkaar leven. Het is een boek dat over mensen gaat, niet over topografie.<sup>79</sup> Toussaint werd geboren in 1924 en is voornamelijk bekend geworden als

parlementair fotograaf. Door zijn talent om mensen te fotograferen op het moment dat ze zich daar niet bewust van waren, ontstonden zeer persoonlijke portretten. Vaak is daarbij de sociale context

<sup>74</sup> De scheiding tussen Noord en Zuid Jordaan is niet alleen geografisch, maar ook economisch. Het noordelijk deel van de wijk is over het algemeen veel rijker dan het zuidelijk deel.

<sup>75</sup> Elisa Hermanides, 'Jordaanfestival op nieuwe locatie: minder sfeervol, toch geslaagd', *Nieuw Amsterdams Peil* (21 september 2007). Jordaanfestival, 'Jordaanfestival' (versiedatum onbekend) <http://www.jordaanfestival.nl/> (18 juni 2011).

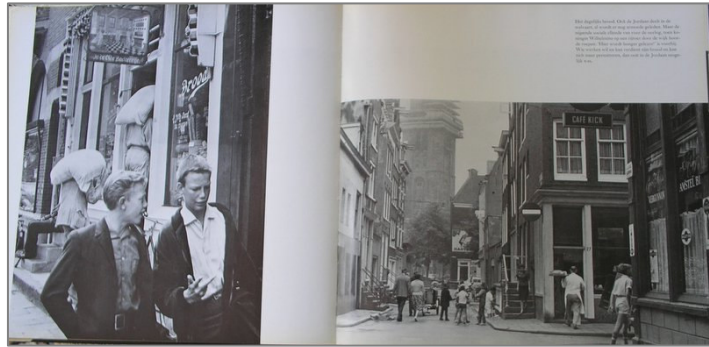
<sup>76</sup> 'Jordaanfestival', onderdeel 'home' <http://www.jordaanfestival.nl/>

<sup>77</sup> Van 30 juli tot en met 31 oktober 2010.

<sup>78</sup> Herman Schouwenburg, Dagboek 3 augustus 2010 Stadsarchief Amsterdam.

<sup>79</sup> Uit inleiding door Ingeborg Leijerzapf. Dolf Toussaint, (Amsterdam 2010 – oorspronkelijke editie met teksten van Simon Carmiggelt uit 1965), met teksten van Ingeborg Leijerzapf en Raymond Baan.

van de afgebeelde prominent aanwezig. De fotoserie die Toussaint van de Jordaan maakte laat de buurtbewoners in de verschillende levensstadia zien. Van de onbezorgde jeugd en spannende tienerjaren, via het ploeterende bestaan van de werkende mens en de lol die daar ook bij hoort, naar het eenzame leven



van de ouderen en tot slot de dood. Daarnaast spelen de veranderingen in buurtsamenstelling een voorname rol. Hoewel Toussaint in de heruitgave van het boek gekozen heeft voor het weglaten van enig tekstueel commentaar op de foto's, vormen de originele bijschriften van Carmiggelt een waardevol inkijkje in het reilen en zijlen van de Jordaan anno 1965, met een terugblik naar mindere tijden en de verwachting van een rooskleuriger toekomst. Over de twee foto's die hierboven zijn afgebeeld<sup>80</sup> schrijft Carmiggelt het volgende:

*'Het dagelijks brood. Ook de Jordaan deelt in de welvaart, al wordt er nog armoede geleden. Maar de nijpende sociale ellende van voor de oorlog, toen koningin Wilhelmina op een rijtoer door de wijk hoorde roepen: 'Hier wordt honger geleden!' is voorbij. Wie werken wil en kan verdient zijn brood en kan zich meer permitteren, dan ooit in de Jordaan mogelijk was.'*<sup>81</sup>

Ruim twintig jaar later, in 1987, begon fotografe Lenie Kneppers met een fotoproject dat uiteindelijk vijftientig jaar in beslag zou nemen, en waarvan de publicatie in 2009 verscheen. *Thuis in de Jordaan. Inside the Jordaan* laat oude en nieuwe buurtbewoners in hun interieur zien. Zeker voor oude Jordanezen is dit bijzonder, omdat die van oudsher thuis geen visite ontvingen, maar elkaar in het openbaar – bijvoorbeeld op markten of hangend uit het raam – spraken. Velen woonden dan ook in minieme woninkjes. In een radio-interview voor *De Avonden* werd Kneppers samen met haar man Wim Broekman – die de begeleidende teksten bij de foto's schreef – ondervraagd over de totstandkoming van het boek. Stadssocioloog Leon Deben – die de inleiding schreef – ging tijdens dit interview in op de veranderingen in de buurt.<sup>82</sup> Het idee voor de fotoserie ontstond toen er in het kader honderd jarig bestaan de fotoclub Nederlandse Amateur Fotografen Vereniging Amsterdam (NAFVA) gezocht werd naar een thema voor een tentoonstelling. Dat werd 'wonen en werken in de Jordaan'. Kneppers was eigenlijk de enige die écht met dit thema aan de slag was gegaan. Voordat ze

<sup>80</sup> Bint PhotoBooks, foto van een *spread* uit het fotoboek *De Jordaan* met tekst van Simon Carmiggelt, uitgave 1965.

<sup>81</sup> Toussaint, *De Jordaan* (uitgave 1965).

<sup>82</sup> Radio-interview *De Avonden* over publicatie *Thuis in de Jordaan* (17 augustus 2010), interviewer Anton de Goede, gasten Lenie Kneppers, Wim Broekman en Leon Deben. Vanwege ontbrekende radiostream is de transcriptie van dit interview als bijlage 3 aan dit stuk toegevoegd.

naar Amsterdam vertrok woonde de amateurfotografe in Leiden. Ze promoveerde in de didactiek van het economieonderwijs en ging aan de UVA werken als econoom en onderzoeker. Ze woont sinds 1975 in de Jordaan – een wijk die volgens haar toen bijna afgebroken was – in een van de eerste huizen die gerepareerd en gerestaureerd werden. In de wijk zag ze de interieurs van de oude



Jordaners, met hun tierlantijntjes, en maakte de komst van nieuwe mensen mee, die heel andere opvattingen hadden

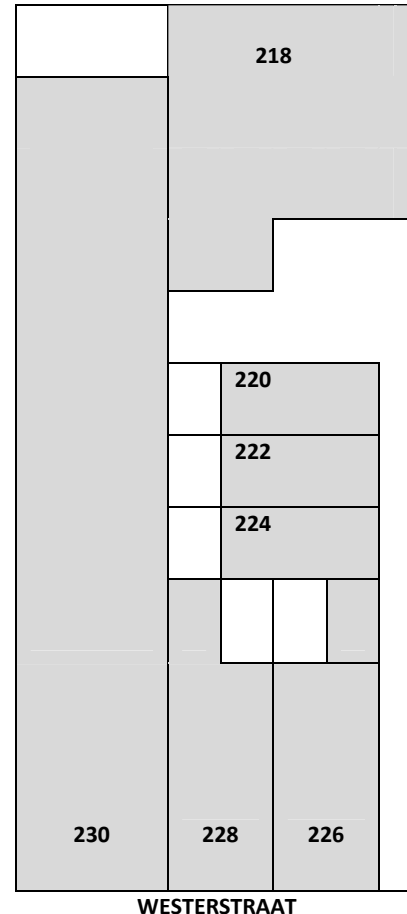
over hun inrichting. Na de initiële moeilijkheden om bij mensen binnen te mogen komen, werd het project door mond tot mond reclame steeds bekender en groter. Zoals op bovenstaande foto's te zien is<sup>83</sup>, laat het uiteindelijke boek portretten van oude én nieuwe Jordanezen zien. Door deze combinatie is een fraai beeld geschetst van een buurt die veranderd is, die toch nog veel van zijn oorspronkelijke charme heeft behouden.

---

<sup>83</sup> Spread uit het fotoboek Lenie Kneppers, *Thuis in de Jordaan/Inside the Jordaan* (Amsterdam 2010).

## 2. Een stukje Jordaan: de Pottenbakkersgang

Een duistere steeg gaf toegang tot dicht op elkaar gepakte ‘krotwoningen’ in de Amsterdamse Pottenbakkersgang en kon alleen bereikt worden via een smalle doorgang in de Westerstraat. De panden Westerstraat 218- 224 waren zoals op de schematische kaart te zien is inpandig, hiervoor lagen de huizen Westerstraat 226-230. In 2003 deed het Stadsarchief Amsterdam<sup>84</sup> in opdracht van het Stadsdeel Binnenstad onderzoek naar de geschiedenis van de Pottenbakkersgang vanaf de bouw in 1616 tot circa 1880.<sup>85</sup> Doel van het onderzoek was een overzicht van de eigenaren van de panden – met de nadruk op de achttiende en negentiende eeuw – ondersteund door beeldmateriaal en relevant kaartmateriaal. Hiertoe werden de gegevens uit het kadaster, de kwijtscheldingsregisters en de belastingkohieren onderzocht. Gezien de beschikbare tijd was het niet mogelijk om de geschiedenis van de betreffende panden volledig uit te zoeken. Zo werd er bijvoorbeeld geen onderzoek gedaan naar de eigenaren en gebruikers uit de zestiende en begin zeventiende eeuw, en naar de bewoners uit de zeventiende en achttiende eeuw. Daarnaast verscheen in 2007 een rapport van het Bureau Monumenten en Archeologie over de in 2003 uitgevoerde opgravingen op het terrein van de voormalige Pottenbakkersgang.<sup>86</sup>



Het aanvullende onderzoek naar de woningen in de Pottenbakkersgang dat in 2010 werd uitgevoerd heeft betrekking op de bewoners en eigenaren van de adressen Pottenbakkersgang en Westerstraat 218-224 in de periode 1851-1853 en 1897-1950 (circa). Ook werden enkele bewonersgegevens van Westerstraat 226-228 onderzocht. Doel van het bewonersonderzoek was om de anonieme bewoners uit de Pottenbakkersgang weer een ‘gezicht’ te geven. De adressen werden ontleend aan het nummeroverzicht dat naar aanleiding van het onderzoek uit 2003 voor deze woningen werd opgesteld.<sup>87</sup> Hieruit komt naar voren dat de woningen in de Pottenbakkersgang vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw als ‘Westerstraat’

<sup>84</sup> Op dat moment nog Gemeentearchief Amsterdam.

<sup>85</sup> Gemeentearchief Amsterdam, *Huizenonderzoek Pottenbakkersgang (Westerstraat 218-230)* (Amsterdam 2003).

<sup>86</sup> Jerzy Gawronski en Ranjith Jayasena, ‘Scherven uit de pottenbakkersgang. Archeologische opgraving Westerstraat (2003)’, *Amsterdamse Archeologische Rapporten 4* (Amsterdam 2007).

<sup>87</sup> Gemeentearchief Amsterdam, *Huizenonderzoek Pottenbakkersgang* (Amsterdam, 2003), bijlage 6, 61.

benoemd werden. In de eerste gegevens die in dit bewonersonderzoek werden onderzocht – van 1851-1853 – werd het adres ‘Pottenbakkersgang’ nog gebruikt.

### ***Periode 1616-1880 (circa)<sup>88</sup>***

De oudste bebouwing op deze kavels stamt uit 1616-1619, maar werd later gesloopt. De bebouwing van het binnenterrein uit 1658 is echter grotendeels blijven staan. De naam Pottenbakkersgang verwijst naar de pottenbakkers Theunis en Dirck Fredericksz, die tussen 1639 en circa 1649 een pottenbakkerij hadden op Westerstraat 218. Dit pand was bevond zich op het binnenterrein. De pottenbakkerij bevond zich tussen vele andere bedrijfjes van pottenbakkers en tegelbakkers in dit gedeelte van de Jordaan, dat hierdoor een echt ‘pottenbakkerskwartier’ genoemd kon worden. Er waren ook andere vuurgevaarlijke bedrijven in de nabijheid van de Pottenbakkersgang te vinden. Zo bevond zich in de Gieterstraat de stadsgeschutgieterij, waarvan de achterzijde van het pand aan de Pottenbakkersgang grensde. Uit het onderzoek komt naar voren dat de meeste huizen in de gangen werden verhuurd. Daarbij zijn enkele huurbedragen uit het einde van de zeventiende eeuw genoemd. Het eerste huis in de Pottenbakkersgang werd in 1682 bijvoorbeeld verhuurd voor *f* 56, - per jaar, het derde huis voor *f* 38, - per jaar. Een kamer in dit huis kostte jaarlijks *f* 26, -. Niet zo heel veel lager dus dan het hele pand. De meeste bewoners in de Pottenbakkersgang, maar ook in de voorliggende panden aan de Anjeliërsgracht<sup>89</sup> waren weinig kapitaalkrachtig. In de Personele Quotisatie<sup>90</sup> – een bijzondere belasting op inkomen – van 1742 werd slechts een bewoner uit de Pottenbakkersgang genoemd. Het ging om een bewoner van Westerstraat 218, Hendrik Harbink, die graversbaas en heibaas was. Hij huurde het pand voor *f* 90, - per jaar. De quotisatie vermeldt echter dat zijn inkomsten ‘niet taxabel’ waren, wat betekende dat ze lager waren dan de gestelde ondergrens. Hij bezat meerdere woningen in de Pottenbakkersgang en Westerstraat, die door zijn weduwe in 1744 verkocht werden. Bij deze verkoop werd melding gemaakt van een loods met een stookplaatsje op het binnenterrein naast het huis, dat zeer waarschijnlijk dienst deed als zijn werkplaats. Het pand werd in 1845 gesloopt en vervangen door nieuwbouw in opdracht van T. Gulcher van de Maatschappij tot het door Stoom Bemalen van Granen. Dit soort nieuwbouw-activiteiten kwam in het negentiende eeuwse Amsterdam slechts sporadisch voor, omdat de stad in deze periode flink was verarmd. Braakliggende terreinen die door afbraak van verkrotte gebouwen ontstonden konden door de hele stad veelvuldig worden aangetroffen.

Zo werden de panden Westerstraat 226-228 en het eerste huis in de Pottenbakkersgang in 1838 gesloopt, waarna de percelen pas in 1869-1870 opnieuw werden bebouwd. In 1878-1879

---

<sup>88</sup> De gegevens over deze periode werden grotendeels ontleend aan het huizenonderzoek dat in 2003 door het Gemeentearchief Amsterdam werd uitgevoerd.

<sup>89</sup> In 1861 gedempt, waarna het de straatnaam Westerstraat kreeg.

<sup>90</sup> Stadsarchief Amsterdam, Personele Quotisatie [inventarisnummer 99A], Collectie handschriften [toegangsnummer 5059].

werden de huizen aan de achterzijde vervolgens voorzien van keukenuitbouwen en werd het pand Westerstraat 230 gesloopt en herbouwd. De herbouw en latere verbouwing werden uitgevoerd in opdracht van Matthijs Nicolaas Cornelisse jr., die op Westerstraat 230 een smederij had – evenals zijn vader voor hem. Cornelisse werkte zich van smeder op tot fabriekseigenaar. In de smederij stond in 1871 al een stoomwerktuig, dat in 1878 werd vervangen door een machine met een hoger vermogen.

Uit het aanvullende bewonersonderzoek dat in 2010 werd uitgevoerd, werd een krantenbericht van 15 september 1880 gevonden, waarin ‘Eene locomobile van 8 p.k. op wielen’ te koop wordt aangeboden. Vijf jaar later, op 22 juni 1885, verscheen een aankondiging in het *Nieuws*



van den dag: de kleine courant, betreffende de verkoop van de complete fabrieksinventaris van M.N. Cornelisse[n] en O.G. Bunjes in Verkooplokaal Frascati (zie hiernaast). Dit betekende niet het einde van de fabriek, zoals blijkt uit het korte bericht dat vier dagen later in dezelfde krant verscheen en waarin werd gesteld dat M.N. Cornelisse Jr. & Co. ‘steeds voortgaan met het maken en her stellen van Stoom- en andere Werktuigen’. Twee jaar later, op 28 juli 1887, werd bovendien nog een ‘flinke draaier voor vast werk’ gevraagd. In het adresboek van 1887-1888 wordt het bedrijf nog vermeld, maar in 1888-1889 niet meer – mogelijk is het bedrijf verhuisd. Helaas zijn er verder weinig aanvullende gegevens over Matthijs Nicolaas Cornelisse jr. te vinden. In het woningboek uit 1897 komt geen vermelding van de naam Cornelisse meer voor op

adres Westerstraat 230. Wel is bekend dat hij getrouwd was met Elisabeth Maria Escherich, en dat hij rond 1806 werd geboren. Uit de krantenberichten en het onderzoek van het Stadsarchief blijkt dat hij een flinke motor voor dit onderdeel van de Westerstraat en de Pottenbakkersgang moet zijn geweest, en dat er zeer waarschijnlijk meerdere bewoners uit de gang en de nabije omgeving werkzaam waren in zijn fabriek. Er kan hierdoor met enige terughoudendheid gesteld worden dat de Pottenbakkersgang en de woningen aan de voorzijde van de Westerstraat relatief gezien tot de betere delen van de Jordaan behoorden, met nette – hoewel kleine – onderkomens.

### **Periode 1851-1853**

Het bevolkingsregister van Amsterdam werd aangelegd in 1851. De gegevens voor de periode 1851-1853 werden door het Stadsarchief Amsterdam per adres in zijn geheel ingevoerd in Excel en zijn daardoor makkelijk raadpleegbaar. De gevonden gegevens voor de Pottenbakkersgang zijn echter vrij summier, en geven niet aan in welk onderdeel van de Pottenbakkersgang de genoemde bewoners zich hadden gevestigd. Gezien de latere bevolkingsdichtheid van de woningen, kan voorzichtig worden geconcludeerd dat de genoemde personen in het overzicht van het Stadsarchief slechts een zeer gering percentage van het totale aantal bewoners vertegenwoordigen. De gegevens die wel werden gevonden, hebben betrekking op de familie Kiks, en op weduwnaar Frans Hendrik Holsmuller.

Aanvullende gegevens werden gevonden in de archieven van de Huiszittenhuizen. Via deze instellingen vond tot 1870 bedeling aan zogenaamde 'huiszittende armen' plaats. De personen die op deze manier steun ontvingen – in de vorm van brood en turf – woonden in tegenstelling tot degenen die in een tehuis of gasthuis waren ondergebracht, dus wel in een eigen een eigen (huur)huis. In 1808 werden de Huiszittenhuizen aan de Oude- en Nieuwe Zijde in Amsterdam samengevoegd onder het bewind van de Regenten van de Huiszittende Stadsarmen. Door een aanpassing in de Armenwet, werden de Huiszittenhuizen bij raadsbesluit op 9 november 1870 opgeheven.<sup>91</sup> Zoals gezegd werd de steun aan armen uitgekeerd in turf en brood. Daarnaast was er sprake van zomer- en winterbedeling. Uit de registratie van de personen uit de Pottenbakkersgang is niet op te maken hoeveel van beide producten werd ontvangen. Wel wordt duidelijk dat de familie Kiks meerdere jaren achtereen – van 1851 tot 1860 – in zomer én winter steun ontving. In eerste instantie op naam van Frans Hendrik Kiks, die schildersknecht was, maar na zijn overlijden in 1852 op naam van zijn weduwe Johanna Maria van den Bijlardt. Ook Frans Hendrik Holsmuller, bakker van beroep, ontving in de winter van 1852 steun. Hij was getrouwd met Clasina (Sientje) van den Bijlardt of Bijlard. Na haar overlijden op 22 juni 1852, verhuisde Holsmuller van Westerstraat 88 (toen nog Anjeliersgracht; in 1861 gedempt) op 13 september 1852 naar de Pottenbakkersgang. Erg lang heeft hij daar niet gezeten, hij vertrok op 18 mei 1853 naar een werkhuis. De mogelijkheid bestaat, gelet op de achternaam, dat Johanna Maria van den Bijlardt en Clasina van den Bijlard familie van elkaar waren. De achternaam van de eerstgenoemde wordt namelijk in het bewonersoverzicht van het Stadsarchief zonder 't' vermeld, terwijl de naam van de tweede in het de gegevens van het Huiszittenhuis met een 'd' staat aangegeven. Er wordt ook melding gemaakt van de geloofsgezindte van de bewoners. Met uitzondering van Frederik Hendrik Holsmuller (Evangelisch-Luthers) waren alle vermelde personen

---

<sup>91</sup> Stadsarchief Amsterdam, 'Handleiding Huiszittenhuizen' (versie 12 mei2009) <https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/indexen/huiszittenhuizen/handleiding/index.nl.html> (5 mei2011).

Nederlands Hervormd. Hieronder zijn de gegevens uit de administratie van de Huiszittenhuizen betreffende deze personen weergegeven.

546		Winter		Zomer	
40	Stolsmuller / Frans Hendrik / v. Amstel Med. v. Clasina van den Bijlardt. Gasthuis 1868				
<b>Frans Hendrik Holsmuller</b>					
556		Winter		Zomer	
7	Kiks / Frans Hendrik / v. Amstel Johanna Maria van den Bijlardt, w. obrigepastoor Hij was lid van op no. 1000 1861 1862 1863 1864 1865 1866 1867 1868 1869 1870 1871 1872	Frans Hendrik ... 1000 Johanna Maria ... 1000 Cath. Buisson ... 1000			
<b>Frans Hendrik Kiks</b>					
566		Winter		Zomer	
138	Bijlardt Johanna Maria van den Bijlardt Med. Frans Hendrik Kiks 1868 Dezerwinia 1869 1870 1871 1872	Frans Hendrik ... 1000 Johanna Maria ... 1000 Cath. Buisson ... 1000 Groot Buisson ... 1000			
<b>Johanna Maria van den Bijlardt (weduwe van Frans Hendrik Kiks)</b>					

### Periode 1897-1922

Met het oog op de beschikbare tijd is er vervolgens een flinke sprong in de tijd gemaakt, en werden de gegevens uit de woningboeken van 1897-1922 onderzocht.<sup>92</sup> In deze woningboeken worden per onderdeel van een pand de hoofdbewoners, inwonende huurders en gebruikers genoemd. Hierbij

<sup>92</sup> Stadsarchief Amsterdam, Bevolkingsregister Amsterdam: Woningboeken [toegangsnummer: 5417].



wordt gebruik gemaakt van volgnummers, zodat bijvoorbeeld duidelijk is wie bij wie inwoonde. Doordat de namen van de hoofdbewoners vrijwel altijd met voornamen werden genoteerd en werden voorzien van een geboortedatum, was het mogelijk aanvullende gegevens te zoeken door middel van gezinskaarten.<sup>93</sup> Het systeem van losbladige gezinskaarten werd gestart in 1893 en liep door tot 1939, toen er een kaartsysteem per persoon in plaats van per gezinshoofd kwam. Omdat de toegang op de gezinskaarten via het gezinshoofd loopt, zijn niet alle bewoners die vermeld staan in de woningboeken op deze manier terug te vinden. Bovendien ontbreken er bepaalde kaarten, en is het materiaal vaak slecht leesbaar. Dit komt omdat het originele archief van gezinskaarten tijdens de aanslag op het bevolkingsregister in 1943 door de verzetsploeg van Gerrit van der Veen door brand werd vernietigd. Wat restte waren de verfilmde kaarten, die in 1939 werden vervaardigd. Met behulp van een naamindex voor de andere gezinsleden, kan aanvullend onderzoek uitgevoerd worden via de zogeheten 'overgenomen delen' die in de studiezaal van het Stadsarchief via microfiches toegankelijk zijn. Door diverse genealogische websites te raadplegen, werden aanvullende gegevens van veel van de bewoners gevonden. Omdat er een overlap in bewoningsgegevens bestaat met de woningkaarten die vanaf 1924 werden vervaardigd, is er in dit document voor gekozen de uiteenzetting van bewonersgegevens over deze hele periode samen te voegen in een apart verslag.<sup>94</sup>

### ***Periode 1922-1953***

Het woningkaartensysteem werd in 1922 geïntroduceerd en verving de eerdere woningboeken.<sup>95</sup> Er zijn twee series woningkaarten vervaardigd. De eerste serie loopt van 1922 tot 1953, de tweede serie loopt van 1953 tot 1989. De woningkaarten werden in 1989 vervangen door het eerste geautomatiseerde systeem voor burgerregistratie. Bij de overgang van woningboeken naar woningkaarten kwam het zoals gezegd meermalen voor dat een bewoner die eerder in het woningboek werd vermeld tijdens de opstelling van de woningkaart nog op hetzelfde adres woonde. Dit gebeurde uiteraard ook bij de overzetting van de oude- naar de nieuwe kaarten in 1953, maar deze tweede serie is verder niet onderzocht. Dat had voor de woningen in de Pottenbakkersgang ook weinig zin gehad, omdat deze panden op 29 mei 1934 onbewoonbaar werden verklaard. Anders dan bij de woningboeken, werd bij de datum van in- en uitschrijving vermeld van welk adres men afkomstig was, en waar men naartoe ging. Zo is het bijvoorbeeld interessant om te zien dat meerdere personen verhuisden naar nieuwbouwwoningen aan de rand van Amsterdam, of zelfs

---

<sup>93</sup> Stadsarchief Amsterdam, Archief van het Bevolkingsregister Amsterdam: archiefkaarten [toegangsnummer: 30238].

<sup>94</sup> Zie het onderdeel *Bewoners 1897-1953* op pagina 37.

<sup>95</sup> Stadsarchief Amsterdam, Bevolkingsregister Amsterdam: Woningkaarten [toegangsnummer 30461].

emigreerden. Evenals de gegevens uit het woningboek is ook in dit geval aanvullende informatie gezocht via de beschikbare gezinskaarten. Naast aanvullende informatie over de bewoners op genealogische sites, was er voor deze periode ook de nodige informatie terug te vinden in adresboeken en krantenberichten, waarover straks meer.

### ***Bewoners 1897-1953***

Met betrekking tot bewoners uit de periode 1897-1953 konden een kleine 160 afzonderlijke vermeldingen van ingeschreven personen worden herleid. De meeste vermeldingen hebben betrekking op de hoofdbewoner, maar wanneer de echtgenote – of soms echtgenoot – in het woningboek of op de woningkaart voorkwam werden deze biografische gegevens ook afzonderlijk uitgewerkt. Opvallend is het grote aantal weduwen, maar dit is waarschijnlijk niet uniek voor de Pottenbakkersgang. In de woningregistratie is in dit geval meestal de naam van de overleden echtgenoot met geboortjaar vermeld, met daaronder de meisjesnaam van de weduwe. Voorts komen in de registratie gegevens voor van personen die bij anderen inwoonden.

Het blijkt dat het verloop in bewoners vrij groot was. Men bleef vaak maar een paar jaar of zelfs korter op het adres wonen. Ook hebben zich enkele interne verhuizingen voorgedaan. Zo verhuisden werkmans Simon van Vuuren en zijn vrouw Maria Johanna Lourier op 27 mei 1920 van Westerstraat 224-huis naar het bovenhuis van Westerstraat 218. Hier bleven ze in ieder geval tot 1 november 1940, toen Simon van Vuuren overleed. Het lijkt erop alsof ze met deze verhuizing kleiner gingen wonen dan voorheen en dat de huur die ze moesten betalen hiermee omlaag ging. Een huwelijk was een andere reden voor verhuizing. Zo stond dienstbode Dirkje Tuithof, eerst ingeschreven als inwonend op adres Westerstraat 220-huis, samen met haar latere schoonmoeder Anna Adriana Sophia Kneulman. Hoofdbewoners van dit adres waren Siebolt Fonk en Maria Theodora Kneulman, de zus van Anna Adriana Sophia. Toen Dirkje Tuithof op 2 mei 1923 in het huwelijk trad met dokwerker en varensgezel Carel Arnoldus Snijder, verhuisde het echtpaar naar Westerstraat 220-1 hoog.

Het komt vaker voor dat diverse bewoners familiebanden met elkaar hadden. De gezusters Kneulman werden al genoemd, maar ook de uit Leeuwarden afkomstige familie Kroon was rond 1900 goed vertegenwoordigd. Bij de samenstelling van het woningboek werd bediende en krantenbezorger Gerrit Kroon (geboren in 1869) al genoemd als bewoner van Westerstraat 224-huis. Hij woonde met zijn vrouw Alberdina de Vries, die dienstbode was, en zijn kinderen dus al voor 1897 op dit adres en verbleef hier tot 9 april 1909. Als tweede arriveerde op 4 augustus 1899 zijn oudere zus Anna Adriana Kroon (geboren in 1862), die wasvrouw was, en haar echtgenoot Cornelis Dekker, marinier, op adres Westerstraat 222-1 hoog. Ze bleven hier drie jaar wonen en vertrokken op 14

maart 1902. Enkele maanden na hun vertrek, op 9 oktober 1903 verhuisde oudere broer Folkert Hendrikus Kroon (geboren in 1859) met zijn vrouw Christina Dijkstra en kinderen naar Westerstraat 220-1 hoog. Folkert Hendrikus was sjouwerman en opperman, maar over zijn vrouw zijn weinig gegevens bekend. Het echtpaar bleef maar kort op het adres wonen, en vertrok alweer op 24 juli 1903. Ondertussen arriveerde op 26 januari 1903 broer Henderikus Adrianus Kroon (geboren in 1864) op adres Westerstraat 222-1 hoog. Dit was het adres waar zijn oudere zus Anna Adriana eerder woonde. Henderikus Adrianus was steenslijper in een steendrukkerij, en getrouwd met dienstbode Geertje de Haan. Samen met hun kinderen bleven ze tot 19 oktober 1908 op het adres wonen, en verhuisden toen naar Westerstraat 220-huis, waar ze tot 19 april 1912 bleven. Mogelijk dat het wonen in de Pottenbakkersgang beviel, en dat familieleden werden ingelicht op het moment dat er weer een ruimte vrij kwam.

Hoewel veel van de bewoners geboren Amsterdammers waren, is het aantal personen dat van buiten de stad, of zelfs uit het buitenland kwam vrij groot. Er komen bijna 50 Nederlandse plaatsnamen voor in het overzicht. De Zaanstreek is bijvoorbeeld goed vertegenwoordigd met gemeentes als Purmerend, Oost- en Westzaan, Wormer, Zaandam en Zaandijk. Men kwam niet alleen uit kleinere plaatsen, maar ook uit andere steden als Alkmaar, Haarlem, Leiden, en Utrecht. Deze gemeentes liggen nog redelijk dicht bij Amsterdam, maar er kwamen zoals gezegd ook mensen uit Friesland, Groningen en Zeeland. Daarnaast waagden sommigen vanuit het buitenland de grote sprong naar Nederland. Tot de verbeelding spreekt Johan Sophus Andersen die op 27 december 1843 werd geboren in Kopenhagen, en die trouwde met pensionhoudster Jantine Wilkea Rust (geboren in 1847), afkomstig uit het plaatsje Bunde in Pruisen. Helaas is niet bekend waar ze getrouwd zijn, en of ze elkaar pas in Amsterdam leerden kennen, of dat deze ontmoeting al eerder plaatsvond. Duidelijker is het bij iemand met een reizend beroep als Bernd Henrick Adolf Pruzner, die op 3 oktober 1832 werd geboren in het plaatsje Schötmar, gelegen in het vorstendom Lippe. Naast werkman en machinist –overigens ook beroepen die op een schip uitgeoefend konden worden – was hij zeeman. Hij trouwde op 7 maart 1866 met de Amsterdamse Elise Caroline Lotzine Tospann. Waarschijnlijk is het schip waar hij op werkte terecht gekomen in Amsterdam. Overigens overleden zowel Johan Sophus Andersen als Bernd Pruzner voordat ze werden ingeschreven op de adressen in de Pottenbakkersgang.

Mooi is ook het verhaal van Jacobus Knipscheer, die werd geboren tijdens de overvaart van zijn ouders naar Engeland. Hij werd op 13 mei 1855 gedoopt in de N.H. kerk te London (Christchurch, Spitalfields). Bij het huwelijk van zijn ouders op 22 juni 1859 te Amsterdam werd hij erkend. Hij werkte in Amsterdam als diamantslijper en zeeman, en trouwde op 16 juli 1885 met Tjitske Swierstra. Tjitske overleed op 18 december 1917. Jacobus verhuisde enkele jaren daarna, op 8 december 1922 naar het bovenhuis van Westerstraat 218. Hij overleed op 23 juli 1924, mogelijk in

Londen, maar Hilversum wordt ook genoemd. Deze reislustigheid kwam bij meer bewoners voor. Poldergast Marten Homma (geboren op 21 september 1868 in Balk) vertrok volgens zijn gezinskaart bijvoorbeeld op 19 februari 1910 naar Noord-Amerika, maar keerde twee jaar later weer terug naar Amsterdam. Het echtpaar Gustaaf W. Oost en Paula Oost-Cornelissen (Westerstraat 218-huis) vertrok op 10 augustus 1950 voorgoed, toen ze emigreerden naar Jakarta.

Persoonlijke drama's kwamen ook voor. Arbeider Hendrik Vijfschaft werd geboren op 4 augustus 1840 in Assen. Hij trouwde op 21 juli 1878 in Groningen met naaister Johanna Antonia Francina Poolman (geboren in Groningen op 23 juli 1852). Johanna was weduwe van Hindrik Nienhuis, waar ze op 6 februari 1876 mee trouwde en die een half jaar later, op 1 augustus 1876, overleed. Ze beviel op 10 november van haar zoon Jan Nienhuis, die echter na twee maanden stierf. Het huwelijk met Hendrik Vijfschaft was mogelijk niet al te gelukkig. Hij werd op 11 januari 1897 vermeld in de lijst met landlopers die opgenomen werden in Ommerschans en Veenhuizen. Daarbij werd aangegeven dat hij op dat moment ongehuwd was. Uiteindelijk overleed hij op 14 maart 1908 te Veenhuizen. Johanna Poolman vertrok naar Amsterdam en betrok op 26 juli 1905 Westerstraat 224-1 hoog. Na een verhuizing naar de tweede etage op 5 juli 1907, overleed ze – waarschijnlijk alleen – op 2 februari 1915.

Er werden al enkele beroepen genoemd die de bewoners van de Pottenbakkersgang beoefenden. Over het algemeen voerde men – als men al werk had – zwaar, en dienstbaar werk uit. De locatie van de Jordaan – grenzend aan het Realeiland, waar tot het eind van de negentiende eeuw veel scheepswerven waren gevestigd – zal een rol hebben gespeeld in het feit dat meerdere mannen werkzaam waren in de scheepsbouw, havenindustrie of zeevaart. Beroepen die in dit verband voorkomen zijn bijvoorbeeld walmeester, zeeman, schuitsman, schuitenvoerder, schipper, dokwerker en marinier. Daarnaast kunnen beroepen die betrekking hebben op het bewaken en hanteren van goederen in en rond de pakhuizen zijn uitgeoefend bij het werk op de werf. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om werk als pakhuisknecht, expeditieknecht, opzichter, conciërge en nachtwacht of -waker. In de panden op straatniveau aan de Westerstraat hebben diverse bedrijven gezeten. Een beschrijving hiervan wordt gegeven bij het onderdeel *Adresboeken* in dit document. Sommige beroepen die uitgeoefend werden, komen in diverse industrietakken voor. Daarbij kan gedacht worden aan werk als arbeider, bankwerker, (vuur)stoker, monteur, machinist en werkman of vrouw. Ander werk zegt iets over het materiaal dat bewerkt werd, zoals bij het beroep van smid, timmerman, steenhouwer, gasfitter, diamantwerker, metaalbewerker en instrumentenmaker. Ook levensmiddelen werden bewerkt. In het overzicht komen een (varkens)slachter, suikerbakker en koffiebrander voor. De verhandeling van deze goederen werd bijvoorbeeld verzorgd door een koopman of -vrouw of, meer specialistisch, een handelaar in vlees. Kleine zelfstandigen zitten er ook tussen, hoewel sommige beroepen ook in loonarbeid kunnen zijn uitgevoerd. Zo komen de beroepen

van winkelier en winkelierster, koffiehuishouder, schoenmaker, meubelmaker en kastenmaker voor. Voorts waren enkele bewoners werkzaam in transportberoepen, als koetsier, voerman of wagonpoetser. Veel vrouwen waren dienstbode of huisvrouw. Ook het beroep van linnenjuffrouw komt voor. Enkelens waren in dienst van de gemeente, als gemeentearbeider of telegrafist voor de gemeentelijke telefoon. Dit tweede beroep werd beoefend door Clasina Hendrina Martens. Haar zus Anna Elisabeth Martens, die enige tijd op hetzelfde adres woonde, was bediende bij de Deutsche Bank. Ook het beroep van bode bij een levensverzekeringsmaatschappij komt voor, evenals dat van portier. Meer aanzien hadden de beroepen van agent ener verzekerings-maatschappij, agent der polieze [sic] en onderwijzer. Het beroep met het meeste aanzien, dat van industrieel en fabrikant, werd beoefend door Johannes Reijnvaan, die uiteraard niet in de Pottenbakkersgang woonde, maar in het chique Aerdenhout. Hij was onder meer eigenaar van stoommeelfabriek De Weichsel en de Soci  t   Hell  nique de Mines Magn  site.

### ***Adresboeken***

Aan de hand van de adresboeken die in de studiezaal van het Stadsarchief beschikbaar zijn<sup>96</sup>, is gekeken naar bewoners en bedrijven die tussen 1887 en 1940 worden vermeld op de onderzochte adressen. In tegenstelling tot het bewonersonderzoek – waarbij alleen de gegevens van de panden in de Pottenbakkersgang, genummerd Westerstraat 218-224 zijn verwerkt – is bij de adresboeken ook gekeken naar gegevens over Westerstraat 226 tot en met 230. Het *Algemeen Adresboek* werd vanaf 1875 tot 1940 op commerci  le wijze uitgegeven. Vanzelfsprekend zijn de meeste bedrijven die zich op een van de onderzochte adressen gevestigd hadden hier in terug te vinden, maar er zijn soms ook particuliere vermeldingen die jarenlang doorlopen. Een van die vermeldingen betreft de weduwe van T[ijmen] Hallie, woonachtig op Westerstraat 230 [3 hoog], die verder zonder aanvullende gegevens van 1898 tot 1912 voorkwam in het adresboek. Uit het woningboek en aanvullende genealogische gegevens kan worden opgemaakt dat haar eigen naam Johanna van den Burg was, dat ze in 1852 geboren werd in Haarlem, en dat ze naaister van beroep was. Ze trouwde op 7 januari 1891 in Amsterdam met Tijmen Hallie, die bediende was. Toen ze in 1898 werd ingeschreven in het woningboek, was haar man al overleden. Ze verhuisde volgens het woningboek op 2 juli 1907. Dit komt niet overeen met het adresboek, waarin haar vermelding op adres Westerstraat nog doorloopt tot 1912. Soortgelijke discrepanties komen vaker voor – zowel van bewoners die langer op hetzelfde adres bleven wonen dan aangegeven in het adresboek, als van mensen die al vertrokken waren en desondanks nog op het oude adres vermeld werden. Het is de vraag hoe de procedure voor vermelding in het *Algemeen Adresboek* verliep. Het lijkt erop dat de persoon of het bedrijf dat

---

<sup>96</sup> Stadsarchief Amsterdam, Adresboeken [toegangsnummer: 30274].

vermeld werd – of wilde worden – dit zelf actief moest aangeven, en het ook zelf moest doorgeven als er wijzigingen waren. Daarnaast is het onduidelijk of er kosten berekend werden voor vermelding. Het lijkt onwaarschijnlijk dat een weduwe van drie hoog ook maar enig bedrag kon missen voor deze luxe en ook maar enig belang had bij vermelding in een adresboek. Vooral op Westerstraat 218 en 230 waren allerhande bedrijven en winkels gevestigd. De bedrijven van Johannes Reijnvaan – De Weichsel en Soci t  Hell nique de Mines Magn site – bevonden zich bijvoorbeeld op Westerstraat 218. Zeer waarschijnlijk had hij ook bemoeienis met het bedrijf Haag & Co. Fabrik voor houtbewerking “De Weichsel” zat volgens de adresboeken vijftien jaar op dit adres, van 1900 tot 1915. Vanaf 1905 kwam hier de Commanditaire Vennootschap “De Weichsel” bij en vanaf 1907 werd Gieterstraat 5 als tweede locatie toegevoegd. Deze straat bevond zich achter de Pottenbakkersgang. In het adresboek van 1916 werd het bedrijf niet meer vermeld. Het eerste telefoonnummer, vestigingsjaar en jaar van vertrek van Haag & Co., een bedrijf dat gespecialiseerd was in de ‘magnesite- en houtmeelindustrie’, komen overeen met die van De Weichsel. In 1915 vertrok Haag & Co. naar Herengracht 50, waar het vervolgens de naam Eerste Euboca Magnesiet Werken kreeg. Magnesiet werd onder meer gebruikt voor de vervaardiging van vuurvaste tegels en vloeren. Ook de Soci t  Hell nique de Mines Magn site hield zich hiermee bezig. Dit bedrijf bestond volgens de gegevens uit het adresboek slechts kort, van 1911 tot 1913. Onduidelijk is of het hier ook echt verwerkingsplekken voor magnesiet betrof, of dat alleen het kantoor in het pand aan de Westerstraat gevestigd was.

Evenals de zojuist genoemde bedrijven, deelden de bedrijven K.E. Bernard & Co. – in het adresboek beschreven als constructie- werkplaatsen, machinefabrik, staaldraadweverij – en Volking & Co. hetzelfde telefoonnummer. Ze kwamen beide voor het eerst voor in het adresboek van 1907. K.E. Bernard & Co. vertrok in 1910 naar de Derde Schinkelstraat, maar Volking & Co. bleef tot 1918 verbonden aan de Westerstraat. Hier was het kantoor van het bedrijf gevestigd, de fabrik bevond zich evenals die van De Weichsel op het adres Gieterstraat 5-7. Bij Volking & Co. werden carrelinvloeren vervaardigd. In een krantenadvertentie uit *Het Nieuws van den dag: kleine courant* van 7 april 1911 stond aangegeven dat het hierbij ging om ‘Kurk-Isoleervloeren als onderlaag voor Linoleum’. Ook Billardfabrik "Eureca" had van 1911 tot 1912 zowel een vermelding op Westerstraat 218 als op Gieterstraat 7. Vanaf 1912 werd alleen nog het adres op de Gieterstraat vermeld. Dezelfde dubbele vermelding gold voor meubelfabrikant Grasson & Co., die eveneens vanaf 1911 vermeld werd en vanaf 1914 met fabrik en al verhuisde naar Hoogte Kadijk 171-173. Interessant genoeg verhuisde in dat jaar ook een ander bedrijf naar hetzelfde adres. Het ging om stoom- timmer en meubelfabrik J.E.C de Wijs, dat uiteindelijk slechts kort in het pand Westerstraat 218 zat, van 1912 tot 1914. De Eerste Nederlandsche Sigarettenpapierfabrik hield het een stuk langer vol. De fabrik werd in het adresboek van 1922-1923 voor het eerst genoemd op adres Westerstraat 218 en bleef

daar in ieder geval tot 1938 zitten. In het laatste onderzochte adresboek van 1939-1940 stond geen vermelding meer.

In het adresboek van dat jaar wordt behanger H. Gasman voor het eerst genoemd op adres Westerstraat 226. Hendricus Zacharias Gasman werd geboren in 1885 en was de zoon van Jacobus Gasman, die metselaar was, en Adriana Alida Veenhuizen. Hij trouwde met Guurtje Maria Groot, en was naast steendrukker dus ook behanger van beroep. Onduidelijk is wanneer de behanger vertrok. De geschilderde letters van het bedrijf op de pui van het pand bleven na vertrek zitten en vormen zo een visuele herinnering aan het vroegere gebruik van de ruimte.

Op Westerstraat 230 waren zaken gevestigd die zich veelal bezighielden met de verwerking en verkoop van levensmiddelen. Op de begane grond lange tijd winkelier P. Stibbe, eerst alleen, later met zonen. De in 1886 geboren Philip Stibbe kwam uit een kruideniersgeslacht. Zijn vader Abraham Meijer Stibbe was ook kruidenier. Overigens staat de registratie in het woningboek op naam van Abraham Meijer Stibbe. Van 1898 tot en met 1913 stond de kruidenier geregistreerd op het adres in de Westerstraat. In 1912 kwam er ook een locatie op de Dapperstraat bij, waar de winkel vanaf 1914 geheel werd voortgezet. In het adresboek werd op adres Westerstraat 226 tien jaar later kruidenier J.W. Weijers vermeld, die hier tot 1927 zat. In dat jaar verhuisde Jan Willem Weijers naar de Fagelstraat, en werd er geen melding meer gemaakt van kruidenierswerkzaamheden. Hij werd in 1880 in Amsterdam geboren als zoon van suikerbakker Willem Weijers. In het woningboek stond de nadere omschrijving dat het om een koffie- thee en snoepwinkel ging.

De geur van koffie en pinda's was van 1920 tot zeker 1940 ongetwijfeld opvallend aanwezig door twee bedrijven die daar in deze periode gevestigd waren. Koffiebranderij en malerij P. Domburg en later Loon- koffie en pindabrandery L. Baljet en zoon zaten hier. Jacobus Domburg wordt met zijn koffiebranderij voor het eerst vermeld in het adresboek van 1920-1921. De extra informatie uit het adresboek geeft aan dat het om een elektrische loonkoffiebranderij en malerij ging. In 1925 vestigde de loon- koffie en pindabrandery van Lucas Baljet en zoon zich op hetzelfde adres, en hanteerde ook hetzelfde telefoonnummer. Domburg vertrok in 1929 naar de Rozengracht, maar Baljet bleef in ieder geval tot 1940 gevestigd in het pand.

Korte tijd – van 1914 tot en met 1916 – fungeerde een deel van het pand Westerstraat 230 als verkooplokaal “Het Westen”. Aansluitend zat hier van 1916 tot en met 1918 handelaar J. Frankenhuis en Zn., die gespecialiseerd was in koloniale waren en bakkersartikelen. Noemenswaardig is tot slot de vermelding van Martinus Cornelis Baak op Westerstraat 218, die zowel in het adresboek als het woningboek genoemd werd als conciërge – mogelijk van dit adres. Volgens het adresboek woonde hij hier vanaf 1914. In het adresboek staat hij vanaf 1915 vermeld en wordt duidelijk dat hij in 1919-1920 was verhuisd naar de Zaanstraat, en werd er geen beroep meer genoemd.

## **Krantenberichten**

De Koninklijke Bibliotheek stelt sinds 2008 een grote online database van historische Nederlandse kranten uit de periode 1616-1995 beschikbaar.<sup>97</sup> De teksten zijn via het zogenaamde *optical character recognition* (OCR) doorzoekbaar gemaakt, en kunnen in de context van de originele krant of als transcriptie worden weergegeven. De getranscribeerde teksten bevatten de nodige interpretatiefouten, maar kunnen met behulp van het originele artikel worden gereconstrueerd. Er is gezocht op de adressen van de Westerstraat en op [stoommeelfabriek] De Weichsel. Het is goed mogelijk dat er nog ander materiaal te vinden is dat betrekking heeft op bedrijven, bewoners of gebeurtenissen in relatie tot de onderzochte panden. De gevonden berichten geven een levendig kijkje in het verleden van de panden en haar bewoners.

De krantenartikelen over Matthijs Nicolaas Cornelisse jr. kwamen al aan eerder aan bod bij het onderdeel over de periode 1660-1880. Ook over stoommeelfabriek De Weichsel konden de nodige artikelen worden gevonden. Uit de berichten komt een beeld naar voren van een bedrijf dat naast de vervaardiging en verkoop van tarwemeel ook buiten de stad actief bezig was met het maken van (prijs)afspraken met afnemers en medefabrikanten. De eerste vermelding van stoommeelfabriek was te vinden in het *Algemeen Handelsblad* van 29 september 1862. Hierin werden 'soliede' broodbakkers uit de provincie opgeroepen gebruik te maken van het tarwemeel van de fabriek, tegen 'uiterst matige' provisie. In 1866 volgde een bericht over de veiling van [meel]zakken in het lokaal De Pool. Deze zakken waren te bezichtigen bij De Weichsel, dus het is waarschijnlijk dat ze daar ook vandaan kwamen. Op 22 juni 1868 verscheen er in het *Algemeen Handelsblad* het bericht dat de akte voor oprichting van de naamloze vennootschap stoommeelfabriek De Weichsel op verzoek van Mr. J. Kool als medeoprichter bij Koninklijk besluit was goedgekeurd. Tijdens de 'meelmeeting te Rotterdam', gehouden in december 1875, werd directeur van De Weichsel voorts genoemd als een van de acht commissieleden die zich in navolging van de Rotterdamse situatie zouden richten op de gewenste afschaffing van invoerrechten op graan. Dit bericht verscheen op 10 december 1875 in het *Algemeen Handelsblad*. De fabriek plaatste in 1877 een oproep voor een gebruikte stoommachine van 4 à 6 paardenkracht. In het laatste gevonden bericht deed 'broodbakkers-vereeniging "de Herziening"' een aanbeveling voor onder meer het tarwemeel van stoommeelfabriek De Weichsel vanwege 'wicht en qualiteit'. Dit bericht verscheen eveneens in het *Algemeen Handelsblad* op 14 november 1879. Het laatste gevonden bericht over De Weichsel verscheen op 17 september 1903 in *Het nieuws van de dag: kleine courant* en maakt melding van een grote brand in het fabrieksgebouw van De Weichsel op de Gieterstraat. De stoommeelfabriek bestond toen al niet meer – hoewel er in de adresboeken nog tot 1915 melding wordt gemaakt van

---

<sup>97</sup> Koninklijke Bibliotheek, 'Historische Kranten' (versie 28 mei 2010) <http://kranten.kb.nl/> (5 mei 2011).



de commanditaire vennootschap De Weichsel. Het fabrieksgebouw werd gebruikt door zeven verschillende bedrijven. In het hoofdgebouw bevond zich de 'stoom- houtmeel- en magnesiummalerij' die eigendom was van Johannes Reijnvaan. Verder bevonden zich in het pand een 'koffiebranderij, een diamantkloverij, een nickelfabriek, een schoenfabriek, een cartonnagefabriek en een koolspitsenfabriek'. De brand ontstond volgens de krant hoogstwaarschijnlijk door het 'warmlopen van de molen, waardoor het daaromheen gelegen hout vlam vatte'. De bluswerkzaamheden worden uitgebreid beschreven, en vormen zo een illustratieve situatieschets. Eerder woedde in Westerstraat 230 brand door het 'vallen van vuur op den vloer'. Dit bericht stond op 25 november 1887 in *Het nieuws van de dag: kleine courant*. In dezelfde krant verscheen op 23 september 1890 het bericht dat er op adres Westerstraat 220 – gelegen in de Pottenbakkersgang – een kleine binnenbrand had gewoed die ontstond door de 'mededeeling van vuur aan brandstoffen'. Deze berichtjes geven een bescheiden kijkje in het leven rond de Pottenbakkersgang. Dat is ook het geval met advertenties. Een aardige is het kabinetorgel met 10 registers, die door orgelmaker M.J. Radius – Westerstraat 226 – op 23 april 1877 werd aangeboden in *Het nieuws van de dag: kleine courant*. De gegevens van Radius komen verder niet terug in het bewonersonderzoek, omdat deze periode niet is onderzocht.

De advertenties waarin winkelier P. Stibbe werd genoemd als verkoper of agent van een bepaald artikel geven aan welke zaken hij onder meer in zijn winkel had. Een van deze advertenties betrof Goedewagens beschuit 'de beste, de voedzaamste, de lekkerste en de fijnste', afkomstig uit de Stoom-beschuitfabriek uit Gouda die men kon verkrijgen bij agent P. Stibbe uit 1891. Vier jaar later verscheen er een advertentie met hetzelfde aanbod, maar nu door beschuitfabriek "De Trompetter" en werd P. Stibbe als hoofdagent genoemd. Een ander product dat hij verkocht was Mothers havermout. Een aardig detail in de advertentie is het dessert- of ontbijtbordje dat men kreeg bij aanschaf van een pak. Deze advertentie verscheen in 1901. Een jaar later werd reclame gemaakt voor het zeepmerk Sodex, dat tegen fabrieksprijzen onder meer bij P. Stibbe verkrijgbaar was. De genoemde advertenties verschenen allen minimaal twee keer in de krant.

Een ander soort advertentie betrof die van de verhuur van huizen door particulieren. H.A. Lodewijks bood in de krant van 1 februari 1881 een 'huis en tuin, in de onmiddellijke nabijheid van het Vondelpark (Parkstraat onder Nieuwer-Amstel)' aan voor f 300 per jaar, naast een tweetal bovenhuizen voor f 230 en f 220 per jaar. M.N. Cornelisse jr. had een huis op de Egelantiersgracht in de aanbieding voor f 24 per maand. Dit bericht verscheen op 18 mei 1882 in het *Algemeen Handelsblad*. Op 12 juni 1889 verscheen in het *Algemeen Handelsblad* een bericht over de veiling van huizen in verkooplokaal Frascati. Westerstraat 220 werd daar aangeboden voor f 1350, maar werd opgehouden. Westerstraat 222 werd wel verkocht aan O.G. Bunjes voor f 1325. Westerstraat 224 werd tot slot aangeboden voor f 1275, maar ook dit huis werd niet geveild. In het bericht dat op 31

mei 1905 in *Het nieuws van de dag: kleine courant* verscheen, stonden de verkoopprijzen van de panden Westerstraat 226, 228 en 230 vermeld. Deze huizen werden op 29 mei verkocht, eveneens in verkooplokaal Frascati. Westerstraat 226 (winkelhuis en erve) werd voor f 7000 gekocht door M.S. Hamburger. Hetzelfde bedrag werd betaald voor Westerstraat 228 (eveneens een winkelhuis met erve) door A. van Vlaanderen. Het grote huis Westerstraat 230 werd voor bijna het dubbele bedrag (f 13.500) verkocht aan J.B. Willemse.

Zoals ook bij het onderdeel adresboeken werd aangegeven, zat op Westerstraat 230 korte tijd verkooplokaal "Het Westen". Er werden door middel van krantenberichten een aantal verkopen aangekondigd. De eerste betrof een 'belangrijke wijnveiling', waarin onder meer 'Rijnwijnen, Madera, Bordeaux, fijne Likeuren, Lucas Bols, Wijnand Fockink en Limonades' werden aangeboden, naast wijnkopersgereedschap en meubelen. De veiling werd op 6 juli 1914 georganiseerd. Tijdens een andere veiling werden diverse goederen aangeboden, waaronder een 'Stel Pendules, Dames Regenmantels, Beelden, Vazen en Slagers Inventaris'. Deze veiling vond op 10 augustus 1914 plaats. Samen met de adresboekvermeldingen laten de krantenartikelen over het geheel genomen vooral de 'succesvolle' kant van de Pottenbakkersgang en Westerstraat zien, waarin bedrijven de hoofdrol spelen. Particulieren komen nauwelijks voor. Wel kan door afgeleide informatie – zoals bij de genoemde branden – iets worden opgemaakt over het dagelijkse leven dat zich hier afspeelde.

### ***Constateringen bewonersgeschiedenis in relatie tot literatuurbeschrijvingen***

De hiervoor beschreven beschreven bevindingen laten een mooi beeld zien van het leven in en rond de Pottenbakkersgang, met de nadruk op de periode 1900-1950. Het blijkt een rijke en bedrijvige geschiedenis. Bij de beschouwing van de informatie kan onderscheid worden gemaakt tussen twee milieus. Aan de ene kant is er het woonmilieu van de bewoners, waar men veelal in familieverband dicht op elkaar verbleef, en de kost verdiende met eenvoudige beroepen. Aan de andere kant is er het bedrijfsmilieu, waarin vooruitgang een belangrijke rol speelde, werd geproduceerd en verkocht. Dit tweede milieu was zeer waarschijnlijk de werkplek van een deel van de gangbewoners. Het is de vraag hoezeer deze twee milieus met elkaar mengden, en of de vooruitgang die aan de bedrijfskant kan worden geconstateerd ook zijn weerslag had op de bewoners.

Er zijn veel parallellen te ontdekken in de manier waarop er in de literatuur over leefomstandigheden is geschreven en de omstandigheden waarin de bewoners die in dit bewonersonderzoek naar voren kwamen leefden. Groot verschil is dat het bij dit bewonersonderzoek mogelijk was mensen daadwerkelijk een naam en een geschiedenis te geven, maar dat immateriële aspecten – als angsten en verlangens – hierbij niet naar voren konden komen. Dit is wel het geval bij de literaire beschrijvingen van de bewoners, maar daarbij spelen subjectieve elementen – als

politieke boodschap of romantische gevoelens – weer een rol. Het is wellicht een open deur, maar de combinatie van literaire beschrijvingen en bronnenonderzoek geeft een completer beeld van de situatie zoals die waarschijnlijk is geweest. Maar hoeveel bronnen je ook tot je beschikking hebt, het zal nooit mogelijk zijn het verleden exact te reconstrueren. *‘The past is a foreign country, they do things differently there’* zo citeerde historicus David Lowenthal schrijver L.P. Hartley in het gelijknamige werk *The past is a foreign country* uit 1985.<sup>98</sup> Deze gevleugelde uitspraak geeft in een notendop het dilemma van elk historisch onderzoek aan. In het volgende hoofdstuk wordt bekeken in hoeverre het mogelijk is om met de informatie die wel bekend is een genuanceerd beeld van de leefgeschiedenis van de Jordaan te vertellen.

---

<sup>98</sup> David Lowenthal, *The past is a foreign country* (Cambridge 1985), XVI.

### 3. Leefomstandigheden in de Jordaan als erfgoed

Vanaf 2012 wordt de Pottenbakkersgang gepresenteerd in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. De (re)constructie van de panden vormt een materieel getuigenis van de leefomstandigheden van concrete Jordaanbewoners tot circa 1950. De vermolmde planken en de verwaarloosde staat van de panden dienen als metafoor voor de vergankelijkheid van de tijd, en spreken volgens de directeur van het Nederlands Openluchtmuseum Pieter Matthijs Gijsbers boekdelen over de geschiedenissen die zich binnen de muren hebben afgespeeld.<sup>99</sup> Het verbeelden van een specifieke periode of staat waarin een pand zich op een bepaald moment bevindt of heeft bevonden roept onherroepelijk vragen op over de waarde van het gepresenteerde. Welke materiële – maar ook immateriële – ‘laag’ noemt men authentiek? Wat is de ‘ware’ geschiedenis of authenticiteitslaag van een onderwerp dat men de moeite waard vindt om te presenteren? De beweegredenen die aan dergelijke keuzes ten grondslag liggen zijn meer of minder tijdgebonden en niet zelden ingegeven door maatschappelijke factoren of persoonlijke voorkeuren.

De voorgaande hoofdstukken maken duidelijk dat er in de eerste helft van de twintigste eeuw een sterke basis werd gelegd voor de vestiging van het imago van de Jordaan als gezellige buurt vol mondige bewoners met het hart op de tong. Dit imago kan met enige voorzichtigheid beschouwd worden als het immateriële erfgoed van de Jordaan. Het beeld van de buurt dat ver buiten de stadsgrenzen bekend is en gekoesterd wordt. In het geval van de Jordaan is er een discrepantie aanwezig tussen dit alom bekende imago en de daadwerkelijke leefomstandigheden zoals die tot circa 1950 aanwezig waren. Dit valt te wijten aan de erfgoedbenadering van het onderwerp, waarbij men de geschiedenis van de wijk om nostalgische redenen heeft verfraaid. Om dit gegeven te duiden, wordt in dit hoofdstuk gekeken naar de tegenstelling tussen de *history* en *heritage* benadering van het verleden, zoals beschreven door David Lowenthal. Vervolgens wordt aandacht besteedt aan het begrip *invented tradition* dat door historici Eric Hobsbawm en Terence Ranger werd geïntroduceerd.

Ondanks het geconstateerde verschil tussen geschiedenis en beeldvorming is er zoals aangegeven in het eerste hoofdstuk wel degelijk sprake van een specifieke buurtmores; een eigen taal, specifieke sociale omgangsvormen en een on-Nederlandse zangtraditie. Een verklaring voor het feit dat er vooral in wijken als de Jordaan een specifiek buurtkarakter gevormd werd, moet gezocht worden in de oorspronkelijke woonsituatie op deze plekken. Door de beperkte leefruimte en de bouwdichtheid van de woningen kwamen de bewoners letterlijk meer in contact met elkaar – in gezamenlijke opgangen, maar ook op straat, leunend uit het raam of in de kroeg. De buurt fungeerde

---

<sup>99</sup> Gesprek Pieter Matthijs Gijsbers (directeur Nederlands Openluchtmuseum), 16 september 2010.

hierdoor als het ware als een vergroot gezin, waarin sterke sociale banden en codes werden gevormd.<sup>100</sup> Aan deze set van codes ontleent een specifieke buurt uiteindelijk haar eigenheid. Deze eigenheid blijft men ondanks de veranderde buurtsamenstelling koesteren en wil men zo veel mogelijk uitdragen, het liefst in de buurt zelf. Vandaar dat het besluit om de Pottenbakkersgang in Arnhem op te bouwen niet in goede aarde viel. Niet alleen verdween er een stukje materieel erfgoed uit de buurt, maar ook vielen de plannen om lokaal iets met de panden te doen in het water.

In de tweede paragraaf wordt aandacht besteed aan de musealisering en de toe-eigening van het (im)materiële erfgoed van de Jordaan en in het bijzonder van de Pottenbakkersgang. Het ontstaan van lokale buurtmusea wordt bekeken, waarbij de nadruk ligt op het Volksbuurtmuseum Wijk C in Utrecht en het Jordaanmuseum. Voorts wordt ingegaan op de invloed van de *authorized heritage discourse* (AHD) – een begrip dat gehanteerd wordt door historica Laurajane Smith – bij het musealiseringproces, en het verzet hiertegen door belangengroepen die zich benadeeld voelen. Aansluitend wordt in de volgende paragraaf geschetst in hoeverre de ideeën die er voor een lokale presentatie van de panden bestonden – ook ten aanzien van het beoogde publiek – afwijken van wat er uiteindelijk in het Openluchtmuseum in Arnhem wordt gerealiseerd. Er wordt ingegaan op de planvorming vanaf 2001 en de discussies die hierover werden gevoerd, waarbij vooral het Jordaanmuseum een tegengeluid liet horen. Het is interessant om te constateren dat ook de visie van het Openluchtmuseum aan verandering onderhevig is.

De vraag is in hoeverre de leefgeschiedenis van de Jordaan in Arnhem maar ook lokaal gepresenteerd zou kunnen worden. Uit voorgaande hoofdstukken is gebleken dat er voldoende materiaal aanwezig is om hier een mooie presentatie van te maken. Duidelijk is ook dat een dergelijke presentatie nuance zou kunnen brengen in het algemeen bekende beeld van de Jordaan, maar in ruimer verband ook van de woonomstandigheden van heel veel Nederlanders voor de onderzochte periode. Hiermee wordt in feite al aangegeven dat het belang van deze geschiedenis het lokale niveau overstijgt. Dit wil echter niet zeggen dat een lokale presentatie van deze geschiedenis achterwege gelaten zou moeten worden. In de laatste paragraaf wordt er onderzocht welke mogelijkheden er bestaan voor het tonen van dit erfgoed.

Bij de daadwerkelijke inzet van de panden is het begrip authenticiteit van belang. De panden zijn zoals gezegd driehonderdvijftig jaar oud en bevinden zich thans in vervallen conditie. De interieurs zijn in de loop van de eeuwen talloze keren veranderd en in de negentiende eeuw verbouwd om plaats te kunnen bieden aan meerdere huurders. Bekeken wordt welke argumenten een rol spelen bij het al dan niet terug restaureren in een bepaalde toestand en of er überhaupt een materiële 'laag' bestaat die de voorkeur geniet. Daarnaast wordt bezien in hoeverre het mogelijk is

---

<sup>100</sup> Joop Simonse, *Belemmerde kansen. Sociologie van de volksbuurt* (Alphen aan den Rijn 1974), 42.

om meerdere tijdlagen naast elkaar te tonen en in hoeverre de verhalen van concrete bewoners – maar ook literaire beschrijvingen en beeldverslagen – hierbij ingezet kunnen worden. Voorts wordt ingegaan op de mogelijkheden om ook los van de panden – in lokaal verband – aandacht te besteden aan dit verhaal. Daarbij speelt het van historicus Pierre Nora afkomstige begrip *lieux de mémoire* een rol. Ook wordt gekeken naar presentatieplekken die op dit moment al in de wijk aanwezig zijn, zoals het Jordaanmuseum en het Theo Thijssenmuseum.

### ***History versus heritage en invented tradition***

De constatering werd in deze scriptie al meermalen gedaan dat er een verschil bestaat tussen het ‘echte’ verleden van de Jordaan en de manier waarop het verleden van deze wijk in het collectieve geheugen wordt voorgesteld. Wat is hier aan de hand? Hoe kan deze discrepantie tussen feit en ‘fictie’ worden geduid? Een belangrijke factor die helpt dit gegeven te verklaren, is het door historicus David Lowenthal opgemerkte verschil tussen de *history* en *heritage* benadering van het verleden. Lowenthal zet in *The heritage crusade and the spoils of history* uiteen waaruit het onderscheid tussen de historische omgang met het verleden en de erfgoedbenadering bestaat.<sup>101</sup> Daarbij maakt hij duidelijk dat er bij deze twee benaderingen afwijkende doelen worden nagestreefd. De historicus, zo stelt hij, wil een bewijsbaar verleden reconstrueren, waarover onder vakgenoten overeenstemming bestaat, en dat openstaat voor discussie en nieuwe inzichten. De ‘erfgoedvormer’ construeert volgens Lowenthal een verleden dat een bepaalde identiteit van een individu of groep bevestigt en verstevigt.<sup>102</sup> Hij zegt hierover het volgende:

*‘In fact, heritage is not history at all (...) heritage is not an inquiry into the past but a celebration of it, not an effort to know what actually happened but a profession of faith in a past tailored to present-day purposes.’<sup>103</sup>*

Een viering van het verleden dus. En bovendien een verleden dat gevierd wordt om een hedendaags doel, een eigenbelang, mee te dienen. Dit is inderdaad duidelijk zichtbaar in de manier waarop het leven in de Jordaan wordt geromantiseerd in de smartlappen die vanaf de helft van de jaren vijftig ontstonden. Er werd hier een ‘gezellig’ verleden in geschetst waarin de Jordaanbewoners als groothartige en moedige personen gezamenlijk met elkaar streden tegen onrecht en armoede. Samen stonden ze sterk en kwamen ze er wel uit. De benaming Jordanees werd hierdoor als het ware een geuzennaam. In de praktijk was deze situatie – zoals in het eerste hoofdstuk ook al werd aangegeven – deels gebaseerd op een illusie en deels achterhaald op het moment dat de smartlap

---

<sup>101</sup> David Lowenthal, *The heritage crusade and the spoils of history* (Cambridge 1998).

<sup>102</sup> *Ibidem*, XI.

<sup>103</sup> *Ibidem*, X.

werd geherintroduceerd. Sterker nog, deze verhalen werden bij elkaar gefantaseerd door schrijvers uit de amusementsindustrie, die je als de 'erfgoedvormers' van dit imago kan beschouwen. Men woonde in veel gevallen niet meer in een schamel huisje in de Jordaan, maar in Almere of Osdorp. En dat was nou net de reden dat het Jordaanlied zo aansloeg: het nostalgische verlangen naar die goede oude tijd. Paradoxaal genoeg werd een verleden geïdealiseerd dat – zo blijkt uit het voorgaande onderzoek naar de leefomstandigheden – helemaal niet zo fantastisch was. Door het uiteenvallen van de sociale structuur van de buurt, de opkomst van de popcultuur en verregaande modernisering werd de behoefte aan vertrouwde zaken echter groter. David Lowenthal doet hierover een mooie uitspraak: '*heritage consoles us with tradition*'.<sup>104</sup> Erfgoed werkt als een warme deken van veilige en vertrouwde tradities, waarmee men zich kan identificeren.

Ook historicus Robert Hewison gaat in het artikel *The climate of decline* in op de wens om terug te keren naar het verleden, dat beter lijkt dan het heden. Helaas zijn we gedoemd voor eeuwig in het nu te leven, zo stelt hij. Het gaat echter niet om het verleden *an sich* volgens Hewison, maar om onze omgang hiermee. Het gevoel van veiligheid en identiteit van een individu worden in belangrijke mate bepaald door onze voorgeschiedenis, waarin taal, gewoontes en banden met familie en andere sociale groepen een rol spelen. Deze elementen zorgen voor een gevoel van continuïteit tussen heden en verleden. Wanneer de ontwikkelingen om ons heen sneller gaan dan we aan kunnen, grijpen we terug op wat we kennen en vertrouwen. Vooruitgang wordt in dit geval gezien als een achteruitgang en een bedreiging voor de band met ons vroegere leven. Hewison gebruikt de term nostalgie om dit emotionele proces te duiden. Daarbij merkt hij op dat deze term voortkomt uit de psychiatrie en letterlijk heimwee betekent.<sup>105</sup> Ofwel: een ziekelijk verlangen naar het verleden en een onvermogen om de ontwikkelingen in het heden bij te benen. In de erfgoedbenadering van het verleden spelen, zo geeft Lowenthal ook aan, tradities een belangrijke rol in het behouden van een band met de (persoonlijke) geschiedenis. Dat deze tradities in het geval van de Jordaanbeleving in ieder geval deels op verzonnen constructies lijken te berusten, maakt ze niet minder waardevol in de ogen van de 'uitvoerenden'. Dat men tijdens het Jordaanfestival nog steeds optreedt in baaien rokken en oude smartlappen zingt bevestigt in dit geval alleen maar het gezamenlijke verleden dat oude Jordanezen met elkaar delen.

Er lijkt in dit geval echter sprake van een *invented tradition*. Deze term, die door historici Eric Hobsbawm en Terence Ranger werd geïntroduceerd, omvat zowel uitgevonden en geconstrueerde tradities, als gebruiken die al in zwang waren maar die gedurende een bepaalde periode extra aandacht hebben gekregen, en hierdoor tot traditie werden gebombardeerd. Veel tradities hebben

---

<sup>104</sup> Lowenthal, *The heritage crusade and the spoils of history*, XIII.

<sup>105</sup> Robert Hewison, 'The climate of decline', in David Boswell en Jessica Evans (ed.), *Representing the nation: a reader. Histories, heritage and museums* (London 2007), 159.

een ritueel of symbolisch karakter en hebben betrekking op bepaalde gedragswaarden en –normen die door het repetitieve element van het gebruik automatisch een continuïteit met het verleden veronderstellen. Een hoop tradities zijn helemaal niet zo oud als ze lijken. Veel ervan zijn ontstaan in de negentiende eeuw, toen de inzet van tradities door de nieuw gevormde natiestaten werd ingezet als een manier om het volk te binden. De uitvinding van tradities gebeurde overigens zowel *top-down* als *bottom-up*, door staten en politieke bewegingen maar ook door sociale groepen. Voor de bevestiging van een traditie is het van belang dat deze wordt geaccepteerd en gebruikt. Daarvoor is het noodzakelijk dat de *invented tradition* op als een bepaalde waarheid wordt ervaren.<sup>106</sup> In de beschouwing van de smartlappencultus uit de Jordaan komen deze elementen inderdaad terug. Daarbij is het dus interessant om te merken dat de daadwerkelijke leefgeschiedenis van de wijk ondergesneeuwd is door het romantische idee dat hierover is ontstaan. Dat wil niet zeggen dat de identiteit van de Jordaan vandaag de dag onjuist is, maar wel dat er voor een evenwichtiger beeld van de historie van de wijk ook aandacht zou moeten zijn voor de minder mooie aspecten van deze geschiedenis.

### ***Adaptatie en institutionalisering van het erfgoed van volksbuurten***

De behoefte aan een lokale plek ten behoeve van het behoud van het (im)materiële erfgoed van karakteristieke volksbuurten door bewoners en belangengroepen komt op meerdere plekken voor. Bij het behoud van dit erfgoed speelt de vijf-voor- twaalf-gedachte een grote rol. Men komt in actie op het moment dat een bepaald verschijnsel verloren dreigt te gaan. Zo werd het Volksbuurtmuseum Wijk C in Utrecht opgericht toen de wijk vanaf 1975 een complete transformatie onderging. De oude woningen en het vertrouwde wijkpatroon werden grotendeels vervangen door kille nieuwbouw. Buurtbewoners sloegen de handen ineen en richtten het Wijk C-komitee [sic] op, dat zich hard maakte voor het behoud van de overgebleven ‘authentieke’ panden en bovendien herinneringen aan de buurt begon te verzamelen. Dit resulteerde in 1983 in de publicatie *Wijk C het hart klopt door. Handel en wandel van een Utrechtse volkswijk*<sup>107</sup>, waarin de verzamelde foto’s van de buurt zoals die er voorheen uitzag werden gepresenteerd. Het nostalgische boek werd een succes en haalde onder meer het landelijke tv-programma *Van Gewest tot Gewest*. Uit de inleiding van het boek kan worden opgemaakt dat er ondanks de verschillen tussen de Jordaan en Wijk C ook veel overeenkomsten te ontdekken zijn. Ten eerste kon in beide buurten door hun geïsoleerde ligging en de indeling met kleine en dicht bijeengepakte huisjes een eigen buurtcultuur ontstaan. Daarnaast werden de Wijk C-bewoners evenals de Jordanezen door buitenstaanders – en dan met name het gemeentebestuur –

---

<sup>106</sup> Eric Hobsbawm en Terence Ranger, *The invention of tradition* (Cambridge 2010) 1, 22.

<sup>107</sup> Lex Heerma van Voss e.a., *Wijk C. Het hart klopt door. Handel en wandel van een Utrechtse volkswijk* (Utrecht 1983).



bestempeld als niet netjes, sociaal en ongezond. Eveneens kenmerkend is dat in beide buurten de saamhorigheid, gezelligheid en spontaniteit van de bewoners wordt genoemd. Uiteindelijk ligt het voornaamste verschil tussen beide buurten in het feit dat de Jordaan grotendeels aan de sloopkogel ontsnapte, terwijl er in Wijk C nog maar weinig van de oudbouw bewaard is gebleven.<sup>108</sup> Een lokale beleving van de 'oude Jordaan' is daardoor – ondanks de vele renovaties die in de wijk werden uitgevoerd – nog steeds mogelijk, terwijl men zich voor de geschiedenis van Wijk C in belangrijke mate moet bedienen van bronnenmateriaal. De activiteiten van het Wijk C-komitee hielden niet op bij de publicatie *Wijk C. Het hart klopt door* en in 1993 werd de stichting Volksbuurtmuseum Wijk C opgericht. Dit museum kreeg fysiek een centrale plek in de buurt door zich te vestigen in het gebouw van de Jacobikerkerk.<sup>109</sup> Directeur Albert van Wersch werkte in de jaren tachtig als opbouwmedewerker in de wijk, toen hij betrokken raakte bij het buurthuis waar de herinneringen aan de buurt bijeen werden gebracht. Het buurthuis groeide uit tot een museum. Doordat mensen zelf spullen voor de collectie kwamen aandragen, werd de band met de buurt enorm verstevigd. Deze band blijft ook nu het museum een landelijke koers is ingeslagen sterk, zo blijkt uit het interview dat naar aanleiding van de uitbreiding van het museum met Van Wersch werd gehouden. Daarin stelt hij dat het museum haar lage drempel behouden heeft, en dat de mensen nog steeds objecten blijven aandragen. Wel geeft hij aan dat de oud-bewoners van Wijk C die van oudsher naar het museum kwamen om herinneringen op te halen bijna allemaal verdwenen zijn. Om de doelgroep te vergroten is daarom gekozen voor de verbreding van het onderwerp. Tegenwoordig richt het museum zich op volksbuurten in Nederland in het algemeen, in plaats van zich te beperken tot de geschiedenis van Wijk C.<sup>110</sup>

Ook in Amsterdam zijn diverse initiatieven ontplooid om de lokale geschiedenis als het ware *in situ*<sup>111</sup> te bewaren in lokale musea. Zo bevindt zich in de Spaarndammerbuurt Museum Het Schip, heeft de Kinkerbuurt Buurtmuseum Bellamy en is Amsterdam-Noord sinds kort Museum De Noord gevestigd. In de Bijlmer is het Bijlmer Museum in oprichting, en ook voor het Jordaanmuseum bestonden al langere tijd plannen. Tot voor kort had het Jordaanmuseum geen expositieplek, maar sinds begin 2010 zit het museum voorlopig in woonzorgcentrum De Rietvinck, middenin de wijk. Een toepasselijke plaats zo lijkt het, omdat hier de oude generatie Jordaanbewoners nog steeds aanwezig is. Het museum werd echter niet alleen met de oorspronkelijke buurtbewoners in het achterhoofd opgezet, maar is er volgens oprichtster Mieke Krijger ook voor toeristen en daarnaast voor yuppen

---

<sup>108</sup> Heerma, *Wijk C. Het hart klopt door*, inleiding.

<sup>109</sup> Bron: Wijk C-Komitee, 'Wijk C ... in het hartje van de stad' (versie 19 april 2011) <http://www.wijkc.nl/documents/welkom.html#> (5 mei 2011).

<sup>110</sup> Ton van den Berg, 'Doorbraak voor volksbuurtmuseum', *De Nieuwe Utrechter* (26 februari 2010).

<sup>111</sup> De Nederlandstalige Art & Architecture Thesaurus (AAT) van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) (versie 19 januari 2011) <http://browser.aat-ned.nl/> (5 mei 2011) geeft de volgende verklaring: te gebruiken om de locatie van iets te beschrijven dat op zijn vaste of onveranderde plaats of positie is.

die tegenwoordig in de buurt wonen. Krijger, die literatuurgeschiedenis studeerde en al ruim dertig jaar in de Jordaan woont, is gefascineerd door de buurt. Deze fascinatie nam alleen maar toe toen ze in het kader van haar studie buurtbewoners begon te interviewen en hun levensverhalen optekende. Toen in er 2001 sprake was van de afbraak van de Pottenbakkersgang, zette Krijger zich samen met Alice Roegholt – die eerder succesvol Museum Het Schip had opgericht – in voor het behoud van de panden aan de Westerstraat en de mogelijkheid hier een Jordaanmuseum te vestigen.<sup>112</sup> Sindsdien maakt Krijger zich hard voor dit museum, zeker omdat er volgens haar in Nederland geen enkele wijk is die zo sterk haar eigen cultuur heeft ontwikkeld. De verhalen die ze tijdens de interviews hoorde waren lang niet altijd even rooskleurig, en gingen vaak over de erbarmelijke leefomstandigheden van de oude Jordaanbewoners. Met foto's, filmopnamen en *oral history* wil Mieke Krijger deze verhalen in het Jordaanmuseum weer tot leven wekken. Ook heeft ze het over het inrichten van een Jordaanwoning. Door deze keuze wordt het museum meer dan alleen een plek vol nostalgische herinneringen.<sup>113</sup> In de aanvraag voor gemeentelijke subsidie bij de Amsterdamse Kunstraad voor de periode 2009-2012 noemt het Jordaanmuseum onder meer het Tenement Museum in New York.<sup>114</sup> Dit museum is gevestigd in een van de vele huurkazernes waarin immigranten terechtkwamen nadat ze de selectieprocedure op Ellis Island succesvol hadden doorlopen. Het ingerichte huis geeft een aangrijpend beeld van de zeer eenvoudige omstandigheden waarin immigranten tussen 1863 – toen het pand gebouwd werd – en 1935 moesten leven. Het populaire museum is alleen te bezichtigen met een gids, maar presenteert haar verhaal ook via digitale kanalen als Twitter, Facebook, Flickr en de eigen website.<sup>115</sup> In haar boodschap stelt het Tenement Museum de beleving van het pand nadrukkelijk voorop, zoals te lezen valt in het bovenstaande screenshot van de beginpagina van de website. Het New Yorkse museum is een fraai voorbeeld voor de manier waarop het Jordaanmuseum zou kunnen functioneren, maar de vraag is in hoeverre deze plannen daadwerkelijk gerealiseerd kunnen worden. De Amsterdamse Kunstraad adviseerde namelijk negatief op de aanvraag, en het ingediende bezwaar hiertegen mocht niet baten. Reden voor de afwijzing was dat de plannen niet goed genoeg uitgewerkt waren voor de realisatie van een dergelijk museum. De raad zag eerder mogelijkheden in de ontwikkeling van de plannen aan de hand van projecten.<sup>116</sup> Daarnaast blijft de locatie een probleem. Hoewel het museum nu tijdelijk een



<sup>112</sup> Baan, 'Het gaat om de motor achter het Jordaanmuseum'

<sup>113</sup> Paul Arnoldussen, 'Jordaanverhalen over drama's en over dans', *Het Parool* (8 maart 2010).

<sup>114</sup> Amsterdamse Kunstraad, *Advies Kunstenplan 2009 t/m 2012* (Amsterdam 2008), 193.

<sup>115</sup> Tenement Museum (versie 2009), <http://www.tenement.org/> (18 juni 2011).

<sup>116</sup> Amsterdamse Kunstraad, *Advies Kunstenplan*, 193.

onderkomen heeft gevonden in De Rietvinck, blijft de zoektocht naar een structurele locatie bijzonder moeizaam. De vastgoedprijzen in de wijk zijn stevig en commerciële belangen – zoals het vestigen van hotels – genieten volgens Krijger de voorrang boven een buurtmuseum.<sup>117</sup> Desondanks is het Jordaanmuseum wel degelijk bezig zich op constructieve wijze te profileren. Naast het presenteren van tentoonstellingen is het museum voornemens een vereniging van Jordaanonderzoekers op te richten. Er zijn behoorlijk wat bewoners in de Jordaan te vinden die onderzoek doen naar de geschiedenis van het huis waar ze wonen. Het Jordaanmuseum wil dit onderzoek stimuleren, onder meer door het aanbieden van workshops. Daarnaast worden er rondleidingen door de buurt georganiseerd.<sup>118</sup> Het is interessant om te merken dat het Jordaanmuseum vanaf haar ontstaan al rekening heeft gehouden met een bredere doelgroep van oude bewoners, nieuwkomers en mensen van buiten de wijk. De zwakte van té buurtgerichte musea is namelijk dat het publiek waarop men zich richt – de oorspronkelijke bewoners – verdwijnt door vergrijzing of verhuizing.

Met het oog op deze veranderende buurtsamenstelling lijkt het voor de hand liggend om de presentatie voor een grotere groep mensen interessant te maken door het onderwerp in een ruimer verband te plaatsen. Deze strategie wordt onder meer toegepast door Volksbuurtmuseum Wijk C. Dit museum heeft het ruime sop gekozen en presenteert nu de geschiedenis van volksbuurten, in plaats van alleen de historie van Wijk C. Ook het Nederlands Openluchtmuseum presenteert in feite een gegeneraliseerde vorm van de Nederlandse leefgeschiedenis. Het verhaal dat in Arnhem over de Amsterdamse panden verteld gaat worden heeft betrekking op onderwerpen als migratiegeschiedenis en woonomstandigheden. Uiteraard wordt er stilgestaan bij het feit dat de panden afkomstig zijn uit de Jordaan, maar daar ligt niet de nadruk. De keuze voor een ruimer onderwerp kan tot gevolg hebben dat men zich niet meer ‘herkent’ in het verhaal. Als tegenreactie worden er dan initiatieven ontplooid om de ‘eigen’ geschiedenis te presenteren. Hierdoor kan een slingerbeweging ontstaan waarbij lokaal erfgoed wordt gered, vervolgens wordt geadopteerd – of geannexeerd zoals sommigen zullen zeggen – door musea, en als tegenreactie wordt heroverd door groepen die zich niet in het museale verhaal herkennen. Laurajane Smith geeft in *Uses of heritage* aan dat deze tegenstelling veroorzaakt wordt door als de discrepantie tussen wat de *authorized heritage discourse* (AHD) dicteert en tegengestelde ideeën van belangengroepen die zich verbonden voelen met de geschiedenis van een bepaald verschijnsel, dat vaak raakt aan hun eigen leven. In het boek wordt beargumenteerd dat er in de Westerse wereld één dominant discours bestaat met

---

<sup>117</sup> Bronnen: Baan, ‘Het gaat om de motor achter het Jordaanmuseum’ ; Pieter Arieze, ‘Jordaangeschiedenis voor toerist en yup’, *Reformatisch dagblad* (10 juli 2009).

<sup>118</sup> Stichting Jordaanmuseum, ‘Jordaanmuseum: Vereniging Jordaanonderzoekers’ (versiedatum onbekend) <http://www.jordaanmuseum.nl/> (17 mei 2011).

betrekking tot erfgoed. Professionals bepalen wat belangrijk is en wat niet en hebben daar een eigen systeem van handelingen, taalgebruik en selectiecriteria voor ontwikkeld. Deze professionals – waarbij het zowel gaat om individuen als organisaties – bezitten in deze hoedanigheid in feite het alleenrecht om over erfgoed te spreken en te oordelen. Smith constateert dat er tegenover het AHD populaire gewoonten en discourses geplaatst kunnen worden die de ADH soms als uitgangspunt nemen, maar vaak ook tegenspreken.<sup>119</sup> Ze zegt over erfgoed het volgende: '(...) *heritage may also be understood as a discourse concerned with the negotiation and regulation of social meanings and practices associated with the creation and recreation of "identity"*".<sup>120</sup> Het gaat bij erfgoed volgens haar dus uiteindelijk om de (her)schepping van identiteit, binnen het AHD maar óók daarbuiten.

Smith geeft aan dat er ook binnen dit *authorized heritage discourse* dispuut bestaat over de manier waarop het verleden van bepaalde belangengroepen gepresenteerd moet worden, niet alleen in presentatievorm, maar ook in benadering en locatie. Dit constateert ook museoloog Peter van Mensch in het artikel *Nieuwe Museologie* uit de bundel *Bezeten van vroeger*. Van Mensch geeft aan dat er vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw vooral in historische- en natuurwetenschappelijke musea onvrede ontstond over de modernistische museumvorm die vanaf de jaren dertig gangbaar was.<sup>121</sup> Tijdens het ICOM-congres van 1971 werd door diverse sprekers een vurig pleidooi gehouden voor de fundamentele heroriëntatie van het museum, dat in zijn huidige vorm zijn bestaansrecht dreigde te verliezen. In de hierop gedefinieerde resolutie werd gesteld dat het museum een nadrukkelijke(r) rol zou moeten spelen bij de ontwikkeling van de samenleving. Het programma van de Nieuwe Museologie werd verder vormgegeven in de besluiten van het daarop volgende museumcongres in 1974. Daarbij werd gesteld dat het museum met een responsieve houding vanuit de behoeften en noden van de samenleving zou moeten opereren. De ontwikkeling en ontplooiing van de al in deze samenleving aanwezige waarden stond daarbij voorop. De term *integrated museum* werd geïntroduceerd om dit nieuwe type museum te duiden. Later werd deze term vervangen door *community museum*. De karaktertrekken van dit sociale type museum zijn volgens Van Mensch in de loop van drie decennia volledig geïstitutionaliseerd in de hedendaagse museumpraktijk.<sup>122</sup> Volgens de theorie van Laurajane Smith voldoet deze benadering van het verleden echter lang niet altijd aan de verwachtingen die bij belangengroepen bestaan.

Het is interessant om te constateren dat het Jordaanmuseum in feite ook tot het AHD is gaan behoren, of hier in ieder geval tegenaan schurkt. In de Jordaan zijn meerdere musea te vinden met een buurtgebonden verhaal die hiertoe gerekend kunnen worden. Het al eerder genoemde Theo

---

<sup>119</sup> Laurajane Smith, *Uses of heritage* (London 2006), 3-5.

<sup>120</sup> *Ibidem*, 5.

<sup>121</sup> Peter van Mensch, 'Nieuwe museologie. Identiteit of erfgoed?' in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005), 176.

<sup>122</sup> Van Mensch, 'Nieuwe museologie', 182, 188.

Thijssenmuseum is door de publicaties en het leven van de schrijver nauw verbonden met de wijk. Het museum is gevestigd op de begane grond van het geboortehuis van Thijssen op de Eerste Leliedwarsstraat en is daarnaast dus ook een aansprekend *lieu de mémoire*. De stichting draaiorgelmuseum G.Perlee is opgericht door de gelijknamige draaiorgelfabrikant. Het bedrijf startte in 1875 onder de naam Warnies en zit sinds 1932 aan de Westerstraat, waar dus nu ook het museum gevestigd is. Hoewel dit museum vanuit haar bedrijfsmatige geschiedenis en de populariteit van het draaiorgel in de Jordaan een stevige band met de wijk heeft, wordt in het presentatie- en verzamelbeleid ook aandacht besteed aan de algemene geschiedenis van draaiorgels en pierementen. Een ander plaatsgebonden museum is het Anne Frank Huis, dat op de grens met de Jordaan – aan de Prinsengracht – ligt. Uiteraard moet bij dit museum worden opgemerkt dat het verhaal van het achterhuis en haar bewoners veel verder reikt dan de Jordaan en daar feitelijk slechts zijdelings mee te maken heeft. Wel is het zo dat het huis zelf zo'n belangrijk onderdeel uitmaakt van het verhaal van Anne Frank, dat het museum eigenlijk niet op een andere plek gevestigd zou kunnen zijn. Deze korte schets van musea in de Jordaan met een – meer of minder sterke – buurtfocus geeft aan dat het Jordaanmuseum op dit moment eigenlijk de enige tot het AHD behorende instelling is binnen de wijk is die een breder verhaal over de (geschiedenis van de) Jordaan nastreeft.

Naast deze musea – die in meer of mindere mate een verbintenis met de buurt hebben – zijn er ook initiatieven die buiten de AHD vallen. Hieronder vallen bijvoorbeeld de activiteiten die door individuen en clubs worden ontplooid om de geschiedenis en (veranderende) karakteristieken van de buurt te onderzoeken en te documenteren. Een mooi voorbeeld hiervan is de in hoofdstuk 1 genoemde fotografe Lenie Kneppers. Zoals gezegd probeert het Jordaanmuseum dit soort losse initiatieven nu te bundelen in een vereniging voor Jordaanonderzoekers. Ook zijn er talloze internetsites te vinden waarop de (geschiedenis van de) Jordaan wordt gepresenteerd, maar ook sites waar typisch Mokumse uitspraken en gebruiken worden uitgelegd, en sites die (virtuele) wandeltochten door de buurt presenteren. Naast een huis van de buurt – dat in feite als een moderne dorpspomp fungeert – heeft de Jordaan voorts haar eigen digitale orgaan, *Webkrant Jordaan en Gouden Reael* waarin ook aandacht wordt besteed aan het cultureel erfgoed van de buurt.<sup>123</sup> Bij al deze initiatieven vindt men het van belang het verhaal van de Jordaan vast te leggen. Niet alleen onder het mom 'voordat het te laat is', maar ook omdat men simpelweg trots is op de wijk. Daarbij wordt echter wel vaak gekeken naar bestaande instituten als het Amsterdam Museum<sup>124</sup> of het Theo Thijssenmuseum. De scheiding die Laurajane Smith aangeeft tussen de AHD en initiatieven die hier buiten vallen is in dit geval niet dus zo sterk. Wel bestaat er, zoals uit de

---

<sup>123</sup> Webkrant Jordaan en Gouden Reael (versiedatum onbekend) <http://www.webkrant-jgr.nl/cms/> (18 juni 2011).

<sup>124</sup> Voorheen het Amsterdams Historisch Museum.

volgende paragraaf zal blijken, een verschil van inzicht over de manier waarop het verhaal van de Jordaan gepresenteerd en geconserveerd zou moeten worden.

### ***De Pottenbakkersgang van de Jordaan naar Arnhem***

Een aantal jaar voordat er in 2001 door de Amsterdamse gemeenteraad het besluit werd genomen tot afbraak van de Pottenbakkersgang en de voorliggende panden aan de Westerstraat ten behoeve van de bouw van zorgwoningen, vroeg het Cuypersgenootschap – dat zich inzet voor het behoud van bouwkundig erfgoed uit de negentiende en twintigste eeuw – al aandacht voor de Pottenbakkersgang. Het genootschap merkte in 1995 op dat er in Westerstraat 218 en 230 bouwsporen aanwezig waren die tot de oudste bebouwing van de Jordaan behoorden. Hierop werd een uitvoerige waardestelling opgesteld, die gezonden werd aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg met het verzoek de zeven adressen – Westerstraat 218-230 – op te nemen op de lijst van beschermde monumenten.<sup>125</sup> Dit verzoek werd mede opgesteld en ingediend door kunstenaar Jacoba Bedaux, voorzitter van het Comité Behoud Tichelcluster en als bewoonster van een van de panden nauw verbonden met de Pottenbakkersgang. De Bijzondere Commissie Monumenten en Archeologie van de Raad voor Cultuur stuurde hierop op 29 mei 2001 het voorstel naar de Staatssecretaris van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen om voor Westerstraat 218-228 inderdaad rijksbescherming te bewerkstelligen, en ze de status van rijksmonument te verlenen. Argumentatie voor dit advies was dat het ensemble rond de Pottenbakkersgang een goed – en steeds zeldzamer wordend – voorbeeld was van de stedenbouwkundige structuur van historische binnensteden als de Jordaan, die gekenmerkt werd door smalle doodlopende gangen aan doorgaande straten.<sup>126</sup>

Enige weken voordat dit advies werd verstuurd, op 12 april 2001, adviseerde de Commissie Openbare Ruimte, Verkeer en Parkeren en Monumentenzorg Binnenstad van de Gemeente Amsterdam echter negatief aan de Staatssecretaris over verlening van rijksmonumentenstatus voor de panden. Wel werd er op dat moment gesproken over de verlening van een gemeentelijke monumentenstatus. Er volgde een aantal raadsvergaderingen waarin duidelijk werd dat er meerdere belangen speelden. Aan de ene kant werd gesproken over de bijzondere waarde van het bouwcluster in (cultuur)historisch en bouwkundig opzicht, maar aan de andere kant was er op dat moment al een sloopvergunning goedgekeurd.<sup>127</sup> Een sloopvergunning die niet zo lichtzinnig afgegeven had mogen worden – en die bovendien eerder had moeten komen dan een eventuele bouwvergunning – omdat

---

<sup>125</sup> Geurt Brinkgreve, 'Op de bres voor Amsterdam LV: De Pottenbakkersgang', Binnenstad (september 2000).

<sup>126</sup> Raad voor Cultuur, 'Brief aan Staatssecretaris Onderwijs Cultuur en Wetenschappen over verlening monumentenstatus Pottenbakkersgang' (29 mei 2001) <http://old.cultuur.nl/files/pdf/advies/mon-2000.1545.2.pdf> (20 juni 2011) .

<sup>127</sup> Afgegeven op 8 juli 1999.

de Pottenbakkersgang op de Waarderingskaart Beschermd Stadsgezicht betreffende de Amsterdamse binnenstad geschaard was onder orde 2. Dit waarderingsstelsel werd ingesteld toen de binnenstad van Amsterdam op 1 januari 1999 aangewezen werd als beschermd stadsgezicht. De gemeente werd hierdoor verplicht om beschermende bestemmingsplannen voor dit gebied aan te wijzen. De waarderingskaarten die daarop voor de diverse binnenstadsclusters werden opgesteld vormen een zelfstandig toetsingsinstrument voor de beoordeling van bestemmingsplannen. Onder orde 2 vallen gebouwen die geen monument zijn, maar wel bepalend zijn voor het stadsbeeld en om die reden behouden moeten blijven.<sup>128</sup>

Naast deze sloopintentie werden er in de raad tegelijkertijd plannen gepresenteerd om de panden een museale bestemming te geven. Ook hier waren de ideeën over verdeeld. Zo werd enerzijds gesproken over het tonen van de panden in verkrotte staat – bijvoorbeeld door Alice Roegholt en Mieke Krijger – als tegenhanger van de presentatie over sociale woningbouw in Museum Het Schip. Anderzijds werden door de Verenigde Jordanese Buurtgroepen plannen gepresenteerd voor herstel van de panden. Uit de stukken kan de voorzichtige conclusie getrokken worden dat men voorafgaand aan de besluitvorming niet genoeg met elkaar heeft gesproken.<sup>129</sup> Ondanks de verleende status besloot de gemeenteraad toch tot afbraak van de panden. Een vreemde ontwikkeling gelet op de nationale waardering voor de Pottenbakkersgang als aansprekend voorbeeld voor de stedelijke leefstructuur. In haar argumentatie stelde de raad dat de geplande zorgwoningen nergens anders gebouwd konden worden, maar zoals gezegd lijkt er dus ook sprake te zijn van enige bestuurlijke dwaling. In ieder geval waren de reacties op het voorgenomen plan niet mals en er werd de gang van zaken regelmatig genoemd als schoolvoorbeeld van hoe het in ieder geval niet moest.

Na veel bestuurlijk getouwtrek werd uiteindelijk besloten tot zorgvuldige demontage van de panden om opbouw in het Nederlands Openluchtmuseum mogelijk te maken. Gezien de verzamelen en presentatiegeschiedenis van het Openluchtmuseum, dat zich van oudsher heeft gericht op de conservering van landelijk erfgoed als boerderijen en tradities, is het niet verwonderlijk dat er in eerste instantie wat vraagtekens bestonden over de opname van de Amsterdamse panden. Inderdaad begeeft het museum zich met de acquisitie van dit materiaal op relatief nieuw terrein. Naar voorbeeld van een aantal Scandinavische Openluchtmusea dat in het laatste decennium van de negentiende eeuw ontstond, werd in 1912 de ‘Vereeniging Nederlandsch Openluchtmuseum’ opgericht. Na zes jaar voorbereiding en discussie over zaken als vestigingsplaats, de wijze waarop het terrein zou worden ingericht en de doelstelling van het museum, opende het Nederlands

---

<sup>128</sup> Vereniging Vrienden van de Amsterdamse Binnenstad, ‘Waarderingskaart Beschermd Stadsgezicht’, *Binnenstad* (juli 2000).

<sup>129</sup> Zie voor details over deze besluitvorming de volgende stukken: Commissie van Advies: Openbare Ruimte, Verkeer, Parkeren en Monumentenzorg, *Verslag van de openbare vergadering van de Commissie Openbare Ruimte, Verkeer en Parkeren en Monumentenzorg Binnenstad* (12 april 2001 en 20 september 2001); Gemeenteraad Amsterdam, *Realiseren van sociowoningen en sociale woningen ter plaatse van Westerstraat 220-230 (cluster Tichel)* (25 september 2001)

Openluchtmuseum in 1918 haar deuren voor het publiek. Het idee voor een Nederlands openluchtmuseum ontstond vanuit het besef dat er volkskundige erfgoed aan het verdwijnen was onder invloed van industrialisatie en verstedelijking. Met deze vijf voor twaalf gedachte in het achterhoofd werden karakteristieke gebouwen die exemplarisch waren voor de Nederlandse rurale bouwstijl gered voor de sloophamer, en opgebouwd in het museum. Openluchtmusea werden beschouwd als een goed middel voor het versterken van een nationaal gevoel, waarbij volksopvoeding voorop stond.<sup>130</sup> Het idee was dat de bezoeker zich zou kunnen identificeren met de leefstijl van traditionele leefgemeenschappen, waarvan gedacht werd dat daar het oorspronkelijke nationale karakter het best bewaard was gebleven. Hierdoor zou een collectieve 'toe-eigening' van het verleden plaatsvinden, die zou bijdragen aan een sterkere nationale identiteit. Bij theatrale presentaties was de impact veel intenser dan bij het tonen van objecten in vitrines.<sup>131</sup> In de



presentaties werd daarom veel aandacht besteed aan de uitbeelding van materiële en immateriële tradities, zoals volksdansen, muziek, de uitvoering van ambachten en het dragen van klederdrachten. De verbreding van de verzamelstrategie – waar de Pottenbakkersgang dus ook toe behoort – past binnen de nieuwe koers van het museum, waarbij men recht wil doen aan Nederlandse woon- en leefomstandigheden uit een recenter verleden. Het leven in de stad maakt daar steeds meer onderdeel van uit, evenals de vermenging van leefstijlen van autochtone en allochtone Nederlanders.

Als onderdeel van deze koersverschuiving heeft Ad de Jong het in *De dirigenten van de herinnering* over de keuze van het Nederlands Openluchtmuseum tot musealisering van het dagelijks leven. Zeker nu de van oudsher bestaande zorgplicht bij de dreigende teloorgang van traditionele woonvormen steeds vaker wordt ingenomen door lokale belangengroepen die soms hele dorps- of stadskernen tot erfgoedgebied bestempelen.<sup>132</sup> Deze ontwikkeling is zoals gezegd ook zichtbaar in de Jordaan, hoewel de sporen van de erbarmelijke woonomstandigheden tegenwoordig met een lantaarntje te zoeken zijn. Bij de musealisering van het dagelijks leven heeft De Jong het over het mechanisme van toe-eigening van objecten door de beschouwer onder het mom van '*Hey! That's mine!*', waarbij nadrukkelijk gesteld wordt dat er meerdere identiteiten naast elkaar kunnen bestaan. De persoonlijke identificatie met onderwerpen zorgt voor een sterkere band tussen de aanschouwer en het tentoongestelde.<sup>133</sup> Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in de vier wevershuisjes uit Tilburg, die in

---

<sup>130</sup> Ad de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen 2001) 266.

<sup>131</sup> Ibidem.

<sup>132</sup> Ibidem, 604-605.

<sup>133</sup> Ibidem, 600.



1998 als 'tijdstraatje' werden ingericht in het Openluchtmuseum. In de afzonderlijke huisjes wordt de woonsituatie van drie verschillende periodes uit de twintigste eeuw – 1910, 1950 en 1970 – gepresenteerd. Bezoekers voelen zich over het algemeen het sterkst aangetrokken tot de jaren zeventig inrichting, die ze zelf nog kennen van vroeger.<sup>134</sup> Dat dit fenomeen zich ook elders voordoet, constateert historicus Kees Ribbens. Er vindt volgens hem een 'verjonging en verbreding' van de historische belangstellingen en een verschuiving van deze belangstelling naar het recente verleden en naar de visuele en aansprekende geschiedenis van 'gewone mensen' plaats.<sup>135</sup> Recente voorbeelden van publiekstrekking die dit gevoel van nostalgie en verbinding succesvol hebben verwoord zijn de tentoonstellingen *Wauw! Nederland in de jaren '70*<sup>136</sup> en de al eerder genoemde tentoonstelling *De Jordaan* in het Stadsarchief Amsterdam. De huidige missie en doelstelling van het Nederlands Openluchtmuseum sluiten goed aan bij deze tendens<sup>137</sup>:

**Missie**

*Voor een groot en breed publiek van gevestigden en 'nieuwkomers' aan de hand van authentieke objecten ware verhalen vertellen over het dagelijks leven in Nederland en bezoekers prikkelen ook hùn ervaring met ons – en met elkaar – te delen*

**Doelstelling**

*Het stimuleren van: interesse in de geschiedenis van het dagelijks leven in Nederland, respect voor ons culturele erfgoed, inzicht in eigen en andermans culturele identiteit.*

Voor de beleidsperiode 2009-2012 werd het thema 'migratie' als rode draad gekozen bij het ontwikkelen van museale producten en de aanvullende marketingcommunicatie. Uitgangspunt hierbij was het beleidsplan *Actualiteit van het verleden. Het Nederlands Openluchtmuseum op weg naar een nieuwe eeuw 2009-2012*<sup>138</sup> en de daarvan afgeleide thematische kadernota "*Bewogen door ruimte en tijd*" *Migratie als thema voor vernieuwing*.<sup>139</sup> Met de opbouw van de Amsterdamse panden in Arnhem borduurt het Nederlands Openluchtmuseum voort op de zojuist geschetste beleidslijn. Vanaf het moment dat bekend werd dat de panden in de collectie van het Openluchtmuseum opgenomen zouden worden kwam de planvorming rond de presentatie van het bouwcluster Pottenbakkersgang en Westerstraat op gang. Het initiële plan had een hoog ambitieniveau met verschillende presentatielagen, waar in het huidige concept van wordt afgeweken. Er was in dit plan

<sup>134</sup> Nederlands Openluchtmuseum, foto van de jaren zeventig inrichting in een van de wevershuisjes.

<sup>135</sup> Kees Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* (Hilversum, 2002), 51.

<sup>136</sup> Noordbrabants Museum 29 september 2007 tot en met 27 januari 2008, in totaal 102.000 bezoekers.

<sup>137</sup> Nederlands Openluchtmuseum. 'Missie' (versiedatum onbekend) <http://www.openluchtmuseum.nl/pid/59/> (20 juni 2011).

<sup>138</sup> Nederlands Openluchtmuseum, *Actualiteit van het verleden. Het Nederlands Openluchtmuseum op weg naar een nieuwe eeuw 2009-2012* (Arnhem 2009).

<sup>139</sup> Nederlands Openluchtmuseum, "*Bewogen door ruimte en tijd*". *Migratie als thema voor vernieuwing* (Arnhem 2009).

sprake van de reconstructie van de panden op basis van drie tijdlagen. Bij het interieur en het exterieur van eerste pand zou de oorspronkelijke situatie gereconstrueerd; een ambachtswoning uit 1700 in goede staat. Het tweede pand zou de situatie honderd jaar later tonen, toen het nog in redelijke staat was. En het laatste pand zou een – eventueel te suggereren – verkrotte situatie van het pand rond 1900 laten zien. Van belang was – en is nog steeds – dat authentieke bouwsporen daarbij zoveel mogelijk zichtbaar blijven. In het huidige plan zullen de gedemonteerde panden worden opgebouwd naast

de Haarlemmer houtloods aan het centrale toegangsveld, zoals op de situatieschets links te zien is.<sup>140</sup> Daarbij is het aardig



om op te merken dat men de twee panden heeft omgewisseld – oorspronkelijk grensde het pand Westerstraat 216 aan de Pottenbakkersgang – zoals te zien is op de rechterfoto.<sup>141</sup> Op die manier was het mogelijk de suggestie van de oorspronkelijke Pottenbakkersgang te creëren, hoewel de doorgang breder wordt gemaakt dan deze oorspronkelijk was. Het project heeft als titel: *Westerstraat, Amsterdam. Komen en gaan in de Jordaan*. Aan de voorzijde van het cluster, dat bestaat uit panden die oorspronkelijk aan de Westerstraat stonden, worden drie presentaties ingericht. In het eerste pand wordt een Turkenpension gerealiseerd, waarin het verhaal over de moeilijke leefomstandigheden van de eerste generatie gastarbeiders die in de jaren zeventig naar Nederland kwamen om te werken wordt verteld. Zo werd bijvoorbeeld ploegsgewijs geslapen, omdat er niet genoeg bedden waren voor alle huurders. Dit verhaal geeft aan dat de leefomstandigheden van de autochtone bevolking in deze periode meestal al flink verbeterd waren, maar dat nieuwe Nederlanders in feite in net zulke erbarmelijke omstandigheden verkeerden als de Jordaanbevolking lange tijd had gedaan. In het tweede pand wordt een postkantoor gerealiseerd en in het derde pand wordt een Jordaanse café gevestigd. Op de eerste verdieping van de panden wordt een ruimte ingericht, waarin filmportretten getoond zullen worden die zijn vervaardigd in het kader van het thema migratie.

In het oorspronkelijke plan zou de begane grondlaag van de Pottenbakkersgang ook echt toegankelijk zijn voor het publiek. Dit idee is in het huidige concept losgelaten in verband met de krappe maatvoering van de huisjes. In plaats daarvan wordt gebruik gemaakt van het zogenaamde ‘kijkdoos’ principe, waarbij de ruimtes dus alleen van buitenaf te bekijken zijn. Bijzonder is de

<sup>140</sup> De Comme B.V. Bouwadviseurs en regisseurs; situatieschets van het entreegebied met panden Westerstraat (2010).

<sup>141</sup> Stadsarchief Amsterdam (rechthebbende); Archief van de Dienst Ruimtelijke Ordening en rechtsvoorganger: foto's, vervaardiger en datum onbekend, Westerstraat 214-230, afbeeldingsbestand: 010009007497.

intentie om de krotwoningen verder niet in te richten, maar in de aangetroffen staat op te bouwen. Het museum kiest hiermee voor een presentatie van de huidige materiële staat van de krotwoningen. Motivatie voor deze keuze is ingegeven door de gedachte dat de museumbezoeker hierdoor een sterke sensatie krijgt van de decompositie en verwaarlozing waarin de woningen werden aangetroffen. De discussie over de presentatie van een bepaalde authenticiteit is in het verleden ook wel bij het Openluchtmuseum, maar het presentatievoorstel was niet eerder zo extreem. Het museum slaat met deze presentatievorm echt een nieuwe weg in. Waar eerder werd gekozen voor het historiseren en in oude luister herstellen van panden en interieurs, wordt in dit geval gespeeld met de gedachte een tijdlaag te tonen die voor de meeste bezoekers in eerste instantie waarschijnlijk lastig te 'lezen' zal zijn. Het in beeld brengen van het verval van een pand als metafoor voor het verstrijken van de tijd is een gedurfde keuze die, wanneer goed uitgewerkt, bij de bezoeker een heel nieuw soort sensatie zal oproepen dan waar ze tot dan toe vertrouwd mee waren bij het bezoek aan dit museum. Er kan hierbij gedacht worden aan begrippen als melancholie, archeologie en spoorzoeken in tegenstelling tot de meer vertrouwde gevoelens van nostalgie en verwondering. Directeur Pieter-Matthijs Gijsbers is van mening dat er goed nagedacht moet worden over wat het museum wil tonen in de presentatie, omdat elke aanpassing in feite een kunstgreep is. Hij noemt daarbij het Anne Frankmuseum, dat door alle toegevoegde toeters en bellen veel van haar oorspronkelijke zeggingskracht heeft verloren. Bovendien is het nou juist zo interessant om een gebouw te tonen dat er niet perfect uitziet, maar dat wel boekdelen spreekt over de geschiedenissen die zich binnen de muren hebben afgespeeld. Hierbij moet uiteraard het aspect van de bezoeker niet uit het oog worden verloren. De huidige plannen worden niet door iedereen in het museum gedeeld, maar vertonen interessant genoeg wel een parallel met de ideeën die Alice Roegholt van Museum Het Schip had over presentatie van de panden in de Jordaan. Hoewel er grote veranderingen zijn opgetreden in de manier waarop de panden straks gepresenteerd zullen gaan worden, is de algemene doelstelling van het museum bovendien onveranderd gebleven. *'Binnen de context van een historisch verantwoord en nauwkeurig gereconstrueerd en ingericht gebouwencomplex, het aanbieden van presentaties en van persoonlijke levensgeschiedenissen waarin centrale elementen zijn: het leven gedurende de periode 1700-2000 in een der bekendste Nederlandse volksbuurten; de Amsterdamse Jordaan.'*<sup>142</sup> Het belang dat gehecht wordt aan het zo authentiek mogelijk presenteren van de panden geldt dus nog steeds. Dat hierin toch nog verschillende strategieën kunnen bestaan, wordt duidelijk in de volgende paragraaf.

---

<sup>142</sup> Bovenstaande gegevens ontleend aan de volgende documenten: Kreijn & co, *Drie eeuwen leven in de Jordaan. Concept projectdefinitie* (2001); Kreijn & co, *Drie eeuwen leven in de Jordaan Projectdefinitie, versie 2* (1 juli 2004); Nederlands Openluchtmuseum, *Concept projectplan Pottenbakkersgang* (augustus 2010).

### ***(Im)materieel erfgoed, authenticiteit en locatie: leefomstandigheden gepresenteerd***

De vraag hoe de Pottenbakkersgang in museaal verband gepresenteerd moet worden – en ook wáár – is dus niet nieuw. Deze discussie kwam zoals gezegd al op gang in 2001, toen er sprake van was dat de gang gesloopt zou gaan worden. Door deze actie verdween een van de laatste fysieke overblijfselen van het armoedige verleden van de Jordaan uit de buurt. Hoewel er zowel door het Nederlands Openluchtmuseum als door het Jordaanmuseum gestreefd wordt naar een presentatie die ook de erbarmelijke leefomstandigheden van de buurt toont, kan er zoals gezegd geconstateerd worden dat er bij het algemene publiek weinig kennis aanwezig lijkt te zijn over de daadwerkelijke leefgeschiedenis van veel Jordaners in de periode tot circa 1950. Om de bekendheid van dit stuk geschiedenis te vergroten, is het zaak dit thema op een aansprekende manier te presenteren. Uit de voorgaande hoofdstukken is duidelijk geworden dat er met betrekking tot het erfgoed van de leefomstandigheden in de Jordaan sprake is van materieel en immaterieel erfgoed. Het gaat om bouwresten en fysieke bronnen, maar ook om verhalen en liedjes. Hoe kunnen deze elementen worden geduid en ingezet?

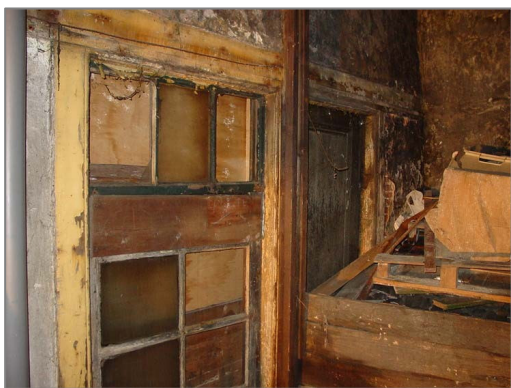
Allereerst is het van belang te bepalen welke boodschap er nu eigenlijk met een presentatie over leefomstandigheden in de Jordaan – met de nadruk op de periode 1900-1950 – uitgedragen zou kunnen worden. Dat deze omstandigheden niet uniek waren, merkte Auke van der Woud zoals gezegd op in de publicatie *Een koninkrijk vol sloppen*.<sup>143</sup> De situatie gold niet alleen voor de Jordaan, maar voor grote delen van Nederland, en zowel voor de stad als voor het platteland. Heel veel Nederlanders hebben familieleden uit vroeger tijden die op deze manier leefden. Een groot verschil met tegenwoordig. Zaken als stromend water en sanitaire voorzieningen, een eigen kamer en elektriciteit zijn heel normaal geworden, maar waren lange tijd helemaal niet zo vanzelfsprekend. Het contrast tussen vroeger en nu en het besef dat er in veel gevallen een directe lijn te ontdekken valt tussen beschouwer en verhaal, kan als een echte *eye opener* werken. Deze tegenstelling zegt echter nog niets over de band die dit verhaal met de Jordaan heeft. De populariteit van de buurt kan echter goed werken om een algemeen verhaal over de leefomstandigheden in Nederland in de genoemde periode toe te spitsen op een herkenbaar en aansprekend voorbeeld. De buurt staat over het algemeen bekend om zijn gezellige imago. Inderdaad blijkt dat er in het buurtkarakter veel elementen terug te vinden zijn die dit rechtvaardigen. Het beeld is echter erg rooskleurig en vereist enige nuancering. Het is voor een presentatie over de leefomstandigheden daarom zaak om deze twee elementen met elkaar te verbinden en het contrast tussen dit mooie beeld en de werkelijkheid te verduidelijken. De historiografie uit het eerste hoofdstuk en de bewonersgeschiedenis uit het tweede hoofdstuk maken duidelijk dat er veel materiaal aanwezig is om dit te illustreren.

---

<sup>143</sup> Van de Woud, *Een koninkrijk vol sloppen*.

Maar wat is er nu eigenlijk over van de panden waar het eigenlijk allemaal om begonnen is? Piet Bot was als bouwkundig medewerker van het Openluchtmuseum nauw verbonden bij de demontage van de panden in 2002. De toestand waarin hij de woningen aantrof was niet best. Zo was bij een pand de vloer van de begane grond verwijderd en verkeerden alle panden in zeer verwaarloosde toestand. Hoewel dit verval volgens hem inderdaad tot de verbeelding spreekt, neemt het niet weg dat het een enorm inlevingsvermogen van de bezoeker vergt om een daadwerkelijke woonsituatie in te beelden wanneer er gekeken wordt naar de huidige materiële staat. Als idee oppert Bot om in ieder geval één ruimte in te richten waar de bezoeker binnen zou kunnen lopen. Dit werkt bijvoorbeeld erg goed bij de plaggenhut in het Openluchtmuseum, waar de bezoeker een vrijwel fysieke sensatie heeft wanneer men er naar binnen gaat. Sectormanager van de afdeling Presentatie en Educatie Edwin Karten benadrukt dat er bij eventueel terugrestaureren rekening gehouden moet worden met periode die gevisualiseerd wordt. Zo werd bij de opbouw van stoomzuivelfabriek 'Freia' gekozen voor de situatie anno 1907, hoewel de fabriek tot in de jaren zestig van de vorige eeuw bleef functioneren. Reden hiervoor was vooral functioneel; voor de gigantische schoorsteen die na 1907 werd gebouwd was geen plek op het terrein van het museum.

De geschiedenis van de Pottenbakkersgang begint in de zeventiende eeuw. Vanaf die tijd hebben zich talloze veranderingen voorgedaan. Mensen zijn gekomen en zijn gegaan, de panden zijn bewoond, gebruikt, verbouwd, (deels) afgebroken, opnieuw opgebouwd, opgedeeld en uiteindelijk verkrot en verlaten. Vraag is hoe je deze lange en uitwaaiende geschiedenis in beeld brengt voor een museaal, maar ook voor het niet-museaal – extern – publiek, zonder dat het te overdadig of te verwarrend wordt. Heeft het omwille van de 'leesbaarheid' van de panden voor het publiek zin om ze in een bepaalde verschijningsvorm terug te restaureren? Ad de Jong gaat in *Dirigenten van de*



*herinnering* in op het dilemma in de keuze voor een bepaalde authenticiteitslaag.<sup>144</sup> Zo verklaart hij dat materiële authenticiteit<sup>145</sup> en visuele authenticiteit<sup>146</sup> per definitie onverenigbaar zijn. Wanneer gekozen wordt voor de visuele authenticiteit – wat voor veel bezoekers het duidelijkste beeld zal opleveren – dan moeten bepaalde zaken vervangen, versteld of aangevuld worden. Dit gaat ten koste van de materiële authenticiteit. Andersom levert de keuze voor het tonen van de materiële authenticiteit historisch een vals beeld op; de huidige staat is anders dan men de woningen op een bepaald punt in de

<sup>144</sup> De Jong, *Dirigenten van de herinnering*, 24-25.

<sup>145</sup> De oorspronkelijke samenstelling van een object, waarbij natuurlijk verval de vrije hand heeft.

<sup>146</sup> De reconstructie van de verschijningsvorm van een object zoals deze er op een bepaald moment in de tijd uitzag.

geschiedenis meemaakte. In het geval van de Pottenbakkersgang geldt dat het tonen van de huidige toestand van de panden weliswaar iets zegt over de vergankelijkheid van de tijd, maar dat er in feite niets duidelijk wordt over de manier waarop de panden in de loop van de tijd werden bewoond, en door wie. Zoals uit de foto op de vorige pagina blijkt, is het bijna letterlijk een puzzel om te achterhalen waar men naar kijkt.<sup>147</sup> Er zijn kortom meerdere mogelijkheden te bedenken waarop de panden worden gepresenteerd. Het blijft een interessant idee om het verval te tonen, maar voor de begrijpelijkheid van de presentatie voor het publiek lijkt het raadzaam om in ieder geval één van de ruimtes in te richten in een bepaalde tijdslaag. Gezien het verhaal dat men wil vertellen gaat de voorkeur daarbij uit naar de situatie rond 1900, toen de woonomstandigheden op zijn slechtst waren. Het geniet echter de voorkeur inderdaad gebruik gemaakt van meerdere lagen om de geschiedenis van de panden te tonen. In het oorspronkelijke plan was het de bedoeling dit te bereiken door het reconstrueren van bepaalde tijdslagen, maar er zou ook gekozen kunnen worden voor de inzet van secundaire bronnen die óver de bestaande materiele laag worden heen gelegd. Dit zou bijvoorbeeld gerealiseerd kunnen worden door middel van nieuwe media. Zo wordt het met behulp van een *augmented reality* toepassingen mogelijk om digitaal verschillende lagen over elkaar heen te projecteren.

Hoewel er over bewoners slechts fragmentarische bronnen te vinden zijn, is het wel mogelijk om aan de hand van de beschikbare gegevens reconstructies te maken van de levens die zich binnen de muren hebben afgespeeld. Uit deze reconstructies wordt duidelijk dat de bewoners die in de Pottenbakkersgang terechtkwamen vaak uit andere delen van Nederland – of zelfs uit het buitenland – kwamen en dat arbeidsmigratie een belangrijk onderdeel uitmaakte van de trek naar de stad. Door middel van een landkaart kunnen deze migratiebewegingen mooi geïllustreerd worden. Van velen is bekend welk werk ze uitvoerden. In veel gevallen ging het om dienstbare beroepen. Daarnaast is er veel duidelijk over de diverse gezinssituaties, en de nauwe familieband die men vaak had. Dit bronnenmateriaal kan aangevuld worden met aansprekende anekdotes uit de literatuur. In de presentatie kan de inzet van *living history* goed werken om deze verhalen aan de bezoekers te presenteren én om een link te leggen met het heden. Een andere toepassing die hierbij goed zou kunnen werken is de verhalentafel. Deze toepassing werd in 2003 ontwikkeld door de Waag Society in samenwerking met kunstenaar Hans Muller<sup>148</sup> voor bewoners van verzorgingshuizen. Met behulp van een gemakkelijk te bedienen apparaat kunnen beelden, geluiden en verhalen van vroeger worden gepresenteerd en kunnen mensen hun eigen ervaringen toevoegen. Het idee van de verhalentafel is in ruimere zin goed toepasbaar voor een uitwaaiende (be)woning(s)geschiedenis zoals in het geval van de Pottenbakkersgang. Bovendien kan er op deze manier aandacht worden

---

<sup>147</sup> Nederlands Openluchtmuseum, situatiefoto interieur pand Pottenbakkersgang, 2001.

<sup>148</sup> Waag Society, 'Verhalentafel', <http://www.verhalentafel.nl/html/home.html>

besteed aan zowel de bewonersgeschiedenis van de concrete bewoners, als aan de vele vermeldingen in de literatuur van de woonomstandigheden in de buurt.

Daarnaast kan worden gewerkt met beeldmateriaal. Dit medium is laagdrempelig en kan niet alleen in de presentatie zelf toegepast worden, maar ook op betekenisvolle plekken in de Jordaan – bijvoorbeeld op de plek waar de Pottenbakkersgang voorheen stond – en op internet. Op deze manier wordt het beeld van de leefgeschiedenis letterlijk verhelderd. Zoals kort besproken in hoofdstuk 1 zijn er diverse fotoseries en tekeningen die voor dit doel ingezet zouden kunnen worden. Een mooi voorbeeld van de inzet van historisch fotomateriaal ter plekke werd uitgevoerd door het Stadsarchief Amsterdam. In de aanloop naar de tentoonstelling *De eerste foto's van Amsterdam 1845-1875*<sup>149</sup> werden in de stad vijftien billboards met foto's geplaatst die in 1857 werden gemaakt door de Britse fotograaf Benjamin Brecknell Turner. De foto's behoren tot de vroegste fotografische beelden van de stad. Door ze ruim 150 jaar later op vrijwel exact dezelfde plekken te tonen als waar de foto's werden genomen, krijgt de kijker een goed besef van de grote veranderingen die zich in het straatbeeld hebben voorgedaan.<sup>150</sup> Er kan daarnaast ook meer naar het heden gekeken worden. Zo is het fotoboek van Lenie Kneppers erg illustratief voor de verschillen in interieur tussen oude Jordanezen en de nieuwkomers die vanaf de jaren vijftig en zestig in de wijk kwamen wonen.

Een aansprekend element om voorts aan te denken is de inzet van geur in de presentatie. Geuren die met de Jordaan geassocieerd kunnen worden zijn bijvoorbeeld de boldootkar, de geur van zeep bij het boenen van trappenhuisen of de wekelijkse wasbeurt in de tobbe, petroleum, mufte rokerige ruimtes (door slechte ventilatie), en de geur van de vis- en zuurkraam. Voor de Pottenbakkersgang kunnen hier nog specifieke fabrieksgeuren aan toegevoegd worden, zoals de geur van houtbewerking, het branden van koffiebonen en pinda's, stoom etcetera.<sup>151</sup> Geur is een element dat tot de verbeelding spreekt, hoewel de meeste aroma's in meer of mindere mate onaangenaam voor het reukorgaan zijn.

De vraag is hoe belangrijk lokaliteit is voor een presentatie voor de Pottenbakkersgang. Maakt het uit dat de Amsterdamse panden nu in Arnhem staan in plaats van in de Jordaan? Laurajane Smith verklaart dat al het erfgoed in feite immaterieel is. Een plek, een object of een gegeven krijgt pas betekenis door de *cultural processes* die hieromheen uitgevoerd worden. Het gaat volgens haar om een constante bevestiging van het belang van bepaald verschijnsel in het heden. Erfgoed is, zo stelt ze, niet een gegeven dat 'is' maar dat gecultiveerd wordt door een cultureel proces, dat gericht is op het bestieren en bewaren van dit culturele erfgoed. Dit gebeurt door het

---

<sup>149</sup> Deze tentoonstelling liep van 1 april tot 27 juni 2010.

<sup>150</sup> Zie: <http://www.youtube.com/watch?v=Jw0PGEYpzQM> voor een interview met Erik Schmitz over dit project, en [http://stadsarchief.amsterdam.nl/presentaties/fotografen\\_van\\_amsterdam/benjamin\\_brecknell\\_turner/index.nl.html](http://stadsarchief.amsterdam.nl/presentaties/fotografen_van_amsterdam/benjamin_brecknell_turner/index.nl.html) voor de online presentatie van de wandeling en pdf-document. Beide sites laatst bezocht op 14-11-2010.

<sup>151</sup> Zie bijlage 1 voor meer details over bedrijven die hier hebben gezeten.

identificeren en traceren van objecten en plaatsen die de moeite waard zijn.<sup>152</sup> Nou gaat het wat ver om alles wat geen aandacht krijgt in het heden af te wimpelen als betekenisloos, wel is het een aspect om rekening mee te houden in de constructie van erfgoedplaatsen. Het lijkt verstandig aansluiting te zoeken bij initiatieven die op dit moment al ontplooid worden om het erfgoed van de leefgeschiedenis van de buurt adequaat te kunnen presenteren.

Cultuurhistoricus Rob van der Laarse geeft in de inleiding van de bundel *Bezeten van vroeger* een overzicht van huidige ontwikkelingen in de erfgoedbenadering, die te maken hebben met identiteit, historische context en de productie en consumptie van erfgoederen. Zo is op het gebied van immaterieel erfgoed – bijvoorbeeld in het (re)construeren van literaire *hotspots* – een ware herinneringscultus ontstaan.<sup>153</sup> Dit is inderdaad ook zichtbaar in de Jordaan, waar het Theo Thijssenmuseum gevestigd is en waar rondleidingen door de buurt gretig aftrek vinden. Uit het eerste hoofdstuk kwam al naar voren dat er veel aansprekende literatuur over de woonomstandigheden in de Jordaan te vinden is, die voor dit doel kan worden ingezet. Ook is er zoals gezegd een stevige muziektraditie, die in ere wordt gehouden door feestelijke *happenings* als het Jordaanfestival. Overigens vond de winterversie van het Jordaanfestival in 2011 plaats in Zaandam. Dit laat interessant genoeg ook de verschuiving van deze traditie van de oorspronkelijke plek naar nieuwe gebieden zien. Het Jordaanerfgoed rijkt dus verder dan de Jordaan. Dit schept verwachtingen voor de constructie van de Pottenbakkersgang in Arnhem. Uit het oog lijkt in dit geval niet uit het hart. Wel is het dus van belang dat er aansluiting gezocht wordt bij de belevingsgeschiedenis van de Jordaan zoals die vandaag de dag bestaat. Belangrijk element voor het ontstaan van deze plaatsen van herinnering is het belang dat gehecht wordt aan het voortbestaan van een bepaald gegeven; de continuïteit van het verleden in het heden.

Literatuurwetenschapper Joep Leerssen baseert zich in het artikel 'Literature as heritage' op een standpunt afkomstig uit de imagologie. Hierin wordt gesteld dat de vorming van culturele identiteit in feite een kwestie van projectie en reputatie is.<sup>154</sup> Ook literatuurwetenschapper Ann Rigney refereert aan de maakbaarheid van het imago van een specifiek gegeven of een specifieke locatie door literaire beschrijvingen. Een plek krijgt een extra lading door de toevoeging van een verhalend aspect. Ze gebruikt daarbij het door de Franse historicus Pierre Nora geïntroduceerde begrip *lieux de mémoire* om vaste plekken in het landschap – of in dit geval de stad – te duiden die plaats bieden aan deze (literaire) teksten, die feitelijk plaatsloos zijn.<sup>155</sup> In het oog spingende *lieux de mémoire* betreffende de leefgeschiedenis in de Jordaan zijn bijvoorbeeld de Prinsengracht – de

---

<sup>152</sup> Smith, *Uses of heritage*, 3.

<sup>153</sup> Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005), 1, 3.

<sup>154</sup> Joep Leerssen, 'Literature as heritage? Canon, tradition and Identity', in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005), 154.

<sup>155</sup> Ann Rigney, 'De herinnering aan Scott. Literatuur, erfgoed, mobiliteit', in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005), 89, 91.



scheiding tussen arm en rijk, tussen het beloofde land en de woestijn – maar ook de Westertoren, het standbeeld van Theo Thijssen op de Lindengracht, het Theo Thijssenmuseum zelf en de plek waar voorheen de Pottenbakkersgang stond aan de Westerstraat.

Dat de Pottenbakkersgang tegenwoordig niet meer in de Jordaan maar in Arnhem staat, maakt dus in principe niet zoveel uit. Wel is het belangrijk om aansluiting te zoeken bij het imago dat er vandaag de dag over de buurt bestaat om op die manier een brug te kunnen slaan naar het verleden én naar de belevingswereld van de aanschouwer. Op deze manier ontstaat er een genuanceerder beeld van de Jordaan, waar de bloemen inderdaad vaak voor de ramen staan, maar waar het leven lang niet altijd over rozen ging.

## Conclusie

De onderzoeksvraag die in deze scriptie behandeld werd luidde als volgt: in hoeverre berust het imago van de Jordaan als leefbare volksbuurt – zoals die vanaf het begin van de twintigste eeuw werd uitgedragen – op feiten, hoe moet dit fenomeen worden geduid in relatie tot het erfgoeddebat en welke rol speelt het imago bij de presentatie en de beleving van het (im)materiele erfgoed met betrekking tot leefomstandigheden van de wijk? Concluderend kan gesteld worden dat deze onderzoeksvraag deels bevestigend beantwoord kan worden. Er bestaat inderdaad enige discrepantie tussen de daadwerkelijke leefomstandigheden in de Jordaan in de periode tussen 1950 en 1950 en de beeldvorming die in rond die tijd als een soort parallelle – en deels rakende – stroom ontstond door muziek, cabaret en theater. De leefomstandigheden in de Jordaan waren in veel gevallen inderdaad niet best. Dit blijkt zowel uit de manier waarop schrijvers in de loop der jaren over de wijk hebben geschreven – hoewel dit beeld steeds romantischer werd – maar ook uit de bewonersgeschiedenis van de Pottenbakkersgang. Het is echter te resoluut om te stellen dat de Jordaan in de genoemde periode slechts ellende kende. Niet alleen bevonden zich in de wijk zeker ook betere stukken, maar de karakteristieke buurtmores heeft er zeker ook voor gezorgd dat de ellende ‘leefbaar’ bleef. Met veel humor en grote gemeenschapszin zocht deze grote familie steun bij elkaar. Straatleven maakte daar een belangrijk onderdeel van uit.

Opvallend is wel dat er pas vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw een verandering merkbaar was in de manier waarop er over de Jordaan en haar bewoners geschreven werd. Lange tijd keken literatoren haast als veldbiologen naar de wijk, zonder zich actief tussen het gepeupel te begeven. Dit veranderde langzaam met de komst van Israël Querido – die hierbij nog echt als een overgangspersoon beschouwd moet worden – maar vooral door toneelschrijvers als Herman Bouber, die ook in de wijk mateloos populair werden. De Jordanese zangtraditie met haar kenmerkende smartlappen werd in feite door personen als Bouber in het leven geroepen en is dus deels ‘verzonnen’. De succesvolle toneelstukken werden verfilmd – eerst stom, later met geluid én muziek – en vonden hun weg ook buiten de buurt. De Jordaan kreeg hierdoor (inter)nationale bekendheid en het imago van gezellige, toffe buurt werd hiermee definitief gevestigd.

Dat de buurtsamenstelling vanaf de jaren vijftig flink is veranderd, heeft eigenlijk niks aan dit imago afgedaan. De studenten en kunstenaars die in de postzegelwoninkjes trokken die leegkwamen toen Jordaanse gezinnen massaal kozen voor een ruimere woning buiten de wijk bleven plakken en vormen vandaag de dag een aanzienlijk deel van de Jordaanbevolking. De verschuiving van buurtsamenstelling heeft ervoor gezorgd dat het inwonertal in de wijk ook flink omlaag is gegaan. Daarnaast hebben de ‘nieuwelingen’ – uiteraard samen met de oorspronkelijke buurtbewoners –

gestreden voor het behoud en de restauratie van de originele pandjes. Door deze inspanningen is het – in tegenstelling tot de Utrechtse Wijk C – vandaag de dag nog steeds mogelijk om door de wijk te lopen en een gevoel te krijgen van de ‘oude’ Jordaan. Daarbij moet opgemerkt worden dat de sporen van echt erbarmelijke woontoestanden slechts moeizaam te vinden zijn. Een van deze laatste elementen werd in 2002 zorgvuldig gedemonteerd en zal in 2012 weer te zien zijn. Echter niet in Amsterdam, maar in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. De verwijdering van de panden uit de buurt heeft terecht tot de nodige consternatie geleid. Opvallend genoeg komt de presentatiestrategie die het Openluchtmuseum voor de panden nastreeft dicht in de buurt van ideeën die hierover ook bij bepaalde belangengroepen binnen de Jordaan bestonden voordat duidelijk werd dat de panden uit de buurt zouden vertrekken.

Er bestaat op verschillende plekken in Nederland behoefte aan een lokale plek ten behoeve van het behoud van het (im)materiele erfgoed van karakteristieke volksbuurten door bewoners en belangengroepen. Ook in de Jordaan is sinds 2010 een expositieplek voor het Jordaanmuseum ontstaan. Voor de levensvatbaarheid van dit soort presentaties lijkt het verstandig het onderwerp voor een groter publiek interessant te maken, bijvoorbeeld door het in nationaal verband te plaatsen – zoals in het geval van de presentatie van de Pottenbakkersgang in het Nederlands Openluchtmuseum – of de verbreding van het onderwerp. Dit is het geval bij Volksbuurtmuseum Wijk C, dat zich heeft ontwikkeld tot nationaal volksbuurtmuseum. De keuze voor een ruimer onderwerp kan echter tot gevolg hebben dat men zich niet meer ‘herkent’ in het verhaal. Lokaliteit is voor de presentatie minder van belang, context en verbinding met het eigen leven des te meer.

Het is de vraag hoe je de omvangrijke geschiedenis van de Pottenbakkersgang en de leefomstandigheden in de Jordaan op een aansprekende en inzichtelijke wijze in beeld brengt. In het geval van het erfgoed van de leefomstandigheden in de Jordaan is sprake van materieel en immaterieel erfgoed. Hoewel Laurajane Smith verklaart dat al het erfgoed in feite immaterieel is – in die zin dat een object of plaats ook pas erfgoed wordt wanneer er een actief stempel op wordt geplakt – wil dit niet zeggen dat aspecten die buiten het vizier van erfgoedhoeders vallen geen erfgoed zouden zijn. Wel is het van belang aansluiting te zoeken bij algemeen erkende ideeën van erfgoed en herinnering. Plekken van herinnering in de Jordaan die verbonden kunnen worden met de leefgeschiedenis van de buurt zijn bijvoorbeeld de Prinsengracht, de Westertoren, het standbeeld van Theo Thijssen op de Lindengracht en de plek waar voorheen de Pottenbakkersgang stond aan de Westerstraat. Bij de keuze voor het tonen van een bepaalde verschijningslaag van de panden in het Nederlands Openluchtmuseum spelen meerdere aspecten een rol. Materiële en visuele authenticiteit laten zich per definitie niet verenigen, dus er moet een keuze gemaakt worden. Het is een interessant idee om het verval te tonen, maar voor de begrijpelijkheid van de presentatie voor het publiek lijkt het raadzaam om in ieder geval één van de ruimtes in te richten. In ieder geval is het

een goed idee om concrete verhalen over de bewoners te verbinden aan de presentatie. Dit kan op meerdere manieren, maar het is zoals gezegd essentieel dat de bezoeker zich aangesproken voelt tot het onderwerp en een link gaat leggen tussen heden, verleden en wellicht zijn eigen leven. Op deze manier zal er een presentatie van de leefomstandigheden in de Jordaan gerealiseerd kunnen worden die de Pottenbakkersgang op succesvolle wijze verbindt met het verhaal van de Jordaan.

## Literatuur- en bronnenlijst

- Amsterdamse Kunstraad, *Advies Kunstenplan 2009 t/m 2012* (Amsterdam 2008).
- Ariese, Pieter, 'Jordaangeschiedenis voor toerist en yup', *Reformatorisch dagblad* (10 juli 2009).
- Arnoldussen, Paul, 'Jordaanverhalen over drama's en over dans', *Het Parool* (8 maart 2010).
- Auteur onbekend, *Amsterdam in stukken en brokken* (Haarlem 1891).
- Auteur onbekend, 'Querido over "De Jordaan"', *Den Gulden Winckel* ( Baarn 1925).
- Baan, Raymond, 'Het gaat om de motor achter het Jordaanmuseum', *Wijkkrant Jordaan & Gouden Reael* (2005) 5.
- Berg, Ton van den 'Doorbraak voor volksbuurtmuseum', *De Nieuwe Utrechter* (26 februari 2010).
- Brinkgreve, Geurt, 'Op de bres voor Amsterdam LV: De Pottenbakkersgang', *Binnenstad* (september 2000).
- Commissie van Advies: Openbare Ruimte, Verkeer, Parkeren en Monumentenzorg, *Verslag van de openbare vergadering van de Commissie Openbare Ruimte, Verkeer en Parkeren en Monumentenzorg Binnenstad* (12 april 2001 en 20 september 2001).
- Davids, Louis en Margie Morris, *In de Jordaan* (lied) (Amsterdam 1917).
- Duijkerius, Johannes, Gerardine Maréchal (ed.), *Het leven van Philopater en Vervolg van 't leven van Philopater* (Amsterdam 1991 – oorspronkelijke editie uit 1691).
- Economisch Instituut voor de Middenstand (EIM), *Een onderzoek naar de middenstand in de Jordaan te Amsterdam* (Den Haag 1957).
- Etty, Elsbeth, 'Een handig kereltje met een tol; Theo Thijssen over zijn jeugd in de Amsterdamse straten', *NRC Handelsblad* (23 december 2004).
- Gawronski, Jerzy en Ranjith Jayasena, 'Scherven uit de pottenbakkersgang. Archeologische opgraving Westerstraat (2003)', *Amsterdamse Archeologische Rapporten 4* (Amsterdam 2007).
- Gemeentearchief Amsterdam, *Huizenonderzoek Pottenbakkersgang (Westerstraat 218-230)* (Amsterdam 2003).
- Gemeenteraad Amsterdam, *Realiseren van sociowoningen en sociale woningen ter plaatse van Westerstraat 220-230 (cluster Tichel)* (25 september 2001).
- Hageman, Mariëlle, *Het A'dam boek 1275-2003* (Amsterdam 2003).
- Heerma van Voss, Lex, e.a., *Wijk C. Het hart klopt door. Handel en wandel van een Utrechtse volkswijk* ( Utrecht 1983).
- Hennebo, Robert, *Rouwklachten van den heere Jacobus Veenhuysen; beneevens de Lof der Jenever, eerste en tweede deel*. [Gecorrigeerd en van veel fouten gezuiverd. Met kopere platen versierd.] (Amsterdam 1723).

- Herder, T. den, 'De Jordaan', *Ons Amsterdam* 9 (1957) 330-342; 366-374.
- Hermanides, Elisa, 'Jordaanfestival op nieuwe locatie: minder sfeervol, toch geslaagd', *Nieuw Amsterdams Peil* (21 september 2007).
- Hermans, Louis M. en Albert P. Hahn (illustraties), nawoord van Frank Smit, *Krotten en Sloppen* (Amsterdam 1975 – oorspronkelijke editie uit 1901).
- Hewison, Robert, 'The climate of decline', in: David Boswell en Jessica Evans (ed.), *Representing the nation: a reader. Histories, heritage and museums* (London 2007) 151-162.
- Hobsbawm, Eric en Terence Ranger, *The invention of tradition* (Cambridge 2010).
- Jong, Ad de, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen 2001).
- Klöters, Jacques, *Bij ons in de Jordaan* (Amsterdam 2001).
- Kneppers, Leni, *Thuis in de Jordaan/Inside the Jordaan* (Amsterdam 2010).
- Kreijn & co, *Drie eeuwen leven in de Jordaan Concept projectdefinitie* (2001).
- Kreijn & co, *Drie eeuwen leven in de Jordaan projectdefinitie, versie 2*, (1 juli 2004).
- Kruizinga, Jaap en Onno Broers, *Het XYZ van Amsterdam* (Amsterdam 1995).
- Laarse, Rob van der (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005).
- Leerssen, Joep, 'Literature as heritage? Canon, tradition and Identity', in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) 153-161.
- Lowenthal, David, *The heritage crusade and the spoils of history* (Cambridge 1998).
- Lowenthal, David, *The past is a foreign country* (Cambridge 1985).
- Maurik, Justus van, *Uit het Volk* (Amsterdam 1879).
- Mensch, Peter van, 'Nieuwe museologie. Identiteit of erfgoed?' in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) 176-192.
- Multatuli, *De geschiedenis van Woutertje Pieterse* (Amsterdam 1890 – eerder verschenen in Ideën).
- Mutatuli, *Max Havelaar of de koffij-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij* (Amsterdam 1860).
- Nederlands Openluchtmuseum, *Actualiteit van het verleden. Het Nederlands Openluchtmuseum op weg naar een nieuwe eeuw 2009-2012* (Arnhem 2009).
- Nederlands Openluchtmuseum, "Bewogen door ruimte en tijd". *Migratie als thema voor vernieuwing* (Arnhem 2009).
- Nederlands Openluchtmuseum, *Concept projectplan Pottenbakkersgang* (augustus 2010).

- Noiret, Louis en Henvo, *De afgekeurde woning* (lied) uitgevoerd door Johnny Jordaan (Amsterdam 1954).
- Querido, Israël, *De Jordaan: Amsterdamsch epos. Deel 1* (Amsterdam 1925 – oorspronkelijke editie uit 1912).
- Ribbens, Kees, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* (Hilversum 2002).
- Rigney, Ann, 'De herinnering aan Scott. Literatuur, erfgoed, mobiliteit', in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) 88-101.
- Simonse, Joop, *Belemmerde kansen. Sociologie van de volksbuurt* (Alphen aan den Rijn 1974).
- Smis, G.P., *Het spionnetje* (Amsterdam 1939).
- Smith, Laurajane, *Uses of heritage* (London 2006).
- Thijssen, Theo, *In de ochtend van het leven* (Amsterdam 1994 – oorspronkelijke editie uit 1941).
- Thijssen, Theo, *Kees de Jongen* (Amsterdam 2002 – oorspronkelijke editie uit 1923).
- Theo Thijssen Museum, *Buiten de orde. De Jordaan in de literatuur* (Amsterdam 2010).
- Toussaint, Dolf, *De Jordaan* (Amsterdam 2010 – oorspronkelijke editie met teksten van Simon Carmiggelt uit 1965), met teksten van Ingeborg Leijerzapf en Raymond Baan.
- Vereniging Vrienden van de Amsterdamse Binnenstad, 'Waarderingskaart Beschermd Stadsgezicht', *Binnenstad* (juli 2000).
- Vries, Theun de, *W.A.-man* (Amsterdam 1943).
- Watersloot, Jos van, *Helaas, ik ben 'n Amsterdammer. Een literaire wandeling door het Amsterdam van Multatuli* (Amsterdam 1995).
- Woud, Auke van der, *Een koninkrijk vol sloppen* (Amsterdam 2010).

### **Archiefbronnen**

- Stadsarchief Amsterdam, Adresboeken [toegangsnummer: 30274].
- Stadsarchief Amsterdam, Archief van het Bevolkingsregister Amsterdam: archiefkaarten [toegangsnummer: 30238].
- Stadsarchief Amsterdam; Archief van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting en rechtsvoorgangers: foto's (eerste afdrucken). Negatieven en foto's geschonken door de Gezondheidsraad naar aanleiding van een rapport uit 1913 [toegangsnummer: 593.FO\_A; Fotoarchief van de Stedelijke Woningdienst en rechtsvoorgangers (A-serie)].
- Stadsarchief Amsterdam, Bevolkingsregister Amsterdam: Woningboeken [toegangsnummer: 5417].

- Stadsarchief Amsterdam, Bevolkingsregister Amsterdam: Woningkaarten [toegangsnummer 30461].
- Stadsarchief Amsterdam, Personele Quotisatie [inventarisnummer 99A], Collectie handschriften [toegangsnummer 5059].
- Stadsarchief Amsterdam, Portretfoto door Eduard Weismüller [nummer afbeeldingsbestand: 010005001969].

### ***Digitale bronnen***

- Baar, Peter-Paul de, 'Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: Theodorus Johannes Thijssen' (1998) <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/thijssen.html> (5 mei 2011).
- Baar, Peter-Paul de, 'Theo Thijssen: Biografie en TT en het onderwijs' (versiedatum onbekend) <http://www.theothijsenmuseum.nl/> (5 mei 2011).
- Boubert, Bob, 'De Bouberts: 100 jaar theaterpassie: Herman en Aaf Boubert' (versie 20 januari 2006) <http://www.boubert.nl/index.php?page=hermanenaaf> (15 mei 2011).
- Bureau Haddock, 'Robert Hennebo' (versiedatum onbekend) [http://www.bureauhaddock.nl/gsp.dll?sid=88&pid=1&p\\_onderdeel=4&p\\_menuid=33&p\\_parentmenuid=4](http://www.bureauhaddock.nl/gsp.dll?sid=88&pid=1&p_onderdeel=4&p_menuid=33&p_parentmenuid=4) (5 mei 2011).
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Kerncijfers wijken en buurten 2004-2010' (versie 7 april 2011) <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=70904ned&D1=0-3,9-11,21-22,147-149&D2=6376&D3=I&VW=T> (5 mei 2011).
- Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren: De Jordaan: Amsterdamsch epos (4 delen) Israël Querido' (versie 2009) [http://www.dbnl.org/tekst/quer002jord01\\_01/](http://www.dbnl.org/tekst/quer002jord01_01/) (5 mei 2011).
- Dokter, Betsy, 'Een schone stad' (versiedatum onbekend) <http://www.cultuurwijzer.nl/nwc.gemeentearchiefamsterdam/cultuurwijzer.nl/i000018.html> (18 juni 2011).
- Eenhuis, Stance, 'Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: Israël Querido' (versie 10 februari 2003) <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/hermans-l.html> (15 mei 2011).
- Eye filminstituut Nederland, 'Jordaanfilm' (versie 18 mei 2011) <http://www.filminnederland.nl/nederlandsefilmcultuur/jordaanfilms> (18 juni 2011).
- Jordaanfestival, 'Jordaanfestival' (versiedatum onbekend) <http://www.jordaanfestival.nl/> (18 juni 2011).
- Koninklijke Bibliotheek, 'Historische Kranten' (versie 28 mei 2010) <http://kranten.kb.nl/> (5 mei 2011).



- Krijger, Mieke, 'Een pand boordevol verhalen. Tante Leen, Manke Gerrit en Israël Querido'(2008) <http://www.jordaanmuseum.nl/Manke%20Gerrit.html> (5 mei 2011).
- Laloli, Henk, 'Sociaal-historische bronnen van Amsterdam: De bevolking van elke buurt bij de volkstellingen van 1859 tot 1930 (volgens de oorspronkelijke buurtindefining) 1859-1930' (versie 13 juni 2008) [www.amsterdamhistorie.nl](http://www.amsterdamhistorie.nl) (5 mei 2011).
- Maartensz, Maarten, 'Multatuli: Woutertje Pieterse, in de Ideën' (versie 8 mei 2010) <http://www.xs4all.nl/~maartens/philosophy/multatuli/Woutertje%20Pieterse%20Punten.htm>8 (5 mei 2011).
- Maas, Nop, 'Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren: Satirische tijdschriften in Nederland; De Roode Duivel' (versie 2004) [http://www.dbnl.org/tekst/maas008sati01\\_01/maas008sati01\\_01\\_0001.php](http://www.dbnl.org/tekst/maas008sati01_01/maas008sati01_01_0001.php) (5 mei 2011).
- Meertens, P.J. en Albert F. Mellink, 'Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: Louis Maximiliaan Hermans' (versie 1987) <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/hermans-l.html> (5 mei 2011).
- Nederlands Openluchtmuseum. 'Missie' (versiedatum onbekend) <http://www.openluchtmuseum.nl/pid/59/> (20 juni 2011).
- Praag, Philip van, 'Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: Albert Pieter Hahn' (versie 19 juni 2002) <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/hahn.html> (5 mei 2011).
- Raad voor Cultuur, 'Brief aan Staatssecretaris Onderwijs Cultuur en Wetenschappen over verlening monumentenstatus Pottenbakkersgang' (29 mei 2001) <http://old.cultuur.nl/files/pdf/advies/mon-2000.1545.2.pdf> (20 juni 2011).
- Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD), 'Nederlandstalige Art & Architecture Thesaurus (AAT)' (versie 19 januari 2011) <http://browser.aat-ned.nl/> (5 mei 2011).
- Stadsarchief Amsterdam, 'Handleiding Huiszittenhuizen', (versie 12 mei 2009) <https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/indexen/huiszittenhuizen/handleiding/index.nl.html> (5 mei 2011).
- Stichting Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, 'Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL)' (versie mei 2011) <http://www.dbnl.org/index.php> (5 mei 2011).
- Stichting Jordaanmuseum, 'Jordaanmuseum: Vereniging Jordaanonderzoekers' (versiedatum onbekend) <http://www.jordaanmuseum.nl/> (17 mei 2011).
- Tenement Museum (versie 2009), <http://www.tenement.org/> (18 juni 2011).
- Webkrant Jordaan en Gouden Reael (versiedatum onbekend) <http://www.webkrant-jgr.nl/cms/> (18 juni 2011).

- Welcker, Johanna M., 'Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland: Eduard Douwes Dekker' (versie 23 september 2002) <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/douwes-dekker.html> (5 mei 2011).
- Wijk C-Komitee, 'Wijk C ... in het hartje van de stad' (versie 19 april 2011) <http://www.wijkc.nl/documents/welkom.html#> (5 mei 2011).

## Bijlagen

1. Liedtekst <i>In de Jordaan</i>	84
2. Liedtekst <i>De afgekeurde woning</i>	85
3. Radio-interview <i>De Avonden over Thuis in de Jordaan</i>	86

### ***Bijlage 1: liedtekst 'In de Jordaan'***

Waar is het op de wereld zo vrolijk  
Gezellig en olijk  
Waar heb je op de hele aardbol meer plezier  
Reuzenkeet en vertier  
Waar wibbelen de roodbaaien rokken  
Waar krullen de lokken  
Waar is 't een gehaaide klit  
Waar heb je de meiden waar nog fut in zit

Refrein: In de Jordaan  
In onze enige Jordaan  
Op die ene kleine plek  
Zijn de toffe jongens gek  
Waar de witte jakken stijf als planken staan  
In de Jordaan  
In onze enige Jordaan  
Dat is het enigst hoekje waar ik dood wil gaan

Als lange Jan zijn slinger gaat zwaaien  
Dan kan je zien draaien  
Dan kan je onze meiden nog eens van katoen  
'n Eerste klas step zien doen  
Dan sling'ren ze op hakken en tonen  
Met gloeiende konen  
En ze zweven als een tol  
Waar vind je nog die ouderwetse lol

Refrein

De goosers met 'r enig bels broekie  
Hun blauw zijden doekie  
D'r zilleveren ketting en d'r jockeypet  
In d'r snuit, 'n sigaret  
De uitgelezen goocheme knokkers  
De broeiers, de gokkers  
Die alleen drie kerels staan  
Vind je toch alleen bij ons in de Jordaan

Refrein

**Louis Davids en Margie Morris (Amsterdam 1917)**

## ***Bijlage 2: liedtekst 'De afgekeurde woning'***

Ik woon op een woning, men noemt het een krot,  
Maar ik zie geen enkel bewijs.  
Al staat aan de deur; "Onbewoonbaar verklaard"  
Voor mij blijft het toch een paleis.  
Het huis is gebouwd in de zestiende eeuw  
Het staat van de ouderdom scheef.  
Ik ben er geboren, ik ben er getrouwd,  
Ik woon er zolang als ik leef.

Refrein: Op die afgekeurde woning,  
In het hartje van de Jordaan  
Daarop sleet ik mijn jeugd,  
had ik leed, had ik vreugd.  
In de strijd om een eerlijk bestaan,  
Maar toch voel ik mij een koning.  
Ook al vloei er dikwijls een traan.  
Op die afgekeurde woning  
In het hart van die ouwe Jordaan.

Ik slaap in een bedstee, zo fijn als een roos  
Ik hoor er geen toeter geen tram.  
En als ik ontwaak, zie ik zo door mijn raam  
De schoonheid van oud Amsterdam.  
De zolder heeft balken van echt eiken hout  
Het keukentje is maar heel klein,  
Maar wat wil een mens in z'n woning nog meer  
Dan blij en gelukkig te zijn?

Refrein

Mijn huis heeft een geveltje, waarlijk een pracht  
Zoals je zelden nog ziet.  
Het heeft ook een pothuis, een insteek, een stoep  
Waarop ik des 's zomers geniet.  
Zo is de traditie van onze Jordaan  
En daar alleen voel ik me thuis.  
Het is in mijn buurt een pracht monument  
Mijn dierbaar en lief ouder huis.

Refrein

**Louis Noiret en Henvo; uitgevoerd door Johnny Jordaan (Amsterdam 1954)**

### ***Bijlage 3: radio-interview De Avonden over ‘Thuis in de Jordaan’***

De Avonden, 17 augustus 2010 (tweede uur)

Interviewer: Anton de Goede [AG]

Geïnterviewden: Lenie Kneppers [LK], Wim Broekman [WB] en Leon Deben [LD]

Onderwerp: publicatie *Thuis in de Jordaan*

Link<sup>156</sup>: <http://avonden.radio6.nl/tag/lenie-kneppers/>

**LK:** Project ‘Thuis in de Jordaan’ gestart in verband met het honderd jarig bestaan de fotoclub Nederlandse Amateur Fotografen Vereniging Amsterdam (NAFVA) in 1987; zochten een thema (wonen en werken in Amsterdam) voor een tentoonstelling.

Kneppers woonde sinds 1975 in de Jordaan die toen bijna afgebroken was. Ze woonde in een van de eerste huizen die werden gerepareerd en gerestaureerd.

In de wijk zag ze de oude Jordaners, met hun gordijntjes, behang en lichtjes. Ze zag ook de komst van nieuwe mensen, die de gordijntjes weg deden, open, hele andere interieurs. Dit interesseerde haar ontzettend, vond ze zo leuk en wilde ze laten zien; die mensen in hun interieur.

Ze woonde voordat ze naar Amsterdam vertrok in Leiden en gaf les aan lager beroepsonderwijs.

Daarvoor woonde ze in Haarlem (geboren). Ze promoveerde in de didactiek van het economieonderwijs en ging aan de UVA werken als econoom en onderzoeker. Sinds ongeveer 1980 was ze lid van de NAFV.

**WB:** Broekman was al sinds 1962 lid van de NAFVA, waarbij hij meerdere keren de rol van secretaris vervulde – ook nu weer. Bestuur zocht een aansprekend thema om te kunnen exposeren in een ruimte van naam – niet weggestopt in een cafeetje– ter ere van het 100 jarig bestaan; wonen en werken in Amsterdam. LK eigenlijk de enige die hier op in is gegaan. De expositie anderhalf jaar later had uiteindelijk toch weer allemaal algemene foto’s (portretten, landschappen etc.) omdat LK de enige die iets had gemaakt over wonen en werken in Amsterdam.

**AG:** Dus de basis van het uiteindelijke boek? Bestrijkt uiteindelijk een periode van meer dan 25 jaar.

**LK:** Nooit het idee geweest een boek te maken. Ze ging fotograferen en moest ergens aankloppen bij iemand. Kende één mevrouw – de overbuurvrouw – waar ze wel eens op de thee kwam. Belangrijk om iemand te kennen, want je komt niet makkelijk binnen in de Jordaan. Ze heeft gevraagd of ze mocht fotograferen, en kreeg toestemming. Ook omdat ze altijd foto’s aan de geportretteerden geeft is de bal gaan rollen. De buurvrouw vroeg “zal ik tante Suus ook vragen” en zo is het doorgegaan. Op een gegeven moment bedacht LK dat het aardig was om ook wat bedrijfjes te gaan doen – constateerde wisseling in oude en nieuwe bedrijfjes. Zo werd het alsmat groter, en ging ze steeds verder. Mensen suggereerden vaak er een boek van te maken, en zo is uiteindelijk geschiedt.

**AG:** WB en LK op een gegeven moment partners geworden.

**WB:** In de fotoclub ontmoet. Is gekomen uit zijn voorliefde voor reisfotografie. Organiseert reizen voor kleine groepen fotografen. LK ging een keer mee. Zo is relatie ontstaan in 1983.

---

<sup>156</sup> NB: link werkte op het moment dat deze scriptie werd afgerond (eind juni 2011).

**AG:** WB heeft teksten voor boek geschreven. Heel karig, mooi en informatief. Daarnaast de foto's van interieurs. Moet denken aan tante Leen, 't Schaep met vijf poten, Adele Bloemendaal. Zo vaak gebruikt dat het bijna een cliché is geworden; interieurs met bloemetjes en kitschvaasjes. Waar komt de belangstelling voor de Jordaaninterieurs vandaan? Wat maakt dat ze daar zo graag binnen wilden kijken?

**LK:** Het verschil tussen de oude en nieuwe bewoners. Het langzaam veranderen van de Jordaan. Toen ze er kwam bijna alleen nog Jordaan, langzaam zien veranderen. De wijk verandert helemaal. LK heeft ooit 'De ecologie van het wonen' gedaan in Wageningen. Dat is waarschijnlijk ook de achtergrond van haar interesse. Hoe mensen leven en wonen, de invloed van mensen op het wonen – ook via het interieur. Mensen en interieur horen bij elkaar. Ze vond het interessant dat ze dat zag veranderen. Andere mensen andere interieurs. Zie je al vanaf het begin. Ook al in 1984 mensen gefotografeerd die er net kwamen wonen, heel kaal interieur met 1 lampje. Absoluut anders dan mensen die er al woonden, die van alles om zich heen willen hebben. Spannend.

**AG:** Er kwamen natuurlijk juist vormgevers op af, mensen die doceerden aan de Rietveldacademie etc., homo's al heel vroeg. Schitterende interieurs. Hoe zou het er nou bij Wim en Lenie uitzien? Die foto's ontbreken. Jullie wonen ook in de Jordaan.

**LK:** We wonen in de Boomstraat, zelfde straat als waar alle foto's zijn genomen. Onlangs op de televisie geweest, waarbij gevraagd werd of ze in mochten komen filmen. Voorwaarde was wel dat het een Jordaaninterieur was. Maar dat was niet het geval. Het Jordaaninterieur bestaat niet. Hangt van de mensen af. De oorspronkelijke authentieke Jordaners hebben wel een Jordaaninterieur, maar langzamerhand verdwijnt dat. LK en WB wonen zelf heel modern, echt vormgeversachtig.

**AG:** De ecologie van het wonen; kijken wat iemand in huis heeft. Wat maakt een interieur zo essentieel?

**LK:** Waar woonecologie over gaat [destijds] is dat je een woning inricht naar de functies die je wilt uitvoeren. Op de manier zoals je dat zelf wil uitvoeren [voorbeelden eigen huis].

**AG:** Jordaanwoningen natuurlijk heel klein; wandjes slopen om ruimte te creëren.

**LK:** Expres heel open gehouden omdat je anders allemaal hele kleine hokjes krijgt. Wonen op bovenste etage, onder de kap. Monument. Mooi wonen.

- **Leon Deben – stadssocioloog UVA**

**AG:** Wat doet een stadssocioloog?

**LD:** Paar thema's waar de stadssocioloog zich mee bezighoudt: openbare ruimte, stadsvernieuwing, volkshuisvesting, onderzoek onder daklozen, ook wel woninginrichting etc.

**AG:** Ecologie van het wonen?

**LD:** Herinner ik me uit de tijd dat ik in Utrecht 'Bouwen en wonen' studeerde. Toen was daar Van Leeuwen die dit soort dingen bedacht. Hoe mensen woonden, wat hun interieur was, wat de betekenis was, de functies die ze daaraan gaven. Ik was ook in de jaren '70 betrokken bij de Stichting

Wonen, die ook het blad Goed Wonen uitgaf. Vertelde dat je de lamp niet in het midden moest hangen, dat je linoleum op de vloer moest hebben etc.

**LK:** ook bij Van Leeuwen gestudeerd, evenals bij Stichting Goed Wonen.

**AG:** Wat was dat voor een stichting?

**LD:** Later het Nederlands Architectuurinstituut geworden, samen met het documentatiecentrum voor de bouwkunst.

**AG:** Kennelijk werd er toen opeens belang gehecht aan wonen en ook aan het interieur. Wat werd er dan voor conclusie aan verbonden dat het belangrijk was voor het welbevinden van de mensen. Het was niet de tijd dat er arbeiders of dat het was natuurlijk niet de tijd dat er een soort arbeidersethos of arbeidersstrijd aan gekoppeld werd.

**LK:** Het was wel heel duidelijk dat het ging om de functies – die dus per persoon verschillend konden zijn. Je hebt natuurlijk wel een aantal gezamenlijke functies. En de manier waarop je dat wilde doen. Daar ging de inrichting over. En ook over ruimer, opener en lichter. Dat was Stichting Wonen natuurlijk heel duidelijk, en had daar ook invloed op.

**AG:** Wat is het belang van het boek van LK met teksten van WB?

**LD:** Ik vind het heel mooi dat ze me vroegen hier een inleiding bij te schrijven, want ik ben zo rond '70 ook in Amsterdam terecht gekomen en ruilde van plek in een actiegroep met een socioloog die naar Maastricht ging. LD heeft toen de buurt heel intensief gevolgd. Later wat meer van afstand. Uiteindelijk zo'n 40 jaar. Dat weerspiegelt zich in dit boek – eigenlijk die hele ontwikkeling. Als je oude foto's ziet uit de jaren '70 toen viel het ongeveer in elkaar. Stap voor stap is die buurt weer helemaal levendig geworden en zijn ook die diverse groepen erin gekomen. Die oude Jordanezen die er nog wonen, maar ook de nieuwkomers. Dat zie je ook in de interieurs terug. Dat zie je ook soms in de discussies terug – er zijn namelijk nog wel eens conflicten, bijvoorbeeld over een bouwwerkje op de Elandsgracht 'dat Johnny Jordaanding' [JB: Johnny Jordaanplein met beelden van JJ, Tante Leen, Manke Nelis, Johnny Meyer en Bolle Jan en Mien – ook plannen voor Willy Alberti]. Men heeft daarover nogal een discussie – sommigen vinden het afgrijselijk, maar voor Jordaners en voor een heleboel anderen is het hét symbool van de buurt. Daar zie je in een *nut shell* de opvattingen over een buurt. Daarnaast vind hij in het boek de lange periode die beslagen wordt fantastisch – 25, 30 jaar foto's. Daar zie je prachtig een illustratie van een Amsterdamse stadsbuurt – en met name de Jordaan – in. Dat vond ik leuk om te beschrijven. Eigenlijk ook om vast te stellen: het is er nog allemaal, ook die oude kant. Maar ook langzamerhand die verandering zie je erin. Je ziet ook nog wat kleine bedrijven, andersoortige bedrijven langzamerhand want die kleine bedrijfjes hebben het moeilijk en die gaan langzamerhand veranderen die in andere eenmanszaken. Dat zie je allemaal weerspiegeld in dit boek.

**AG:** Is het boek niet iets te nostalgisch? In die zin dat het heel erg mooi en leuk is om door te bladeren, maar als je de Jordaan van een afstandje bekijkt denk je eigenlijk: die wijk is ontzield omdat de oorspronkelijke bewoners naar Purmerend en Almere zijn vertrokken en de boel hebben achtergelaten omdat de huren naar boven gingen, geprivatiseerd werden, op de vrije woningmarkt kwamen. De huisjes zijn door patzers en yppen gekocht. De winkeltjes moesten verdwijnen want die gingen failliet. Ik gen genoeg mensen die zeggen: ons Amsterdam van vroeger is eigenlijk een stuk



minder gezellig geworden, want het is eigenlijk voor de dure bedrijven; voor de advocaten en rijke mensen meer. Of is dat een te negatief beeld?

**LD:** Dat is te negatief. Er is nog heel wat sociale woningbouw in de Jordaan en er zijn ook nog heel wat mensen van oudsher die er nog zijn blijven wonen en niet zijn verhuisd naar Purmerend of Almere.

**WB:** Wat ook nog iets van die oude sfeer gehandhaafd heeft zijn de markten, op maandag in de Westerstraat en op zaterdag op de Lindengracht en op beide dagen ook op de Noordermarkt.

**AG:** Wij krijgen vaak de kritiek dat we te Amsterdams georiënteerd zijn in De Avonden. In hoeverre staat deze wijk voor andere wijken in andere steden, of is dit nou typisch iets Amsterdams – met die uittocht naar Almere etc.?

**LD:** Denkt dat in oude binnenstadswijken in Den Bosch, Leiden, Den Haag, Maastricht en bijvoorbeeld Nijmegen hetzelfde het geval is. De woningen waren natuurlijk heel erg klein. Als je kinderen kreeg en je had een kans om weg te gaan – zeker voor de vernieuwingen. Dan vertrok je. Dat is op veel plaatsen gebeurd. Bijvoorbeeld de Stokstraat in Maastricht is heel extreem gerenoveerd met nu zeer hoge huren. Daar kun je zeggen dat de oude bevolking is verdwenen. In andere buurten – bijvoorbeeld de Schilderswijk in Den Haag – is echter nog wel degelijk de oude bevolking aanwezig. Het is de romantiek van de Jordaan – door muziek, literatuur etc. – die deze wijk sterk naar voren schuift, maar een weerspiegeling vind je in andere buurten – bijvoorbeeld in Groningen.

**AG:** Het boek toont prachtige gebruiken die we eigenlijk niet meer kennen, zoals uit het raam praten en leunen en vandaar uit de buurt volgen zonder je huis uit te komen. Opeens herinnerde ik me dat weer van vroeger, terwijl ik dat eigenlijk vergeten was.

**WB:** Dat vond ik het meest opvallende toen ik in Amsterdam kwam wonen in 1983 dat de mensen in de Jordaan elkaar veel spraken – op markten, bij de slager, in winkels en hangend uit het raam – maar dat ze niet bij elkaar over de vloer kwamen. Dat maakte het ook zo moeilijk met die fotoserie om binnen te komen. Daarom was die tv-zender ook al in een vroeg stadium geïnteresseerd, want dat gaf de kans om even een kijkje bij de Jordaners binnen te krijgen.

**AG:** Waarom kwamen de Jordaners niet bij elkaar over de vloer?

**LK:** Veel te klein. Het huis waar wij nu in wonen – twee huizen naast elkaar met drie mensen – daar woonden vroeger over de 20 mensen. Dus het was allemaal veel te klein en te vol.

**AG:** Dat was tegelijkertijd wat mij altijd zo aantrok in de steden, dat er cafés waren, waar je elkaar op terrassen tegenkwam. En misschien is dat ook wel de oorzaak van de bezongen solidariteit in de Jordaan. Je was tante Lenie zonder dat je familie was. Wat dat betreft heeft u een prima Jordaannaam. Bent u ook wel tante Lenie?

**LK:** Nu niet meer, maar die oude Jordaners zeiden wel “He Leen, kom ’s binnen”.

**AG:** Iedereen kent u natuurlijk als diegene die de foto’s maakte.

**LK:** Dan liepen we samen op straat en dan zei WB “ daar komt een model van je aan”. Zeiden ze: “oh daar is de fotograaf” en kwamen bij me met de vraag “heb je die al gehad – en die?” - zoals bijvoorbeeld ook de dove naaister.

**AG:** Een foto uit 1987. Dan zullen mensen al overleden zijn?

**LK:** Ja, die zijn helemaal de buurt uit. Ze zijn verhuisd. Het huis werd afgebroken, toen zijn ze naar de Lindengracht gegaan, maar daar ben ik ze kwijtgeraakt, dus ik denk dat ze al overleden zijn.

**AG:** WB schrijft: “‘Heb je de dove naaister al gehad?’ Vroeg menigeen toen de fotoserie langzamerhand wat bekender werd in de buurt. Iedereen gebruikte die bijnaam, die ze niet voor niets droeg. Ze vond het eerst prima, maar later toch weer minder leuk dat ze ook als *dove naaister* in een tijdschrift werd beschreven bij de foto’s. Niemand wist zelfs haar echte naam. ‘Man zit toch eens een beetje recht’ zei ze meermalen tijdens de opnamen. Manlief wilde eigenlijk niet op de foto. Zo werd het tegelijk een portret van een huwelijk. Lichaamstaal spreekt even duidelijk als de ingelijste kruissteekwerkjes aan de muur.”

Dit is niet zo ontzettend aardig voor dit echtpaar. Hebben ze erop gereageerd?

**WB:** Nee, ze hebben dit boek niet meer gezien. In feite is deze tekst ook gebaseerd op wat er destijds in het blad gestaan heeft. Daarnaast heeft iedereen bij de opnames toestemming gegeven voor publicatie en expositie van de foto’s.

**AG:** Dit is een echtpaar dat is vertrokken naar Almere?

**LK:** Nee, ik denk dat ze op de Lindengracht zijn blijven wonen en daar vandaan ofwel naar een verzorgingstehuis zijn gegaan – want ze waren echt al heel oud – ofwel zijn overleden. Maar dat heb ik niet meer gevolgd. Je weet dus ook vaak de naam niet meer.

**AG:** Dankt LB voor bijdrage. Wil van WB weten hoe het met “de club” gaat. Bestaat die nog?

**WB:** Club bestaat nog, en bestaat over twee jaar zelfs haar 125 jaar. Groot jubileum aan het voorbereiden.

**AG:** Dus dit is een club waar amateurfotografen zijn ondergebracht?

**WB:** Ja, in de begintijd – eind negentiende eeuw – waren het veel vakfotografen, maar fotograferen was toen meer een wat elitaire bezigheid. Op het ogenblik zijn het vooral amateurs en een enkele vakstudent of vakfotograaf die is blijven hangen.

**AG:** Aan LK: noemt zichzelf amateurfotograaf, maar waarom eigenlijk? Al 25 jaar bezig

**LK:** Ik noemt me amateurfotograaf, omdat ik daar mijn geld niet mee verdien. Verder is het professioneel genoeg.

**AG:** Wat voor mensen zijn er lid van de club van amateurfotografen?

**WB:** Komt uit alle lagen van de bevolking. Net in de annalen nagezocht dat pas na 15 jaar het eerste vrouwelijke lid tot de club toetrad – het tweehonderdste lid. Maar inmiddels is een derde vrouw. De fotografie is na de Tweede Wereldoorlog erg gedemocratiseerd, minder elitair, want de camera’s werden bereikbaarder en eenvoudiger. De digitale fotografie heeft dit nu weer – na een inzinking – in

een stroomversnelling gebracht. Jaren '80 was dun en moeizaam, toen liep het allemaal terug. Nu hebben we zelfs een ledenstop moeten instellen bij de club omdat je niet ieder jaar naar een grotere zaal kunt verhuizen. Dat wordt te kostbaar. Het gaat dus heel goed met de club.

**AG:** Toen Botte Jellema in het vorige uur met de Belgische Magnumfotograaf Carl de Keyzer sprak, zei u WB: "dat is net iemand die bij een ander blad zat dan bij ons". Toen had u het niet over de club, maar over het blad waar u hoofdredacteur van was.

**WB:** 25 jaar hoofdredacteur geweest van het maandblad foto. Dat blad bestaat inmiddels niet meer, maar het blad Focus – waar ik ooit mijn carrière begonnen ben – dat bestaat nog wel en gaat heel goed.

**AG:** U bent, hoewel u betrokken bent bij die amateurclub, dus wel beroepsmatig met fotografie bezig?

**WB:** Journalist op het gebied van fotografie, maar heb bijna niet in opdracht gefotografeerd. Er is wel vrij veel van mijn werk gepubliceerd, maar ik heb nooit een bordje fotograaf op de deur gehad. In mijn vrije tijd ben ik natuurfotograaf.

**AG:** Als u als journalist zou moeten schrijven over dit boek, hoe zou u dit boek dan willen aanprijzen?

**WB:** Ik vind het een prachtig document. Toen ik zelf de uitgeverij nog had als hoofdredacteur en uitgever heb ik zelf wel het idee geopperd om het als boek uit te geven, maar toen was het nog niet helemaal klaar. Inmiddels heb ik die uitgeverij ook niet meer, dus we waren blij dat Thieme er wat in zag. Nogmaals: prachtig document – juist omdat je iets van de ontwikkeling ziet. Het is eerder ook gepubliceerd in Foto.

**LK:** Er is natuurlijk ook niet zoveel in de huizen gefotografeerd. De Jordaan is wel altijd van buiten gefotografeerd, maar bijna nooit binnenskamers.

**AG:** Misschien toch ook juist omdat u het als amateurfotograaf gedaan heeft, met zoveel aandacht voor de mensen dat een beroepsfotograaf daar misschien de tijd, de moeite en het geduld voor zou hebben opgebracht.

**LK:** Dat zou best goed kunnen. Je komt dan in zo'n huis – wat ik zelf ook nooit van binnen had gezien – met m'n statief en m'n camera, en dan moest ik gaan bedenken wat ik daar ging doen. Ik was er altijd heel lang bezig – 2-2,5 uur – om te kijken wat nu; hoe zet ik ze neer, hoe ziet het hier uit etc. Ik kan me voorstellen als professioneel fotograaf dat je daar misschien niet al die tijd voor neemt en ik kende die mensen natuurlijk ook, dat scheelde een hoop.

**AG:** Als je door het boek bladert zie je ook verlegen mensen. Mensen die niet staan te popelen om gefotografeerd te worden. Er is ook een man bij die – volgens het onderschrift – zegt: "eigenlijk moet je nog een keer terugkomen als mijn vriend er is". En dan zie je ernaast DE VRIEND op het bed zitten.

**LK:** Dat is inderdaad prachtig.

**WB:** Er is wel een soortgelijk boek geweest door een professioneel fotograaf een jaar of 10-15 geleden. Een professioneel fotograaf werkt veel sneller. Moet dat wel doen – tijd is kostbaar dan. Die gaat met een flitsinstallatie het hele interieur keurig uitlichten en wat LK gedaan heeft is werken met

natuurlijk daglicht. Dat gaf de nodige problemen, omdat er wel eens te veel licht door het raam naar binnen kwam of het interieur wel eens wat erg donker werd. Dan moest er soms op een andere dag een afspraak gemaakt worden. Dat heeft er mede voor gezorgd dat er veel tijd in is gaan zitten.

**AG:** U bent behalve partner ook een soort eindredacteur geweest en zei dan van “Lenie, ga nog een keer terug”?

**LK:** We overlegden wel, maar ik besloot het wel zelf. Ik heb ook alles zelf afgedrukt – in bariet, 30x40, in de eigen doka.

**AG:** Terwijl het klein wonen is in de Jordaan, werd de doka in ere gehouden. Het boek is een uitgave van Thieme – tweetalig – en loopt goed.

**WB:** Zes weken lang in bestsellerlijst van Island Bookstore (ook afgebeeld in het boek).

**AG:** Verwacht je ook een buitenlandse belangstelling voor dit boek?

**LK:** Dat dachten we wel, maar het is lastig te controleren. Echter wel aan iemand verkocht die blij was dat het er in het Engels was.

**[dankwoord, einde interview]**